ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

HALUK SELVİ
SELAHATTİN DÖĞÜŞ
CEZMİ ERASLAN
M. VEHBİ TANFER
SEDAT CERECİ
AYTEN SEZER
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
RAMAZAN BOYACIOĞLU
SAİT AŞGIN
HİKMET ÖKSÜZ
BERNA TÜRKDOĞAN
NİLGÜN İNCE

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVII TEMMUZ 2001 Sayı: 50

Levent Sahverdi Arsivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

HALUK SELVİ
SELAHATTİN DÖĞÜŞ
CEZMİ ERASLAN
M. VEHBİ TANFER
SEDAT CERECİ
AYTEN SEZER
K. TUNCER ÇAĞLAYAN
RAMAZAN BOYACIOĞLU
SAİT AŞGIN
HİKMET ÖKSÜZ
BERNA TÜRKDOĞAN
NİLGÜN İNCE

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVII TEMMUZ 2001 Sayı: 50

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

YRD. DOÇ. DR. HALUK SELVİ : Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyat-ı Şarkiyye'de Nüfus 307

DR. SELAHATTİN DÖĞÜŞ : Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıktığı 19 Mayıs 1919'da Türkiye'nin İçerisinde Bulunduğu Şartlar 327

DOÇ. DR. CEZMİ ERASLAN : Abolishment of The Caliphate And Turkey's Transformation to Modern State 345

M.VEHBİ TANFER : Atatürk ve Türk Milleti'nin Sağduyusu 359

DOÇ. DR. SEDAT CERECİ : Mustafa Kemal'in İletişim Dehası 369

DOÇ. DR. AYTEN SEZER : Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları 385

K.TUNCER ÇAĞLAYAN : Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyeti'nin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları 409

DOÇ. DR. RAMAZAN BOYACIOĞLU : Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar 429

DR. SAİT AŞGIN : Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938) 451

YRD. DOÇ. DR. HİKMET ÖKSÜZ : Batı Trakya Türk Basınında Atatürkçü Bir Gazete İnkılâp (1930-1931) 473

BERNA TÜRKDOĞAN
NİLGÜN İNCE : Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Dizini (1-50 Sayılar) 491

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA
MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVII TEMMUZ 2001 Sayı: 50

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA VİLÂYÂT-I ŞARKİYYE'DE NÜFUS

Yrd. Doç. Dr. Haluk SELVİ*

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı boyunca Ruslarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlardır. Özellikle Van'ın 1915 Nisanında Ermeniler tarafından işgali ve Osmanlı Devleti'nin 1915 Mayısında Ermenileri hudut dışına sürmesiyle Ermenilerin ve Müslümanların birbirlerine olan düşmanlıkları daha da artmıştır. 1917 baharında Rus ordusu bütün Erzurum Vilâyetini, Trabzon Vilâyeti'nin doğu yarısını ve Van ve Bitlis vilâyetlerinin kuzey yarısını, Van, Erzurum, Trabzon, Erzincan, Gümüşhane, Bayezid, Bitlis ve Muş'un merkez şehirlerini işgal etmiştir. Müslüman nüfus Rusya'nın lehine olarak Orta Anadolu'ya sürüldü. 1917 ve 1918 yıllarında Türk orduları doğuda işgal edilmiş olan bu bölgeleri tekrar ele geçirince, bu sefer Ermeniler yaptıklarından dolayı göçebe durumuna düşerek Rus Ordusunun peşinden Trans-Kafkasya'ya gitmişlerdir.

Doğu Anadolu'nun Müslüman-Türk ahalisi işgalci Ermeniler elinden çok çekmişlerdir. Anadolu'nun içlerine kaçmış olanlar Doğunun kurtuluşundan sonra eski yurtlarına dönmeye başladılar. Fakat göç etmiş olanların yüzde ellisine yakını geri dönmemiştir. 1914'ten 1923'e kadar Anadolu insanının %20'si öldü, bu kayıp oranı bazı Doğu Vilâyetleri için nüfusun yarısını buluyordu. Anadolu'daki bu duruma rağmen Ermeniler sanki hiçbir şey yapma-

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

mışlar gibi büyük devletlerin himayesinde, Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtmaya devam ettiler. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa kamuoyunda Ermeniler hakkında dolaşan bilgiler genellikle Ermeni kaynaklı idi. Bazen Avrupalı gazetecilerin de gözlemlerinden istifade ediliyordu, fakat bu gazetecilerin çoğu Orta Anadolu'dan ileriye geçmeden Doğu Anadolu hakkında yazılar yazıyorlardı[1]. Avrupa kamuoyu bu bilgileri memnuniyetle karşılıyor ve Ermenileri hiçbir suçu olmayan, masum bir millet olarak tanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden Avrupa ve Amerika'daki bu tür Ermeni propagandaları savaş sonunda etkisini göstermiş, 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı W.Wilson on dört maddeyi ihtiva eden prensiplerini açıklamıştı. Bu prensiplerin on ikinci maddesinde, "Şimdi Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkanı sağlanacak" deniliyordu. Böylece kurulması düşünülen Büyük Ermenistan ve bunun manda altına alınması, daha önce Doğu Anadolu'da Ermeni çoğunluğun bulunduğu, fakat bunların savaşlar sebebiyle ya göç ettiği, ya da öldürüldüğü kabul ediliyordu[2].

Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sona ermesi, İtilaf Devletleri'nin bu devlet hakkındaki emperyalist düşüncelerini uygulama imkanını vermişti. Bunun için, Şark Meselesi'nin ortaya çıkmasından beri uygulanan politika gereği, yine Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıklar kullanılacaktı. Bu azınlıkların en önde gelenleri şüphesiz istismara uğramış Ermenilerdi. Ermeniler her defasında Vilâyât-ı Şarkiyye'nin kendi anavatanları olduğunu iddia ediyorlar ve bu bölgede eskiden beri nüfus bakımından çoğunlukta olduklarını kendi kayıtlarına göre ortaya koymaya çalışıyorlardı. Ermenilerin nüfus istatistikleri sadece tahmine dayanıyordu ve vaftiz kayıtlarının bir derlemesi şeklinde olmayıp "Doğu vilâyetlerinde yaklaşık kaç Ermeni yaşar?" sorusuna cevap arayan bir form halindeydi[3].

---

[1] Böyle bir bilgi örneği için bakınız;Yüzbaşı Norman, **Ermenilerin Maskesi Düşüyor,** (Yay. Haz. Yavuz Ercan), Ankara 1993.

[2] Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi,** Giresun 1972. s. 4-5.

[3] Justin Mc Carthy, **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus,** (Çev. İhsan Gürsoy), Ankara 1995. s. 51.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu nüfus tahminlerine dayanan Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılacak anlaşma hükümlerini tespit etmek üzere Paris'te toplanan Barış Konferansı'na iki delegasyonla katıldılar. Bunlardan ilki Bogos Nubar başkanlığındaki Ermeni Ulusal Birliği, diğeri Ermenistan Millet Meclisi Reisi Avetis Ahoronian başkanlığındaki Erivan temsilcileri idi. Her iki heyet aralarında anlaşarak 26 Şubat 1919'da konferansa bir memorandum sundular."Barış Konferansı'ndan Önce Ermenistan Sorunu" başlığını taşıyan bu memoranduma göre, Ermeniler Vilâyât-ı Şarkiyye'nin Trabzon ile birlikte kendilerine terkini istiyorlar ve bu taleplerini verdikleri şu bilgilerle haklı göstermeye çalışıyorlardı:

"....Eğer Ermeniler dağıtılmasalardı Ermeni Vilâyetlerinde çoğunlukta bulunacaklardı. Savaştan önce geçen yüzyılın sonundaki güçlüklere rağmen Ermenistan diye adlandırılan Altı Vilâyette, Trabzon Vilâyeti'nde, Kilikya'da Kürtler ve Türklerden ve hatta Kürtler ve Türklerin toplamına yakın Ermeni mevcuttu. Bu bölgelerde 1.403.000 Ermeni, 943.000 Türk ve 482.000 Kürt vardı..."

"Ermeni Patrikhanesi'nin kayıtlarına göre Türkiye'deki Ermenilerin nüfusu 1882 yılında 1.680.000, 1912'de 1.018.000 idi. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı boyuca İtilaf Devletleri lehine çalıştılar ve bir milyondan fazla Ermeni bu uğurda hayatını kaybetti. 1917 yılının sonunda Van, Bitlis ve Erzurum vilâyetlerinde 46.000 Türk ve yaklaşık 30.000 Kürt vardı. Kurulacak bir Ermenistan ilk yıllarında şu nüfusa ulaşacaktır: Ermeniler: 2.500.000, Rum, Nasturi: 500.000, Türk, Kürt, Arap, Fars: 1.000.000"[4].

Ermenilerin konferansa sundukları harita ve talep ettikleri topraklar, aynı tarihlerde İngiliz Delegasyonu tarafından hazırlanan başka bir haritada da gösterilmişti[5]. Bu önemli bir nokta idi. Çünkü Sevr'e giden yol açılmış olu-

---

4 USA National Arcihive, **Paris Peace Conference,** 184.021/94. Bugün dahi Ermeniler aynı iddialarla Avrupa ve Amerika parlementolarında kendilerine destek aramaktadırlar.1919 yılında Paris Barış Konferansına sundukları taleplerden ve Sevr Anlaşması hükümlerinden bugün için vazgeçmiş değiller. Patrikhanenin verdiği rakamların abartılmış olduğu hemen görülür. Patrikhane bu vilayetlerdeki Ermeni değil de Hıristiyan unsurun, Müslümanlar değilde Hıristiyanlar arasında çoğunlukta olduğunu ortaya koymaya çalışır ve bunu yaparken de çoğu zaman nahiye hudutlarını değiştirerek büyük devletleri şaşırtmaya çalışır. Bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara,1983, s.96.

5 Akaby Nasibian, **Britain and The Armenian Question (1915-1923)**, London 1984, s.148.

Levent Sahverdi Arşivi

yordu. Ermenilerin arkasındaki Amerika ve İngiliz gücü böylece kendisini daha açık bir şekilde gösteriyordu. Zira Wilson Büyük Ermenistan'ın kurulması için çok büyük gayret gösterecekti.

Ermeni delegeleri amaçlarına ulaşmak için Paris'te bu şekilde çalışırlarken Rum ve Ermeni Patrikhaneleri de Anadolu'da boş durmuyorlardı. Polis Müdiriyet-i Umumisi 8 Mart 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta Rum ve Ermeni işbirliğinden ve patrikhanelerin çalışmalarından şu şekilde bahsediyordu:

"Rumların emellerini gerçekleştirmek amacıyla Paris'te Sulh Konferansı'nda bulunan Yunanistan Başvekili Venizelos ile Ermeni Murahhası meşhur Bogos Nubar Paşa aralarında verdikleri karar üzerine Rumların İstanbul'u, Ermenilerin Trabzon'u ilhak etmek istedikleri ve bu taleplerini gerçekleştirmek üzere Rum ve Ermeni Patrikhanelerine tezkere yazılması üzerine mezkûr patrikhanelerce bu mesele için her gün toplantı yapılarak konferans vermekte oldukları istihbar kılınmış olmakla..."[6]

Tarihi emellerini bu suretle gerçekleştirmek isteyen Ermenilerin Vilâyâtı Şarkiyye'nin nüfusu hakkında verdikleri rakamlar pek sıhhatli değildir. Şimdi elimizdeki kayıtlara ve belgelere göre hem savaş öncesi hem de savaş sonrası nüfus durumunu görmeye çalışalım.

XIX. yüzyılın sonuna ait tarihsiz bir kayıt[7]:

Vilâyetler	İslam	Ermeni	Rum, Katolik ve Protestan	Süryani
Erzurum	442.671	101.119	15.485	-------
Bitlis	167.054	110.358	7.046	-------
Van	282.582	71.582	1921	5950
Diyarbakır	240.574	45.985	1347	13.249
Harput	355.154	73.100	-------	553
Toplam	1.488.035	401.154	25.799	29.752

[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.) Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdiriyeti (DH.KMS.) 49-1/104.
[7] B.O.A. Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.) , Kıs.18, Evrak No: 553/48, Zarf: 93, Karton: 33.

Levent Sahverdi Arşivi

1912 yılına ait Ermeni Nüfusu[8]:

Erzurum : 99.018 , Bitlis : 108.358 , Dersim : 13.050 , Mamüretülaziz : 91.290, Diyarbakır : 45.291, Sivas : 111.856, **Toplam :** 467.863.

Hovannisian 1914 yılından önce bütün Türkiye'deki Ermeni nüfusunun 2 milyondan az ama 1,5 milyondan fazla olduğunu yazılmıştır.[9] Hovannisian gibi yine bir Ermeni olan Louis Pastırmaciyan ise 1914'te bütün dünyada 4.100.000 Ermeni yaşadığını, bunun ancak 1.700.000'inin Türkiye'de bulunduğunu belirtmektedir[10]. Dahiliye Nezareti 1914 yılında hazırladığı nüfus istatistiğinde altı Doğu Vilayetinin Ermeni nüfusunu şu şekilde göstermektedir:

Vilâyet	Ermeni Nüfusu
Erzurum	125.657
Bitlis	114.704
Diyarbakır	55.890
Sivas	143.406
Mamüretülaziz	76.070
Van	67.792
Toplam	583.519[11]

Batı kaynakları içinde Doğu İllerinde Ermeni nüfusunu en yüksek gösteren Fransız Sarı Kitabı'na göre[12] :

---

[8] Aynı karton, evrak no: 553/52.

[9] Richard Hovannisian, **Armenia on the Road to Independence,** Los Angeles,1967,s.37.

[10] Louis Pasdermadjian, **Histoire De L'Armenie,** Paris,1949,s.374.

[11] Kemal Karpat, **Ottoman Population (1830-1914)**, London,1985. s.188-189;Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul, 1976. s.146.

[12] **İkdam**, 3 Mart 1335/1919, No:7924.

Levent Sahverdi Arşivi

Vilâyet	Toplam Nüfus	Gregoryan Ermeni	Ermeni Nüfusu %
Erzurum	645.702	134.967	20.90
Bitlis	398.625	131.390	32.96
Van	430.000	80.789	18.79
Elazığ	578.814	69.718	12.04
Diyarbakır	471.462	79.129	16.78
Sivas	1.086.015	170.433	14.68
Trabzon	1.047.700	47.200	4.5
Toplam	4.658.318	716.626	17.23

Bütün bu rakamlar Ermenilerin Birinci Dünya savaşından önce Osmanlı Devleti'nin hiçbir ilinde, sancağında hatta tek bir bucağında bile nüfus çoğunluğuna sahip olmadıklarını göstermektedir. Ermenilerin kamuoyunda nüfus problemini tekrar gündeme getireceğini düşünen Osmanlı Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı sona ermeden, 26 Ekim 1918'de Halep, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamüretülaziz, ve Musul vilâyetleriyle Erzincan, Maraş, Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına gönderdiği şifre telgrafnamede , Vilâyet ve Liva dahilindeki kazalardan her birinde ne kadar Türk, Arap ve Ermeni'nin bulunduğunu, bunların ne kadarının İslam, Ortodoks, Ermeni Katolik, Protestan, Keldani v.s. olduğunu sorarak şöyle diyordu:

"....Sulh Konferansındaki önemi dikkate alınarak gerek resmi kayıtlardan ve gerek vesikalardan doğru bilgi sağlanmasına gayretle alınacak neticenin acele olarak gönderilmesi ve her ne sebeple olursa olsun şuraya buraya sevk edilmiş eşhasdan ileride dönebileceklere tekrar memleketlerine gelmiş nazarıyla bakılarak toplam nüfusun ona göre hesap edilmesi..."[13]

Dahiliye Nezareti'nin bu şifresi üzerine bu vilâyetlerde çalışmalar başlamış ve vilâyetler dahilindeki Ermeni nüfusu ve Ermenilerle meskun olan köyler tespit edilmeye çalışılmıştır. Vilâyetler bu konuda çok hızlı hareket et-

[13] B.O.A. Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) 92/255; Dahiliye İdare-i Umum (DH.İ-UM.)19-10/1-6.

Levent Sahverdi Arşivi

mişler, fakat ulaşım ve haberleşme imkanlarının yetersizliği yüzünden sonuçlar Dahiliye Nezareti'ne 1919 yılının Şubat ayına kadar gelmeye devam etmiştir. Nezaret bu konu üzerinde o kadar önemli bir şekilde durmuş ve acele etmiştir ki, sonuçlar bazı vilâyetlerde telgraf bulunmayan yerlerden özel süvariler vasıtasıyla elde edilmeye çalışılmıştır[14].

Erzurum Vilâyeti'nin nüfusu,[15] 7 Kasım 1918'den 2 Şubat 1919'a kadar dokuz ayrı yazı ile Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Harp dolayısıyla vilâyete ait bütün nüfus kayıtlarının kaybolması sebebiyle 1329/1913 senesi istatistiğine göre nefs-i Erzurum Kazası'nın nüfusu şöyle idi:[16]

Müslüman	Ermeni	Protestan	Katolik	Keldani	Süryani	Yahudi
82.828	32.751	83	1.313	13	33	10

Mahallerinden gelen bilgilere göre kaza nüfusları şu şekilde ortaya çıkıyordu:[17]

Kaza	Müslüman	Ermeni	Katolik	Rum
Narman	20.300	500	----------	---------
Pasinler	52.251	8.039	----------	----------
Tortum	29.000	1.200	1.800	----------
Tercan	30.000	7.000	--------	--------
Hınıs	25.000	2.100	-------	-------
Bayburt	60.715	9.872	-------	1.250
Yusufeli	31.600	178	1.720	25
Karakilise	15.150	3.000	-------	-------
Eleşgirt	22.000	2.000	1.000	-------
İspir	28.500	1.500	---------	-------
Kiğı	32.540	4.000		150(protestan)
Diyadin	7.460	--------	----------	---------
Tutak	8.200	300	---------	--------
Toplam	362. 716	39.689	6.520	1.425

[14] Erzurum Valisi Münir Bey 23 Ocak 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, Bayezid'ten bazı nahiyelerin neticelerinin süvari-i mahsusla sağlanmasına teşebbüs edildiğini yazıyordu (B.O.A.Dahiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat (DH. SN-THR.) 82/55, lef. 45).

[15] Savaştan önce Erzurum Vilayeti nüfusunun %78.3'ü Müslüman, %20.2'si Ermeni idi. Bkz. Cevdet Küçük," XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu", **Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu,** İzmir, 1983, s.93.

[16] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef. 26.

[17] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55. lef.27; 29; 42.

Levent Sahverdi Arşivi

Erzurum Vilâyeti çalışmalarının sonunda Ermenilerle meskun olan köyleri de tespit etmişti: 1518 köy içerisinde 46 köy tamamen, 14 köyün % 35'i Ermeni idi[18].

Nüfus ile ilgili bu çalışmaların yapıldığı sıralarda Anadolu içerisinde nüfus yönünden büyük bir hareketlilik vardımı Anadolu'nun içlerine Ermeni zulmünden kaçmış olan aileler eski yurtlarına dönüyorlardı. Bunun dışında Erzurum ve Van Vilâyetleri Kafkas sınırından, Kars ve Sarıkamış cihetinden de çok büyük miktarda göç alıyordu. Sınır ötesinde Ermeniler Müslümanlara akla gelmeyecek zulümler yapıyorlar, böylece onları göçe zorluyorlardı. Dahiliye Nezareti bu hareketliliği de göz önünde bulundurmuş 22 Aralık 1918'de Vilâyetlere gönderdiği talimatta, sulh konferansına takdim edilmek üzere gönderilen nüfus istatistiklerinde iltica edenlerin, geri dönenlerin ve dönecek olanların bildirilmesini istemiştir[19].

Erzurum Vilâyeti tarafından bu telgrafa 30 Ocak 1919'da verilen cevapta Erzurum Vilâyeti'nin genel nüfusu ve kayıpları şu şekilde veriliyordu:

Harpten önce nüfus-ı umumi	: 704.763
Şu andaki mevcudu	: 408.570
Vilâyet dahiline göç edenler	: 448.207
Geri dönen mülteciler	: 173.304
Dönmesi muhtemel olanlar	: 108.098
Gayb ve zayi olanlar	: 207.105 [20]

Diyarbakır Vilâyeti'nin nüfusu[21], 31 Kasım 1918 ve 21 Ocak 1919 tarihleri arasında gönderilen üç telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildiriliyordu. Bunlardan 31 Kasım 1918 tarihli olanında şöyle deniliyordu: "*Halen vilâyet*

---

* Türk Ordusunun gelmesiyle Rusya'ya firar etmişlerdir.

[18] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55. lef. 18 ve 24

[19] B.O.A. DH.ŞFR.94/204

[20] B.O.A. DH.SN-THR. 82/55, lef.48-49

[21] Savaştan önce Diyarbakır Vilayeti nüfusunun %67.9'u Müslüman, %16.8'i Ermeni idi; Küçük, a.g.m., s.93.

Levent Sahverdi Arşivi

dahilinde beş-on kariyede bir veya iki aile teşkil edebilecek perakende Ermeni bulunabilir. Merkez ve mülhakat kasabalarda ise, bu köylerle beraber toplam 3.044 mühtedi ve 3.818 gayri mühtedi Ermeni mevcuddur. Sevkten önce Ermenilerin durumu ile ilgili yazışmalar devam etmektedir."[22]

Vilâyetin nüfusu 29 Aralık 1918'de Dahiliye Nezareti'ne şu şekilde bildiriliyordu[23]:

Kazalar	İslam	Ermeni	Ermeni Katoliği	Süryani	Süryani Katoliği	Rum	Rum Katoliği	Keldani	Protestan	Musevi
Merkez (1)	51.980	13.941	1.270	3.809	295	345	113	1.245	1.238	521
Lice	28.000	190	-----	----	-------	-----	-------	-------	200	-----
Dirik	21.113	150	-----	-------	------	-----	------	------	------	-----
Beşiri	10.641	-----	-------	------	------	------	-----	-----	------	-----
Silvan	25.000	400					20	------	------	----
Mardin (2)	48.882	------	6.655	9.158	5.757	7	-------	933	------	-----
Midyat	41.962									
Nusaybin (3)	37.000	------	-------	1.200	-----	------	-----	25	-------	-----
Cizre	16.719	266	gayri müslim							
Resulayn	22.700	-----	------	-----	-----	------	-----	-----	-----	------
Maden	71.345	875	------	-------	-----	-------	------	------	------	------
Palu	60.000	Amerika'daki Ermeniler dönünce 2800 Ermeni							25	-----
Siverek	60.643	329	20	------	------	------	------	-----	------	139
Viranşehir	22.500	------	150	250	-----	------	------	------	------	-----
Çermik	25.464	------	-----	-----	------	------	------	------	------	242
Toplam	543.949	16.151	8.095	14.417	12.052	352	2.933	2.203	1.463	902

(1) Mukayyed nüfustur, gerek Ermeni ve gerekse Rum ve milel-i saireden 12.932 nüfus sevk olunarak 1.862 yerli ve 357 yabancı mühtedi ve gayri mühtedi olduğu.

(2) 6.555 Ermeni Katoliği sevk olunmuş, 100 nüfus parekende.

(3) Süryani ve Keldanilerden 314'ü sevk edilmiştir.

"Vilâyetin %75 'i İslamdır. Vaktiyle gayri müslimler gerek Vilâyât-ı Şarkiyye ve gerekse mebus seçimleri dolayısıyla katiyen kaydedilmemiş bir fert bırakmamışlardır. Bu nokta göz önünde bulundurulmalıdır. Vilâyet dahilinde sevkten önce 11 köy tamamen, 92 köy kısmen Ermenilerle meskundu[24]."

[22] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.17.

[23] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef 3 ve 35.

[24] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.43-44

Levent Sahverdi Arşivi

Mamüretülaziz'den[25] Dahiliye Nezareti'ne nüfus durumu ile ilgili 9 ve 11 Kasım 1918 tarihli iki telgraf gelmiştir. Bunlardan ilkinde; " *....seferberlikten önceki duruma ve kayıtlara göre, Vilâyeti oluşturan onyedi merkezden her birinde az çok Ermeni mevcut ise de vilâyet merkezi ile Harput Kazası hariç hiçbir yerde Ermeni nüfus Müslüman nüfusun yüzde onu üzerine çıkamamıştır. Vilâyeti oluşturan 2511 köyden 2417'si Müslümanlar tarafından iskan edilmiş olup yalnız Harput'ta 4, Çemişkezek'te 6, Arapkir'de 1, Ergani'de 3, Malatya'da 1 olmak üzere 15 köyde Ermeniler sakindir*[26]" deniliyordu.

İkinci telgrafta Vilâyetin teferruatlı nüfusu veriliyordu ve bu telgrafın başına şu not düşülüyordu: *"Seferberlikten evvelki kuyuda nazaran vilâyetin nüfus-ı umumiyesi 497.000 raddesinde olub vaktiyle nüfus kaydında Türk ile Kürt anasırı tefrik edilmeyerek müslim hanesi altında gösterilmiş olmağla ve bazı mahallerde Kürtler tabiatiyle Türkleşmiş bulunduğuna nazaran merkez kazasıyla Malatya'nın bazı kazalarında Türk ve Kürdü yekdiğerinden tefrike imkan yoktur.... Nüfus-ı umumiyenin 431.000 küsuru Müslüman, 17.000 küsuru Süryani Katolik vesaire ve 1.000 küsuru Rum olub 40.000'e karibi ise Ermeni'dir. Kaza itibariyle taksimat şöyledir:*

Kazalar	Müslüman	Ermeni	Süryani
Merkez	55.890	22.178	3.904
Harput	22.700	9.000	2.455
Eğin	5.710	1.200	800
Arapkir	12.270	2.900	350
Keban	17.036	255	100
Pütürge	34.200	520	600
Malatya Merkez	44.375	1.330	350
Akçadağ	42.000	---------	200
Behisni	31.500	1.500	380
Hısnı Mansur	15.300	2.220	750
Kahta	10.500	400	50
Dersim Merkez	25.400	1.270	360
Mazgird	15.000	1.500	-------
Ovacık	Kısmen gayrimuharrer olup toplam 20000 civarındadır		
Nazımiye	5.100	70	-------
Çemişkezek	16.000	3.400	450
Çarsancak	10.600	6.100	240
Toplam	362.891	50.843	11.589

[25] Savaştan önce Mamüretülaziz Vilayeti nüfusunun %87.8'i Müslüman, %12.1'i Ermeni idi. Bkz. Küçük, agm., s. 93.

[26] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.25.

Levent Sahverdi Arşivi

Kayıtlı olan bu nüfus harpten evvelki nüfus olup harpten sonra silah altına alınıp henüz avdet etmemiş ve tehcir sırasında Rusya'ya firar etmiş veya başka mahallerde saklanmış ve henüz buralardan dönmemiş olanların miktarı meçhul olmasından dolayı şimdilik kesin bir bilgi vermek zordur".[27]

Van Vilâyeti'nden[28] gönderilen cevaplardan anlaşıldığına göre, Vilâyet dahilindeki 1570 köyden 116 köy tamamen, 81 köy de kısmen Ermenilerle meskun bulunmaktadır[29]. Vilâyetin nüfusu düzenli bir şekilde kaydedilmediğinden nüfus üzerine iki tahmin bulunmaktadır. Bunlardan ilki valiliğin kayıtlarına göre yapılan tahmindir:

Müslüman: 201.950, Ermeni: 54.000, Nasturi:10.700, Yezidi: 2.000, Musevi: 2850, Toplam: 270.500.

Fransız, İngiliz, Rus ve Türk memurlarının yaptığı tahmine göre:

Müslüman : 300.800, Ermeni: 68.000, Nasturi: 42.000, Musevi: 3.000, Yezidi: 3.000, Toplam: 416.800.

Ermenilerin iddiasına göre, Van Vilâyeti'nde 80.000 civarında Ermeni bulunmaktadır. Halbuki vilâyetteki Ermeni nüfusu şu anda ancak 1.000 raddesindedir. Geri kalanı Rusya ve Ermenistan'a firar etmişlerdir[30]. Buna karşılık Van ve çevresinde 200.000'e yakın Müslüman Ermeniler tarafından öldürülmüştür[31]. Nüfusun kaza üzerine taksimi şu şekildedir[32]:

---

27 B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.4-5.

28 Savaştan önce Van Vilayeti nüfusunun %56.2'i Müslüman, %18.6'sı Ermeni idi. Bkz. Küçük, agm., s.93.

29 B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.22.

30 B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.16.

31 Van'da öldürülen Müslümanlara ait toplu mezarlar Van(merkez), Selim Bey, Erciş (Kışla), Çatbayır ve Alaköyde bulundu. Bkz. Azmi Süslü v.d., **Armenian Massacres in Van, Bitlis, Muş, and Kars Interview with Witnesses,** Ankara,1999, s.5 ; Azmi Süslü,"Van Zeve'deki Türk Katliamı", **Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu** Ankara, 1990 s. 27-29.

32 B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.7,8.

Levent Sahverdi Arşivi

Kaza	Yekun	Müslim	Ermeni	Yezidi	Nasturi	Yahudi
Elban	30.000	20.350	4.000	-------	5.000	600
Gevar	13.200	11.000	600	-------	1.100	500
Hoşab	9.000	7.500	1.500	-------	------	-------
Çölemerik	9.000	7.800	1.500	-------	1.100	-------
Şemdinan	13.700	11.000	-------	-------	6.000	700
Hakkari Sancağı	74.900	57.950	6.200	-------	9.200	185
Şitak	14.000	9.000	5.000	-------	-------	-------
Mamüretü'l-Reşad	8.000	7.000	400	-------	600	-------
Muradiye	16.000	14.700	900	400	-------	-------
Adilcevaz	15.000	12.000	300	-------	-------	-------
Gevaş	27.000	21100	5.900		-------	-------
Erciş	35.000	32.100	2.900	-------	-------	-------
Saray	16.000	13.900	100	1.600	400	-------
Van Sancağı	64.600	24.500	29.600	-------	500	-------
Toplam	270.500	201.900	54.000	2.000	10.700	1.850

Tahmin üzerine Van Vilâyeti'nin Nüfusu[33]:

Kaza	Yekun	Müslüman	Ermeni	Yezidi	Nasturi	Yahudi
Elban	40.000	30.350	4.000	-------	5.000	650
Gevar	19.500	16.250	600	-------	2.600	500
Hoşab	11.650	10.150	1.500	-------	-------	-------
Çölemerik	79.750	29.300	200	-------	29.300	950
Şemdinan	25.000	21.100		-------	3.000	900
Hakkari Sancağı	176.350	127.150	6.300	-------	39.900	3.000
Şitak	19.000	13.000	6.000	-------	-------	-------
Mamüretü'l-Reşad	10.000	8.400	600	-------	1.000	-------
Muradiye	25.000	23.200	1.250	500	-------	-------
Adilcevaz	21.000	15.500	5.500	-------	-------	-------
Gevaş	30.000	28.950	800	-------	-------	-------
Erciş	38.000	33.500	4.500	-------	-------	-------
Saray	18.200	14.950	200	100	500	-------
Van Sancağı	79.250	33.000	35.650	-------	600	-------
Toplam	416.800	295.800	68.000	600	42.000	3.000

[33] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.9.

Levent Sahverdi Arşivi

Bitlis Vilâyeti'nin nüfusu[34], diğer vilâyetlere göre daha geç bir şekilde merkeze ulaşmıştır. Vilâyetin nüfusu, Dahiliye Nezareti'ne 4 Ocak-1 Şubat 1919 tarihleri arasında dört ayrı telgrafla gönderilmiştir. Vali Mazhar Bey Vilâyet nüfusunu şu şekilde bildirmiştir:

"... Vilâyetin her tarafında % 30 nisbetinde vücudu tahmin edilen nüfusı mektume ve gayr-i muharrere hariç olduğu halde Bitlis Merkez Kazası sicill-i nüfusda 38.817 İslam, 18.640 Ermeni ve 386 Protestan ve 359 Süryani ve 84 Katolik kayıtlı olup İslamlardan bir kısmı ahval-i harbiye münasebetiyle şehit ve telef olmuş, Ermeniler ise vilâyet haricine sevk olunarak buralarda pek cüz'i mikdarı kalmıştır.

Kaza	İslam	Ermeni	Süryani	Keldani
Mutki	18.000	700		
Ahlat(1)	10.375	9.600 gayri müslim kayıtlıdır.		
Siirt	29.917	2151	716	1513
Şirvan	15.695	799	1.298	------
Garzan	14.681	3.829	1.275	56
Pervari	6.436	1.326	-------	1.787
Şırnak	6.478	96	608	421
Muş(2)	15.000	Beş kazada toplam 514 Ermeni	-------	------
Malazgirt	2.000		-------	------
Bulanık	3.000		-------	------
Varto	12.000		------	------
Sason	30.000		-------	------
Genç	10.410	677	-----	------
Çapakçor	17.646	------	------	------
Kulp	21.610	86	-----	-----
Eruh	16.358	1.790	96	570
Hizan(3)	20.000	5.000	------	-----

(1) İslamlardan cüz'i mikdarı mevcut ve diğerleri hala iltica ettikleri mahallerde mukim bulundukları ve Ermenilerden kimse bulunmadığı.

(2) Savaştan önce Muş Sancağı'nda mevcud olup harice iltica eden İslamlar 150.000 ve tehcir ettirilen ve Ruslara iltihak eyleyen Ermeniler 65.000 nüfus olduğu ve İslamlar iltica eyledikleri mahallerden peyderpey avdet etmekte olduğundan Ermenilerden avdet eden bulunmadığı.

(3) Avdet edebileceklerle beraber.

---

[34] Savaştan önce Bitlis Vilayeti nüfusunun %63.7'si Müslüman, %33'ü Ermeni idi;. Küçük, agm., s.93.

Levent Sahverdi Arşivi

Bitlis Vilâyeti dahilindeki beşbin küsur köyden 169'u Ermeni'dir"[35]. Savaş ve Ermenilerin şehirde yaptığı katliam dolayısıyla şehirde Müslüman nüfusu 4000 kişiye inmişti.[36]

Erzincan Mutasarrıflığı'ndan nüfusla ilgili 9 Kasım1918'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafta Ermenilerle meskun 27 köy olduğu belirtiliyordu ve nüfusun kazalara göre taksimi, tahmini olarak şöyle veriliyordu[37]:

Kaza	İslam	Ermeni	Rum
Erzincan	10.039	4.000	304
Refahiye	23.820	450	1.779
Kemah	20.050	2.500	660
Kuruçay	11.720	70	— — —
Pülümür	10.200	90	— — —
Toplam	75.829	7.110	2.743

Urfa Mutasarrıflığı'ndan[38] 19 Kasım 1918' de gelen sonuçlar şöyle idi:

Kaza	Müslüman Türk	Arap	Ermeni	Katolik Ermeni	Süryani	Musevi
Merkez Kaza	60.000	12.000	4.400	600	3.000	500

Kaza	Müslüman-Türk	Arap	Ermeni
Birecik	28.000	-------	500
Suruç	28.200	-------	-------
Harran	4.000	8.000	-------

"Bugün gayrimüslimlerin nefs-i Urfa Kasabasıyla Birecik Kasabası'nda meskun olup köylerde meskun olmadıkları tahkikat ve mahallerinden gelen bilgilerden anlaşılmaktadır"[39].

---

[35] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.11, 12, 13, 14, 15

[36] Kenan Arınç, "Bitlis'te Nüfus Hareketleri", **Atatürk Ünv. Fen-Ed. Fak. Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi,** sayı: 21,1995, Erzurum, s.54.

[37] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.19 ve 21.

[38] Savaştan önce Urfa Sancağı'nın Ermeni nüfusu 18.370 idi. Bkz. Gürün, **Ermeni Dosyası,** s.104.

[39] B.O.A. DH.SN.THR. 82/55, lef.19 ve 30.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı Hükümeti Dahiliye Nezareti vilâyetlerden gelen bilgileri değerlendirerek Paris Sulh Konferansı'na hazırlandı. Hükümet Ermeni Meselesi ile ilgili düşüncelerini içeren bir muhtırayı 12 Şubat 1919'da Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiserlerine sundu. Bu muhtırada, Vilâyât-ı Şarkiyye'de nüfusun %80'ini Müslümanların oluşturduğundan, Ermenilerin her yerde küçük bir azınlık halinde bulunduğundan , Ermeni çetelerinin bir milyondan fazla Müslümanı katlettiğinden ve bunların Çar Ordusu tarafından silahlandırıldığından bahsediliyordu[40]. Bu muhtıraya Ermenilerin verdiği cevapta, Türk iddiaları reddediliyor,Türk nüfus istatistiklerinin eksik, yanlış ve yalan olduğu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Doğu Vilâyetlerinde Ermeni-Hıristiyan hakimiyetinin mevcut olduğu iddia ediliyordu[41].

Barış Konferansı bu iki iddia karşısında kesin neticeler elde etmek, Doğu Anadolu'da bir Amerikan mandasının oluşturulabilmesi ve Büyük Ermenistan'ın kurulması için şartları incelemek üzere bölgeye heyetler göndermeye karar verdi. Bu heyetlerin en önemli görevlerinden birisi hiç şüphesiz gittikleri bölgelerin nüfusunu tespit etmekti. Dahiliye Nezareti Doğu Vilâyetlerine ve Erzincan Mutasarrıflığı'na gönderdiği 12 Mart 1919 tarihli şifre telgrafta, gelecek olan İngiliz ve Amerikan heyetlerine karşı dikkatli olunmasını istiyor ve şöyle diyordu: *"...Rus istilası esnasında ahali-i İslamiyenin birçoğu civar vilâyetlere hicret ederek elyevm memleketlerine dönmek üzere bulundukları cihetle oralarda bulunan nüfus-ı İslamiyenin elyevm mevcut olanlardan olmadığı ve yerlilerin bir haylisi memleketlerine peyderpey dönmekte oldukları hususatın gelen heyetlere icab eden tarzda ifasıyla yanlış malumat toplamalarına meydan verilmemesi"*[42] .

1919 yılı Temmuzunda Bitlis, Van ve Erzurum Vilâyetlerini dolaşarak Paris Barış Konferansı'na raporlarını sunan Yüzbaşı Niles ve Sutherland adındaki iki subay bu vilâyetlerdeki Ermeni nüfusunun çok az olduğunu, bunun ise Rus işgali sırasında Müslümanları katleden Ermenilerden kaynaklandığını, bu kötülükleri yapan Ermenilerin Ruslarla birlikte kaçtıklarını belirttikten sonra nüfus durumunu şöyle veriyorlardı[43]:

---

[40] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** Ankara 1960, s.677-679.
[41] Richard G. Hovannsian, **The Republic of Armenia,** Vol. I, s. 421-423.
[42] B.O.A. DH.ŞFR.97/121
[43] USA.NA. **Paris Peace Conference** 184.021/175.

Levent Sahverdi Arşivi

Bitlis Merkez Kazası	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	30.000	4.000
Ermeni	10.000	-------

Mülteciler yavaş yavaş dönüyorlar.

Van Vilâyeti	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	301.000	150.000
Ermeni	68.000	700
Nasturi	42.000	------

Van Şehri	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	43.000	8.000
Ermeni	15.000	60

Bayezid Sancağı(x)	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	103.000	86.000
Ermeni	7.500	-------
Kafkasyalı Göçmenler	-------	7.500

(x)Yaklaşık 7.000 Müslüman Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Geri dönmesi beklenen Müslümanların sayısı 20.000'dir. 205 Müslüman köyü tahrip edilmiştir.

Bayezid Şehri	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	5.000	2.460
Ermeni	1.000	------

Diyadin	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	19.640	6.500
Ermeni	1.000	------

Erzurum Kazası	Savaştan Önce	Savaştan Sonra (Ağustos 1919)
Müslüman	83.070	68.362
Ermeni	15.020	76

1918 yılının son ayları ve 1919 yılı içerisinde İstanbul basını da Vilâyât-ı Şarkiyye üzerinde sıkça durdu. Gazeteler özellikle bu vilâyetlerde bulunan Müslümanların yek vücut olduklarını söylüyorlar, Ermenilik ve Kürtlük iddialarını reddediyorlardı. Yeni Gün Gazetesi 23 Aralık 1918 'de, Vakit Gazetesi 27 Aralık 1918'de, Hadisat Gazetesi hemen hemen bütün sayılarında bu iddialara cevap vermekteydi.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi 14 Aralık 1918'de Kürt ve Ermeni iddialarını reddettikten sonra harpten önce Vilâyât-ı Şarkiyye'nin nüfusunu şu şekilde veriyordu[44]:

[44] **Tasvir-i Efkar,** 14 Kanun-ı Evvel 1334/ 14 Aralık 1918, No: 2590.

Levent Sahverdi Arşivi

Vilâyet	İslam	Ermeni	Anasır-ı Muhtelife	Nüfus-ı Umûmi
Van	179.380	67.792	11.696	259.141
Mamuretü'l-Aziz	446.379	76.070	2.762	525.211
Erzurum	673.279	125.657	12.347	815.283
Bitlis	309.999	114.704	12.776	437.479
Sivas	939.735	143.406	85.299	1.168.440
Diyarbakır	492.101	55.891	66.948	614.940
Yekûn	3.040.873	583.520	196.101	3.820.494

Türk tahminleri, Türk-Ermeni olayları ve tehcir sırasında 300.000 ila 400.000 Ermeninin hayatını kaybettiğini ortaya koymaktadır. Savaştan önce verilen rakamlar göz önünde bulundurulursa yaklaşık bir milyon Ermeninin hayatta olduğu ortaya çıkar. Robert Koleji Müdürü Caleb F. Gates İngiliz Komiseri Rumbold'a yazdığı 16 Şubat 1921 tarihli raporda, Ermeni Patrikhanesinin de tastik ettiği Ermeni kayıplarını 355.000 olarak veriyor, geriye kalanların yaklaşık 600.000'inin hala Türk topraklarında bulunduğunu yazıyordu[45]. 1927 nüfus sayımında Türkiye'de 123.602 Ermeninin bulunduğu ortaya çıkmıştır.Yaklaşık 900.000 göçmene bu rakam ilave edilirse 1.023.602 sayısı çıkmaktadır. 1914 yılı sayımındaki Ermeni nüfusundan bu çıkarılırsa geriye 200.000 en fazla 300.000 civarında bir rakam çıkar. Bu kayıp savaş sırasında İtilaf Devletleri safında savaşan, tehcir sırasında hayatını kaybeden veya eşkıyalar tarafından öldürülen Ermeni sayısıdır[46].

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Ermeniler bütün gayretlerine rağmen Doğu Anadolu'da nüfus çoğunluğunu sağlayamamışlardır. XIX. yüzyılın başından itibaren Büyük Devletlerin tahrikleriyle harekete geçen Ermeniler bölgede kendilerine ait bir tarih ve devlet oluşturma gayretine girişmişler, fakat bunda başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlığın en önemli sebebi, Ermenilerin bölgede nüfus olarak azınlıkta olmalarıdır. Altı Vilayet olarak bilinen Bitlis, Van, Diyarbakır, Mamüretülaziz, Sivas ve Erzurum vi-

[45] Salahi R. Sonyel, **The Great War and the Tragedy of Anatolia,** Ankara, 2000,s.166. Bugün hiçbir belge ve delil olmamasına rağmen hala bir milyondan fazla Ermeninin öldürüldüğünü iddia eden jenosid senaryocuları vardır. Bunların başında Vahakn N. Dadrian gelmektedir. Bkz. Vahakn N. Dadrian, **Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid,** Terc: Yavuz Alogan, İstanbul, 1995., s.11.

[46] Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Van,1990, s.142.

Levent Sahverdi Arşivi

layetlerinde 1912 yılında yaşayan Ermenilerin sayısı 870.000 idi. Dolayısıyla Altı Vilayetteki Ermeni nüfusu toplam nüfusun beşte biri bile değildir. Bu şartlar altında modern bir devlet kurmanın imkansızlığı açıktır[47].

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını ve bu savaşa Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri safında katılmasını fırsat sayan Ermeniler Doğuda Ruslarla, Güneyde Fransızlarla ve İngilizlerle birlikte Osmanlı ordusuna saldırmışlar ve masum halkı katletmişlerdir. Yukarıda verilen tablolar tahlil edildiğinde ortaya çıkan genel sonuç şudur: Savaş sona erdiğinde Doğu Anadolu ve Kafkasya'da 1.200.000'den fazla Müslüman yerlerinden sürülmüş, 1.000.000'dan fazlası da hayatını kaybetmiştir. Anadolu'nun tamamında 600.000 Ermeni ve 2.500.000 de Müslüman ölmüştür[48].

Mondros Mütarekesi ile birlikte tarihi emellerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inanarak Büyük Devletlere müracaat etmişler ve savaş boyunca yaptıkları yardımların karşılığını istemişlerdir. Onların bu devletlere yaptıkları en büyük yardım, sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir milyondan fazla Müslüman Türkü katletmiş olmalarıdır.

Ermenilerin Paris Barış Konferansı sırasındaki en önemli iddiaları, savaş öncesinde Doğu Vilâyetlerinde nüfus bakımından çoğunlukta oldukları idi. Osmanlı Hükümeti yukarıda verdiğimiz, bu vilâyetlerden gelen bilgilere dayanarak bu iddialara karşılık vermiştir. Bu resmi yazışmalar, Ermenilerin hem savaş öncesinde hem savaş sonrasında bu bölgede çoğunlukta olmadıklarını göstermektedir. Bu bilinen gerçek tarafsız, resmi belgelerle bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bütün bu rakamlar Ermenilerin iddia ettiği gibi Birinci dünya savaşında 2-3 milyona varan katliamların olmadığını tersine Müslümanların katledildiğini ortaya koymaktadır. Ermenilerin çoğunlukta olduklarını iddia ettikleri Doğu Anadolu'da bile savaştan önce nüfusun ancak %15'ini teşkil ettikleri görülmektedir[49].

---

[47] Justin McCarthy, "Ermeni Terörizmi: Zehir ve Panzehir Olarak Tarih", **Ankara Üniversitesi Uluslararası Terörizm Sempozyumu,** Ankara, 1984. s.84.

[48] "Eğer Türklerin yaptıkları bir soykırımsa, kurbanlardan daha çok katillerin öldüğü ilginç bir soykırımdır." Bkz. McCarthy, "Ermeni Terörizmi..."s.85.

[49] Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu en çok 1.300.000 olduğu kaynakların verdiği bilgilerden ortaya çıkmaktadır . Bkz. Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** s.23.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu sırada göze çarpan diğer önemli bir nokta da, Ermenilerin Türkler tarafından kendilerine yapıldığını iddia ettikleri sürgün ve katliamın daha beterini Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın Müslüman Türk sakinlerine uygulamış olmalarıdır. Yalnızca Doğu Anadolu'nun altı Vilâyetinde (Erzurum, Sivas, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Elazığ) ve Trabzon'da nüfusun yüzde otuzu 1912-1922 yılları arasında ölmüştür.[50]Bu ölümlerin hemen hemen hepsi Ruslar tarafından teçhiz edilerek eğitilen Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir.

[50] Justin Mc.Carthy, **Ölüm ve Sürgün,** İstanbul, 1998, s.273.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Bu çalışmada Mondros Mütarekesi'nden sonra Vilâyât-ı Şarkiyye içerisinde bulunan Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilâyetlerinin nüfus durumu ele alınmıştır. Ermenilerin Paris Sulh Konferansı'nda ileri sürdükleri iddialar, bu Vilâyetlerin Valilerinden gelen telgraflarla reddedilmiştir. Bu telgraflar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Doğu Vilâyetlerinde Türklerin nüfus olarak üstün olduklarını göstermektedir. Ayrıca Türklerin Ermenilere karşı bir soykırım hareketine girişmediklerini de ortaya koymaktadır. Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgelerle birlikte yabancı gözlemcilerin de görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ermeni Nüfus İddiaları, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Doğu Vilâyetleri.

ABSTRACT

The object of this article is to expose the population of the Provinces of Erzurum, Van, Diyarbakır and Bitlis after the Mondros Armistice. At Paris Peace Conferance Armenians' population claims were refused with telgraphs came from these provinces governors. These telegraphs showed that the size Turkish population was bigger than the Armenians before and after the World War I in the eastern provinces. Hence these telegrams also proved that there had been no genocide during the war. In this study in addition to the documents ottoman archives the report of foreign observers are also utilized.

Key Words

Armenian Population Claims, First World War, Ottoman State, East Provinces.

Levent Sahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL'İN SAMSUN'A ÇIKTIĞI 19 MAYIS 1919'DA TÜRKİYE'NİN İÇERİSİNDE BULUNDUĞU ŞARTLAR

Dr. Selahattin DÖĞÜŞ*

Bu makalede amacımız, M.Kemal'in Samsun'a çıktığı tarihte, Anadolu'nun sosyo-psikolojik bir analizini yaparak, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu şartlara bir nebze olsun ışık tutmak ve yeri geldikçe Anadolu'nun dört bir bucağından örnekler vererek, Türk halkının durumuna kısaca değinip, Milli Mücadele'nin hangi şartlar altında başladığını göstermeye çalışmaktır.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları geride yoksulluk ve sıkıntı içinde acı çeken, mısır ve süpürge tohumundan yapılmış ekmeği bile güçlükle bulabilen, savaşta yakınlarını kaybetmiş olmanın üzüntüsüyle yaşayan milyonlarca insan bırakmıştır. Asker-sivil yaklaşık üç milyon insan kaybedilmiş, geride kalan 11 milyon nüfusun çoğu çeşitli hastalıklardan savaş sakatı kalmıştı[1]. Memleket genelinde 1919 yılı itibariyle Misak-ı Milli sınırları içinde Müslüman-Türk nüfusu 11 milyondur. Bunun %80'i köylerde yaşıyordu. Yüzyıllarca süren saltanat baskıcılığı Türk halkını ve Anadolu'yu tümden savsaklayıp boşlamıştı; geri yıkık bir ülke, eğitimden, sanattan yoksun, nüfusunun yalnızca %9 kadarı, kadın nüfusunun ise %0.4'ü okuma yazma bilen bir halk; bunlar da herhangi bir eğitim düzeyini anlatacak seviyede değildi[2]. Daha XIX.yüzyılda Ziya Paşa bu durumu ne büyük acıyla dile getirmişti:

* KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 1995, s. 155.

[2] Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, TTK Yay., 1994, s. 130.

Levent Sahverdi Arşivi

"Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler kaşaneler gördüm,
Dolaştım mülk-ü islamı, bütün viraneler gördüm"

Mondros Mütarekesi başlangıçta, genel olarak memlekette bir ferahlık yaratmıştı. Milletin o sırada muhtaç olduğu tek şeyin asayiş ve barış olduğu bunun da elbirliğiyle gerçekleştirilebileceği basın tarafından açıklanıyor ve umumi efkarda müspet yankılar bırakıyordu. Yenilgiye rağmen ümitler azalmamıştı. Mütareke şartlarının nispeten hafif olduğu hakkında hükümetçe yapılan telkinler ve Wilson Prensiplerinin anılan amaçları, Türk halkına yeniden düzenlenme ve çalışma imkanları verdiği zannediliyordu. Bu ümitler kısa zamanda söndü, çünkü İtilaf Devletlerinin işgale başlamaları, Azınlıkların aşırı davranışları, Wilson Prensiplerinin hiçbir uygulama sahası bulmamasından anlaşılmıştı. Mütarekenin imzalandığı tarih ile İzmir'in işgali arasındaki altı aylık sürede "Türklerin morali en düşük seviyeye inmişti" diye anlatan A. Toynbee, Mütareke günlerindeki durumu şöyle izah etmektedir: "Türkiye'nin elinde Anadolu'dan ve Boğazların batısında Avrupa'dan kalan toprak parçaları ise fikir ve moral bakımından da çöktü. Boşuna yapılan bir savaşta kaybedilen insanlarla ve kaynaklarla ülke, felakete uğramıştı. Üstelik yenilginin acısı da beraberinde ümitsizlik getirmişti. Oniki yıl süren savaşlar ülkenin iç gelişmesini engellemişti...Türkiye düşmanları tarafından çevrilmişti. Büyük devletler bir kampın etrafında dolaşan kurtlar gibi aç gözlerini Türkiye'ye dikmişlerdi. Çünkü Türkiye tabiat yönünden hayli zengin ve emperyalizm de doymak bilmezdi.[3]

Bu ülke bir de "yabancı imtiyazları" demek olan kapitülasyonlar ve 1881'den beri de "Genel Borçlar Yönetimi" yoluyla dünyanın en güçlü devletlerinin, hukuki ve kültürel işgaline uğramıştı. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na "hasta adam" denmeye başlanmış olması diğer sahalarda olduğu gibi iktisadi ve mali sahada da hızla gerilemeye başlamasından kaynaklanmaktaydı.

---

[3] A. Toynbee, **Türkiye-Büyük Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul 1971, s. 79, 86.

Levent Sahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul nüfusunun hemen hemen yarısını Türk, diğer yarısını da Gayri Müslimler teşkil oluşturmaktaydı. Bu Türkiye adına çok acıklı bir durumdu. Bir "var olma mücadelesi"ne girecek olan Türkler, kendi evlerinde yalnız değillerdi. Trakya'da, İstanbul'da, Batı Anadolu ve Karadeniz sahillerinde bir milyondan fazla Rum ahali ve Kızılırmak'tan başlayarak Doğuya doğru bütün Anadolu'da yarım milyon Ermeni ahali yaşamaktaydı. İttihat ve Terakki idaresinin bütün dünyada mübalağalı bir şekilde akisler yapan bazı tedbirlere rağmen, sadece Türkiye Rumları, İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Batı Cephesinde harbe soktuğu ölçüde asker çıkarabilecek bir nüfusa sahip bulunuyordu. Bununla beraber, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a giren İtilaf kuvvetleri, 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askerinden oluşuyordu[4]. Bu güçlerden kuvvet alan Ermeni ve Rumlar, Trakya'da Batı Anadolu'da ve Karadeniz havzasında köyleriyle, şehir ve kasabalarda kabarık ve tehlikeli bir topluluk teşkil ediyorlardı. Batı Anadolu'nun ancak birkaç ilçesinde Rum ahali yoktu. İzmir, Aydın, Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Bandırma vs. birçok yerde nüfus yüzdesinin önemli bir kısmı Rumlarda idi. Anadolu ve Trakya'da Rum ve Ermeni azınlıkların her tarafta bu derece yaygın bir vaziyette ve düşman tavrıyla bulunmaları Türk kurtuluş hareketinin en önemli meselelerinden birisini teşkil etmiştir. İşte Mustafa Kemal, böyle bir vaziyetten milli bir devlet çıkarmayı başarabilmiştir.

Böyle bir toplum yapısında Milli Mücadele halka dayandırılmış, çekirdek daima halk olmuştur. Mali imkanlar halktan sağlandığı gibi, hadisenin insan kaynağını da ne şekilde olursa olsun yine halk teşkil etmiştir. Türkleri zayıf düşüren iç düşmanlar bu kadar da değildi. Yokluk, yoksulluk, yorgunluk da bir tarafa verem, tifo, sıtma ve frengi büyük mücadelenin insan kaynağını son derece verimsiz kılıyordu. Üstelik halkın moral durumu da bozuk idi. Hakim unsur olmasına rağmen bir imparatorluğun tebası olarak yaşamak, Türk halkında milli şuurun gelişmesini önlemişti.

Anadolu'da yaşayan Türk insanı perişan haldeyken, Osmanlı Sarayı, iki şeyin peşindeydi; biri, orduyu asırlardır süregelen saldırılara koyabilecek gü-

[4] Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1998, s.11.

Levent Sahverdi Arşivi

ce ulaştırmak ve böylece İmparatorluğun hakimiyeti altındaki toprakları kaybetmemeye çalışmak. Yani ünlü deyişte anlatımını bulduğu üzere "Akıl der Frengistan, Servet der Hindistan, Haşmet der Al-i Osman". İkincisi, Tanzimatla beraber artık ülkeyi sömürge durumuna getirmeye koyulmuş ve saltanat hükümetini ağır borçlar altına sokmaya başlamış bulunan Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki temsilciliklerini, aracılıklarını üstlenen gayri müslimlerin, yani Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıkların güvenliklerini sağlamaktı. Müslüman değiller diye onların zımmî sayılmasına yasa dışı aşağılayıcı her türlü işlem ve davranışla karşılaşmalarına son vermekti. Osmanlı yönetimi, böylece hem Avrupa devletlerinden borç almayı sürdürmeyi hem de onların azınlıkları koruma bahanesiyle Osmanlı içişlerine müdahelesini önlemeye çalışmıştı. Aslında Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet gibi süreçler, Avrupa ve gayrimüslimleri memnun ederken, Türk halkının ikinci plana atılmasına neden olan vasıtalar olmuştur.[5]

Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanlar dahil, Türkiye topraklarında yabancı sermayenin yaptığı demiryollarına bakılacak olursa, hepsinin toplumun hammaddelerini sömürgecilerin ülkesine taşımak orada, yapılmış mala dönüştürüp yeniden ülkeye daha pahalıya satmak üzere yapılmış olduğu anlaşılır. Zonguldak'ın kömürünü, Musul'un petrolünü taşımak üzere yapılan İzmir, Adana, Zonguldak Bağdad demiryolları. Osmanlı ulaştırma ağının belkemiğini teşkil eden Bağdad demiryolu; Alman emperyalizminin Yakın Doğu'da yayılması için bir araç olduğu gibi bütün büyük devletlerin menfaatlerinin birbiriyle çatıştığı alan olmuştu.

Mütareke'nin imzalanmasından sonra M.Kemal İstanbul'a çağrılmıştı. Adana'dan tren yolculuğuyla İstanbul'a gelen M.Kemal'i karşılayan Cevat Abbas karşıya geçişlerini şöyle anlatır: "Şehir çok acıklı bir durumdaydı. İstanbul düşman donanmalarının limana girmeleri yıkımının yasını tutuyor, bu büyük yasına M.Kemal'i de ortak ediyordu. M.Kemal'le ben askerî ulaşımın bir köhne motoru ile deniz ortasına yaslanan bir çelik ormanının içinden geçiyorduk. M.Kemal'in ince dudaklarından "geldikleri gibi giderler" cümlesi-

[5] Özer Ozankaya, **Cumhuriyet Çınarı**, K.B.Yayınları, Ankara 1997, s. 56.

Levent Sahverdi Arşivi

ni işitince, mütarekenin doğurduğu derin ve hüzünlü umutsuzluğu unutmuştum. "Size nasip olacak, siz bunları kovacaksınız Paşam!" dedim. Gülümsedi, aziz başının içinde biçimlenmeye başlayan yurdu kurtarma planlarını bir an için yeniden geçiriyor gibi daldı, sonra bakalım dedi.[6] M.Kemal 16 Mayıs 1919'a kadar burada kaldı. Bu süre içerisinde ülkenin içinde bulunduğu bu kötü durumdan nasıl kurtarılması gerektiği noktasında bir çözüm arayışı içinde oldu. Başta Sultan Vahideddin olmak üzere üst düzey devlet adamlarıyla birtakım görüşmelerde ve tekliflerde bulundu. Ancak M. Kemal'in bu temasları olumlu bir netice vermezdi. O, yakın arkadaşlarıyla kurmuş olduğu temaslarda kurtuluş hareketinin Anadolu'dan başlatılması gerektiğini ifade etmiş ve bunun için de resmi bir görevle Anadolu'ya geçmenin yollarını aramıştır.

M.Kemal, 9. Ordu müfettişi olarak Samsun'a geçmeden önce Sultan Vahideddin'e bir veda ziyaretinde bulunmuştu; "Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahideddin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk.... Salonun Boğaziçi'ne açılan penceresinden gördüğüm şu: birbiri hizasında düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş. Padişah söze başlar: Paşa Paşa şimdiye dek devlete çok hizmet ettin: bunların hepsi artık tarihe girmiştir. Bunları unutun asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin! Elimden gelen hizmeti esirgemeyeceğime lütfen güveniniz! demekle yetindim ... Muvaffak olunuz dedi".[7] Bu durum, Osmanlı Padişahının acziyet ve çaresizliğini göstermektedir.

İngilizler, Türkleri tamamen yıldırmak için başkent İstanbul'u havadan da bombalamışlardı. Temmuz 1918'de başlayan hava akınlarıyla birlikte, halkın maneviyatını bozmak için çeşitli beyannâmeler atmayı da ihmal etmemişlerdi. Dört yıldır çok büyük fedakarlıklarla yapılan bu savaşın sonucunun böyle olması, İstanbul'un Türk halkını çok acı bir ıstırap ve üzüntüye sevket-

---

6 Ö. Ozankaya, **a.g.e.**,s. 120.

7 F.Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980, s. 126.

8 **Takvim-i Vekayi'** nin 30 Teşrinievvel 1334 (1918) Çarşamba (Numara 3381s.2) tarihli nüshasındaki şu haberde İstanbul'a hava saldırıları olduğunu göstermektedir. "Mah halin (bu ayın) yirmi beşinci Cuma günü Dersaadete vukubulan son düşman tayyare taarruzunda rakip olduğu tayyare ile yalnız başına beş düşman tayyaresine karşı şanlı bir şekilde mücadele veren tayyare yüzbaşısı Mehmet Fazıl Efendiye madalya verildiği" belirtilir.

Levent Sahverdi Arşivi

mişti.[8] M.Kemal daha askerî Kurmay okulu öğrencisi iken arkadaşlarına verdiği gizli konferansta şu acı dolu sözleri söylüyordu; "Bugün Ali Fuat'la Beyoğlu'nda dolaştık. Bütün dükkanlar İngiliz, Fransız, İtalyan, Rum ve Yahudi levhalarıyla (reklam) dolu. Bu memleket onların mı bizim mi? Yüzyıllardır Türk çocuklarını savaş meydanlarında harcamışız, azınlık ise memlekette kalmış, ilerlemiş. Ekonomi bir ulusun yaşamının temelini oluşturur. Yıllardır Yunan gemicileri Türk bayrağı altına dolaşarak Akdeniz ve dünya ticaretini eline almış..."

M. Kemal, Samsun'a çıktığında Anadolu'nun bir panoramasını çizerek, Türkiye'nin o zamanki durumunu özetlemektedir:

"1919 yılı Mayısının 19. günü Samsun'a çıktığım gün umumi durum ve manzara: Osmanlı Devleti'nin içinde yer aldığı topluluk savaşta yenilmiş, şartları ağır bir mütareke imzalamış. Savaşın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Millet ve ülkeyi savaşa sürükleyenler kendi hayatlarının kaygısına düşerek yurttan kaçmışlar padişah ve halife olan Vahdettin soysuzlaşmış kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Hükümeti güçsüz, onursuz, korkak yalnız padişahın isteğine bağımlı onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş. Ordunun elinden silahları alınmış ve alınmakta. İtilaf Devletleri ateşkes antlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyor. Birer uydurma nedenle itilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana İli Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizlerce işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve görevlileri ile özel adamları çalışmakta. İtilaf Devletlerinin uygun bulması üzerine Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıklar, kendi istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlar. Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde bir takım kişilerce kurtuluş yolları düşünülmeğe başlanmış. Edirne ve çevresinde *Trakya Paşaeli*, Erzurum ve Elazığ'da merkezi İstanbul'da olan *Vilayatı Şarkiyye Müdaffaa-i Hukuk-i Milliye Derneği*, Trabzon ve Çevresi *Adem-i Merkeziyet Derneği* gi-

Levent Sahverdi Arşivi

bi...

İzmir'de birtakım genç yurtseverler, İzmir'in Yunanistan'a katılmasını önlemek üzere *Red-di İlhak* ilkesini ortaya atmışlardı. Ülkede daha başka birtakım girişim ve kuruluşlar da vardı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde İstanbul'dan yönetilen *Kürt Teali Derneği* vardı. Bu derneğin amacı yabancı devletlerin koruyuculuğunda bir Kürt hükümeti ortaya çıkarmaktı. Konya ve dolaylarında İstanbul'dan yönetilen *İslam Teali Derneği* kurulmasına çalışılıyordu. İstanbul'da önemli sayılacak kuruluşlardan biri *İngilizseverler Derneği* idi. Bu derneği kuranlar Kendilerini ve şahsi çıkarlarını sevenler ve bunların korunmasını İngiliz desteğini elde etmede görenlerdir. Bu derneğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Yeryüzü Halifesi sanını taşıyan Vahideddin, Damat Ferit Paşa, İçişleri Bakanı olan Ali Kemal, Sait Molla bulunuyordu. Derneğin başkanı Rahip Frew idi. Asıl amacı yurt içinde örgütlenip ayaklanmalara yol açmak, milli bilinci yok etmek ve yabancı devletlerin müdahalelerini kolaylaştırmak gibi haince girişimlerde bulunmaktı.

İstanbul'da kadın, erkek birtakım ileri gelenler de gerçek kurtuluşu, Amerika'nın güdümünü istemek ve sağlamakta görüyorlardı. Bunlar görüşlerinde çok direndiler, kesin doğru tutumun kendi görüşlerinin benimsenmesinde olduğunu kanıtlamaya çok çalıştılar. Millet ve ordu, padişah ve halifenin hainliğinden haberli olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunan kişiye karşı, yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek duygularıyla bağlı. Kendinden önce halife ve padişahlığın kurtuluşunu düşünüyor, halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavramaktan uzak. Bu inanca aykırı görüş bildirecek olanların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hain sayılır; toplumdan dışlanır!

Bir başka önemli noktayı da söylemek gerekir: Kurtuluş yolu ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek temel ilke sayılmaktaydı. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkamayacağımız kuruntusu bütün beyinlerde yer etmişti. Bu bilgiler ve gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştı: İngiltere'nin himayesini istemek, Amerika'nın mandasını istemek ve mahalli kurtuluş yolları aramak.

İlk iki karara varmış olanlar, Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını isteyenlerdir. Efendiler ben bu kararların hiçbirini yerinde bulmadım.

Levent Sahverdi Arşivi

Çünkü bu kararların dayandığı temeller ve mantıklar çürüktü, dayanaktan mahrumdu. Gerçekte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş ömrü tükenmişti. Osmanlı ülkeleri hepten parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son konu bunun da paylaşılmasıydı. Neyin ve kimin dokunulmazlığı için, kimden ve ne gibi bir yardım istemek düşünülüyordu?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı; o da milletin egemenliğine dayalı, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak. İşte daha İstanbul'dan çıkmadan düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur. Bu kararın dayandığı en sağlam düşünce ve mantık şuydu:

Temel ilke, Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ancak tam bağımsızlıkla sağlanabilir. Ne denli zengin ve refah olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir millet uygar insanlık karşısında uşak olmaktan daha yüksek bir işlem görmeğe layık olamaz! Yabancı bir devletin himaye ve korumasını kabul etmek insanlık vasıflarından mahrumluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği kabul etmekten başka bir şey değildir. Oysa Türk'ün onuru, kendine güveni ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse ya istiklal ya ölüm! İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı"![9]

İzmir'in işgali ve Yunanlıların sahilden içerilere doğru ilerlemeye başlaması, umumi bir infiale sebep olmuş, İstanbul Hükümeti'nin fazla etkilenmemesine rağmen Türk halkının tepkisi büyük olmuştu. İzmir'in işgalinden bir hafta sonra XVII.Kolordu Kumandanlık vekaleti göreviyle Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketlerini tertiplemeye çalışan Bekir Sami Beyin anlattıkları, Milli Mücadele'nin ne ağır şartlarla başladığını açıkça göstermektedir; "23 Mayıs 1919 sabahı Bandırma'dan trenle yola çıktık...güneş batarken Balıkesir'e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük...ertesi sabah Akhisar'ın manzarası şöyleydi; bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş dalkavukluk ediyor ve bu sayede Yunan şehre

[9] M.Kemal Atatürk, **Nutuk I**, MEB Yay. 1987, s. 1, 2, 7, 8, 11, 13.
[10] Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul 1942, s. 22.

Levent Sahverdi Arşivi

girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkanları geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul."[10]

İzmir, I.Dünya Savaşı'na dek, İstanbul'dan sonra Osmanlı'nın en güçlü sanayi kuruluşlarının toplandığı merkezdir. Bu sanayi kuruluşlarının tamamı Gayrimüslimlerin elinde idi. İktisadi durumları çok iyi olan ve bu sahada tek söz sahibi olan azınlıklar ve yabancı uyruklular tüccar ve sanayi zümresini teşkil ediyorlardı ki ekonomik güç tamamen bunların elinde idi. Şehir bu zamanda bir ecnebi diyarı görünümündeydi. Müslüman Türklerin pek çoğu fakir bir hayat sürüyor ve küçük esnaflık, zanaatkarlık ve amelelikle uğraşıyorlardı. Bu sosyal yapıdaki büyük farklılık ve uçurum İzmir'i adeta ikiye bölmüş, Türk kesimi fakir bir Anadolu kasabası görünümündeyken, azınlıkların, yabancıların yaşadıkları iş ve eğlence yerleri Avrupa şehirlerinden farksızdı. Bundan dolayı Müslüman Türkler, kendilerinden farklı olan bu bölgelere "gavur İzmir" diyordu.[11] Zira Milli Mücadele'de İzmir adı, bilhassa Yunan işgalinden sonra memleketin işgaliyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. İzmir'in ileri gelenleri *Reddi İlhak Heyeti* adıyla, İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde Yunan işgalini protesto etmişler, memleketin her tarafına telgraflar çekerek Yunan işgaline karşı yapılacak mukavemete iştirak edilmesi istenmiştir.

İstanbul ve İzmir'den sonra Anadolu'nun merkezi olan Ankara'da da durum farksızdı. Milli Mücadele yıllarını yaşamış bir Ankara'lı olarak Vehbi Koç: o günlerdeki Ankara ahalisini şöyle anlatmaktadır. "Ankara'nın en önemli insanları Resmi Erkandı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkatibi çok büyük kişilerdi. Vali vilayetten çıkıp çarşıdan geçerken, herkes işini gücünü bırakıp "Vali Paşa gidiyor" diye selamlardı. Halka gelince, Ankara halkının çoğu Müslüman Türklerdi. Bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çalışırlar kazanırlardı. İyi yer içer eğlenirlerdi, iyi giyinir, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı. Türkler de çoğunlukla ya hoca ya bakkal ya bekçi ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden da-

[11] Bayram Sakallı, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 201.

Levent Sahverdi Arşivi

ha rahat iş yapma dükkan açma olanağı bulurlardı. Türkün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı. Kur'a, İhtiyat, Redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara'nın hali bu, Türkiye'nin hali buydu..."[12]

Anadolu'nun diğer bölgelerinde de durum farklı değildi. Her yerde halk bezgin, bitkin, ümitsiz ve askerliğe karşı isteksizdi. Terhis olduktan sonra 1919 yılı başında memleketine dönmekte olan subay Cevat (Dursunoğlu) Bey, Doğu Anadolu'yu şu halde bulmuştu; "yollar Rus ordusunun çeşitli döküntüsüyle dolu idi. Köylerin çoğu boştu. Halkın pek azı yurtlarına dönebilmişti. Bunlar da birer virane olan evlerine yerleşmeye çalışıyor, günlük geçim derdiyle çırpınıyorlardı. Hele Gümüşhane'den öteye kışı sertleşmeye başlayan amansız iklimde yoksul halkın durumu bir afet halini almıştı. Köylerde ot yok, ocak yok. Geçen dört yılın çetin kış savaşlarında insan eti yemeğe alışan kurtlar geceleri sürülerle dolaşıyor ve insanlara saldırıyorlardı. Biz ancak kafileler halinde ve günde onbeş yirmi km. yürüyebiliyorduk. İklim şiddeti savaş sonrası musibeti yetişmiyormuş gibi bir de hükümetsizlik felaketi her tarafa çökmüştü. Memleketin şirazesini ancak bu sınır vilayetleri halkının siyasi olgunluğu ve sağ duyusu koruyordu. Bu kötü şartlar altında birçok günler yavan ekmek dahi bulamadan han viranelerde ışıksız ve ateşsiz geceleyerek çeşitli güçlüklerle yirmibir günde Erzurum'a varabildik. Çocukluğumun en mesut günlerini içinde geçirdiğim ve 1915-19 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce seksen bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı. Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıktan ölmüş, istila öncesinde eli ayağı tutanlar muhacir olmuş, onbin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç dört bin kişi kalmıştı. Bir bu kadar da köylerden buraya göçmüşlerdi. Bu yüzden şehir köyleşmişti. Ölümlerden kurtulan hemşehrilerle muhacirlikten dönenler yangınlardan ve patlayan cephaneliklerin depremlerinden kalan eski refahlı evlerinin harabelerinde birer ikişer oda tamir ederek içine sığınmış-

[12] B.Sakallı, **a.g.e.**, s. 269.

[13] S. Selek, **Anadolu İhtilali I**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 76-77.

Levent Sahverdi Arşivi

lar, geri kalan enkazı yakarak kışı geçirmeye uğraşıyorlardı. Dış görünüş umut verecek gibi değildi".[13]

I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ağır şartlarda bir de mütareke imzalayan devlet, ne hükümeti ne de ordusu ile fiili bir müdahele imkanına sahip değildi. İzmir'in işgaliyle hükümetin itidal tavsiye etmesi bizzat halkın kendi kendisini savunma zorunluluğunu ortaya koymuştu. Halk orduyu sevmediği gibi güvenmiyordu da. Türk halkı birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildi. Kimsenin düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olma hevesi ve niyeti yoktu. Esasen devlet de ne seferberlik ne de Yunanlılara karşı harp ilan etmişti. İşte kısaca bu durum Milis kuvvetlerinin doğmasına sebep olmuştur[14]. Kuvayı Milliye, ordunun yeniden kurulurcasına düzenlenmesi sırasında büyük faydalar sağlamıştır. İşgalciler Anadolu'yu kolayca sömüremeyeceklerini bu sayede anladıkları gibi bilahare teşekkül edecek düzenli ordunun da işi kolaylaşmıştı. Ordunun teşkilatlanmasında, Ankara Hükümeti'nin organize olmasında, milli davaya düşman cemiyet ve isyanları bastırmada, Rum ve Ermeni çetelerine karşı Türk halkını korumada önemli işlevleri olmuştur. Her şeyden önce gerek dünya kamuoyuna gerekse İstanbul Hükümeti'ne, Anadolu hareketini milli bir ihtilal olarak ilan etmiştir.

Genel olarak "Milli Kuvvetler", "Milli Güçler" anlamında kullanılan Kuva-yı Milliye'ye Milis Kuvvetleri de denilmektedir. İstiklal Harbi yıllarında Kuva-yı Milliye dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamda, sevk ve idari merkezi bir komutanlığa bağlı olmadan adeta bir nevi gerilla savaşı ile mücadele veren düzenli ordu birlikleri dışında kalan silahlı guruplara denir. Geniş anlamda ise Milli Mücadele'deki her türlü milli faaliyeti, başka bir deyişle, İstiklal Harbi'nin bütününü ifade eder ki daha çok dar anlamda kullanılmıştır. 30 Ekim 1918'den sonra memleketin çeşitli yerlerinde Kuva-yı Milliye teşkil etme faaliyetleri başlamış idi. Bu birliklerin etkili ve faal oldukları dönem 1919 ortalarından 1920 yılı sonlarına kadar olmuştur.[15] Erzurum ve Sivas kongrelerinde *"Kuva-yı Milliye'yi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır"* prensibiyle millet hakimiyetiyle onun teşkil

[14] S.Selek, **Anadolu İhtilali I,** İstanbul 1987, s. 119.

[15] Yavuz Ercan, "Kuvayı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", **İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara 1985, s. 231; S.Selek, **a.g.e.**, s. 119.

Levent Sahverdi Arşivi

ettiği milli kuvvetlerin, Milli Mücadele'nin temel hareket noktası olduğu vurgulanmıştır.

Kuva-yı Milliye, Yunan tehlikesi ile Batıda, Ermeni tehlikesi ile güneyde Pontus tehlikesi ile de Karadeniz bölgesinde kendini göstermiştir. Batı Cephesi'nde düzenli ordunun ilk nüvesini Kuva-yı Milliye'nin ilk kahramanlarından Çerkes Ethem ve kardeşleri oluşturmuştur. Kuva-yı Milliye, Mütarekeden zafere kadar etkili olan, devletten ayrı bütün güçleri ve faaliyetlerin icra edildiği bir devrin adıdır. Bu sebepten Milli Mücadele'ye katılan ve taraftar olan her şahsa Kuva-yı Milliyeci deniliyordu. Yunanlıların İzmir'e çıkarak Anadolu'yu işgale başlaması üzerine yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuvvetler o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gereklilik idi.[16] Yani Anadolu insanı, Kuva-yı Milliye denilen milis kuvvetleriyle mücadele etmekten başka çaresi kalmamıştı.

Kuva-yı Milliye'yi oluşturan unsurlar arasında subaylar, efeler, eşkıya reisleri, komiteciler, zeybekler bulunmaktaydı. Demirci Mehmed Efe, Yörük Ali Efe, Çerkes Ethem, Sütçü İmam vb. şahıslar önemli Kuva-yı Milliye'ci örnekleridir. Milli Mücadele'de 1920 sonlarına gelindiğinde silahlı kuvvetlerde önemli yapı değişiklikleri gerçekleştirilmiş, düşmanla mücadelede Kuva-yı Milliye devrine son verilmiştir. Bundan sonra savaşı, cephe komutanlıklarının emrinde, emir-komuta zinciri içinde teşkilatlanan Türk ordusu yürütecektir.

Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri; Müdafa-ı Hukuk Cemiyetleri de Kongrelerin ilk nüvesini teşkil etmiştir. Kongreler, Türkiye Cunhuriyeti'nin kurulmasında çekirdek rolünü oynamıştır. Amasya'da "*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" kararı, Erzurum'da, M.Kemal'in tarihte eşi az bulunur büyük bir eser olarak kaydedileceğini belirttiği "*milli egemenlik*" ilkesi ve Sivas'ta "*irade-i milliyeyi hakim kılma esası*", yeni devletin temel ilkelerini oluşturmuştur.

Osmanlı'da uzun yıllardan beri anlamı kalmamış olan uzak seferler, Birinci Dünya Harbi ile tam bir iflasa uğramıştı. Her seferde biraz daha daralan

[16] S. Selek, **a.g.e.**, s. 118.

Levent Sahverdi Arşivi

İmparatorluk sınırları, şimdi bütün açıklığıyla her yönden Anadolu kapılarına yaklaşıyordu. Böylece savaş daha başka bir anlam kazanmış oluyordu. Artık ne için olduğunu pek bilmeden anavatandan uzakta dövüşmenin tatsızlığı ve güçlülüğü yerini memleket kaygısına bırakıyor ve savaş milli bir renk kazanıyordu. Bu gerçekte yakında başlayacak olan Milli Mücadele'nin kokusu tütmekte idi. Çeşitli cephelerde yıllardır süren I.Dünya Savaşı'nda Anadolu insanı, hiçbir savaşta olmadığı kadar çok ezilmişti. Harbin her türlü musibetini bütün millet çekmişti. Bu sebeple ilk defa savaş bezginliği, savaşa karşı nefret pek yaygın ortak bir duygu haline gelmişti. Enver Paşa ve takımı harbin baş sorumlusu görüldüğü için bütün subaylar ittihatçı sayılıyor ve halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu. Subay demek savaş demekti.[17] Kimsenin asker olmağa hevesi yoktu.

İttihatçıların önde gelen isimlerinden Ahmet Ağaoğlu 1919-1920 yıllarında Türk halkı hakkında şunları yazar: "Anadolu'da Türk köylüsü, Türk halkı başında kendisine yol gösterebilecek M Kemal Paşa gibi azim ve irade sahibi bir önder görür görmez milletinin dininin ve toprağının şeref ve şanını onurunu bağımsızlığını son ekmeğine ve son damla kanı ile müdafaaya koyuldu... Büyüklerin kafasızlığı ve ahlaksızlığı yüzünden mahv ve perişan olmak üzereyken bu halk güvendiği önderi bulur bulmaz milleti ve devleti nice felaketlerden buhranlardan çökmelerden kurtarmıştır... Mütarekeden sonra devletin asıl kurucusu olan Türkler, Ankara'nın etrafına toplanarak ocaklarını, din ve milliyetlerini son bir geyretle müdafaya" başladığını söylemektedir.[18]

Milli Mücadele'de, Anadolu'da yaşayan ağalar, eşraf, şeyhler, din adamları, aydınlar ve halk (büyük çoğunluğu köylü olmak üzere) gibi sosyal grupları içerisinde en büyük fedakarlığı halk üstlenmiştir. Kuva-yı Milliye'yi teşkil edenler içinde, özellikle Batı Anadolu'da, ağa ve eşraftan kimseler, müfrezeleri kendi imkanlarıyla silahlandırıp besleyenlere ve başında savaşanlara çokça rastlamaktayız. Ağaların ve eşrafın, kongrelerin teşekkül ve zararlı telkinlerin önlenmesindeki katkıları da kayda değer. Din adamları da halkın

[17] S. Selek, **a.g.e.**, s. 28.
[18] A.Ağaoğlu, **Üç Medeniyet**, İstanbul 1972, s. 51.

Levent Sahverdi Arşivi

kendilerine olan sadakat ve bağlılıkları, dolayısıyla onların kitleleri harekete geçirici ve Milli Mücadele'ye sevkindeki rolleri önemlidir. Mondros Mütarekesi arifesinde, dinî bir teşkilat olarak kurulan ve Milli Mücadele yıllarının manevi cephesinin güçlendirilmesinde önemli bir tesiri bulunan *Darü-ül Hikmet-il İslamiye*'nin milli harekete önemli katkıları olmuştur[19]. Aydınların ise ezici çoğunluğunu subaylar oluşturmaktaydı.

Mücadeleyi omuzlayacak, onun esas yükünü ve zorluklarını taşıyacak olan ulema, eşraf, halk ve köylünün davaya kazandırılması, bu sınıf insanların duygularının canlandırılması, Milli Mücadelenin teşkilatlanması konusundaki en önemli meselelerden biri olmuştur. M.Kemal'i Milli Mücadele'nin tabii lideri yapan en önemli hususlardan biri de bu tespiti iyi yapmış olması ve buna göre bir yol takip etmesini bilmesidir. Elinde hiçbir maddi gücü kalmadığı gibi maneviyatı da iyice sarsılmış olan Türk milletinin dini inancını canlandırmak, vatan, millet, istiklal, din, ırz namus gibi manevi hislerini uyandırarak yeniden güçlendirmek gerektiği iyi tespit edilmiş ve bu hislerle millet yeniden canlandırılmıştır.

Milli ve dini dayanışma sınıflar arası zıddiyetlere karşı çıkıp bunların tesirlerini yatıştırabilir. Böylece Anadolu'da sosyal sınıflar arasında bir ahenk ve düzen oluşturulmuş, Milli Mücadele bu tesanüt ve dayanışmayı zorunlu kılmıştır. Zaten asırlardır, Türklerde milliyetçilik demek din demekti. Dolayısıyla Anadolu ihtilalinde milliyetçilikle din bir arada yürümüştür. Türklerde milli ruhun canlanabilmesi için takip edilen yolu İstanbul'da bulunan bir İngilizin, 25 Aralık 1919 tarih ve 647 nolu raporunda şu şekilde görüyoruz. "Milliyetçiler şimdi iki yol kullanıyor: milliyetçi ol çünkü İslamı kurtaracak yegane yol odur. İslama sadık ol çünkü senin milli varlığını kurtaracak yegane yol odur"[20]. Keza Akif'in Milli Mücadele günlerinde yazdığı ve Anadolu insanının hissiyatına tercüman olan İstiklal Marşı, bu devrin milli olduğu kadar dinî heyecanını da aksettirir.

Türk toplumunda, Osmanlı'dan beri sürüp gelen Aydın-halk ikilemi, Mil-

[19] Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Türkçesi; Mehmet Harmancı, C.II, İstanbul 1983, s. 369.

[20] Bkz. A.Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, s.232.

Levent Sahverdi Arşivi

li Mücadele döneminde ortadan kalkmış, Türk münevveri, ulemasıyla, eşrafıyla, halk ve köylüsüyle bir bütün teşkil ederek, diyebiliriz ki, sadece bu dönemde gerçek manada anlaşmış, birleşmiş hatta kaynaşmış ve böylece zaferin kazanılmasında sosyal bir faktör olarak önemini hissettirmiş ve göstermiştir. Bir yazarın "Tarihsel bir blok dediği"[21] bu birleşme olmasaydı, İstiklal Harbi'nin zaferle bitmesi mümkün olmazdı diyebiliriz. Halk ve münevver ikilisinin birlikte hareket etmeleri, hele kaynaşmaları halinde Türk milletinin her türlü zorluğun altından kalkabileceğine ve her türlü güçlüğü yenebileceğine güzel bir emsal teşkil etmiştir.

Her ne kadar cemiyet kurmalarda, ya da teşkilatlanma faaliyetlerinde halk ve köylü pek görülmüyorsa da, Milli Mücadele'nin en çok sıkıntı ve yükünü taşıyan sınıfın bunlar olduğu inkar edilmez bir hakikattir. Müfafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulup faaliyetlerini sürdürmelerinde ulema ve eşraf ön planda gözüküyorsa da; onların da istinatları, o zamanki nüfusun %80'ini ve Türk milletinin asıl güç ve kuvvetini teşkil eden halk ve köylü sınıfıdır. M.Kemal'in "Köylü milletin efendisidir" sözünde de bu hakikati görmek mümkündür. Zaten halka ve köylüye dayanılmadan İstiklal Harbi'nin kazanıldığını ileri sürmek de pek inandırıcı olamaz.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali günlerinde Samsun'a çıkan M.Kemal, hemen gerekli yerlere telgrafla emirler verip, İzmir'in işgalini protesto ederek mitingler ve toplantılar yapılmasını istemiş ve tezahüratın sırf halk yüreğinden doğduğunun vurgulanmasını belirtmişti. Daha Amasya'da kendisini karşılayanlar arasında şehrin müftüsü Hacı Tevfik Efendi, "Paşam bütün Amasya emrinizdedir" demiş ve burada; "*Milletin istikbalini yine milletin*

---

[21] Atilla İlhan, **Hangi Atatürk?**, 2 bs., 1982, s. 107.

[22] Y. Kemal Beyatlı, **Eğil Dağlar, İstiklal Harbi Yazıları**, İst. 1970, s. 122-125; Yazar M.Kemal'in şu sözünü naklediyor: "Ben evvela herhangi bir suretle Anadolu'ya geçmek ve orada milletin efkar ve hissiyatını bir defa daha yoklamak ve menab-i (kaynakları) milleti takip etmek istiyordum. Samsun'a ayak bastıktan sonra derhal milleti ve memleketi yokladım. Gördüm ki memleketin ve milletin temayülatı İstiklal müdafaasında tereddüd edenleri hacil (utanmış) mevkide bırakabilecek bir mahiyet-i aliyedir. Filhakika iki seneden beri bütün dünyanın şahit olduğu vekaayi ve hadisat düşüncelerinde isabet ve milletin azmü imaninda hakiki salabet olduğunu isbat etti. Bundan dolayı cidden müftehirim"(s.123). Ayrıca bkz. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 3.bs. Ankara 1981, s.109.

Levent Sahverdi Arşivi

azim ve kararı kurtaracaktır" sesi yükselmişti.[22] M.Kemal, 9.Ordu müfettişi, daha sonraları da Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla askeri ve sivil yetkilerle yazışırken, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de yazmayı ihmal etmemiştir. Bu konuda Mustafa Kemal, Nutku'nun hemen başlangıcında oldukça geniş malumat vermektedir. Bu harekatın halka mal edilmesine özen göstermiştir. Havza'da iken maiyeti erkanıyla, görülmemiş bir kalabalıkla birlikte Cuma namazı kılmışlar, müteakiben yapılan dualardan sonra halka, İzmir'in işgalini hatırlatmak üzere, şeker yerine İzmir üzümü dağıtılmıştı.[23]

"Müdafaa-i Hukuk", "Müdafaa Heyeti" veya "Muhafaza-ı Hukuk" gibi tabirlerle kurulan cemiyetlerin niçin ve nasıl doğduğunu bir araştırıcı şöyle belirtir: "Devlet iktidar ve hakimiyeti kaybolmuştu; kararsız, bulanık, zehirli bir hava içinde haksız işgallere dahilde azınlıkların indirdikleri darbeler inzimam etmekte ve millet halinde taazzuv (şekillenmek) ve yaşama hakkı, hiçbir surette tanınmamaktaydı. Bu girdaptan kurtulmak lazımdı, ama nasıl?"...[24]

Daha Balkan savaşları günlerinde Trakya bölgesinin Balkan Devletleri tarafından işgal tehlikesine "*Müdafaa-i Milliye*" adıyla savunma cemiyeti kurulurken, I.Dünya Savaşı sonunda çok daha vahim ve kötü durum karşısında memleketin Doğu-Batı, Kuzey-Güney bölgelerini (yine yabancıların ve bunların destekledikleri Rum Pontus ve Ermeni çetelerinin işgaline karşı) savunma amacıyla Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri teşkil edilmişti.

Bir yabancı yazarın, o dönem ki Anadolu insanı hakkında söyledikleri konumuzu teyit etmektedir; "....Bu Anadolu köylüsü (halkı), hayatının en olgun ve en verimli yıllarını genellikle köyünden uzakta geçirmişti. Çünkü Mesih'in anası Meryem gibi, Anadolu, asırlarca yavrularını Osmanlı İmparatorluğunun şan ve şerefine feda etmiştir. Üç kıta üzerinde Bağdad'tan Viyana'ya Podolya bozkırlarından Afrika çöllerine Halife-i Rûy-i Zeminler namına durmadan pala sallayanlar ve her yıl bir başka noktada kah Kürdlere, kâh Araplara kâh Rumlara, Arnavud'lara, Sırplara karşı isyanları bastıranlar ve birbi-

[23] B.Sakallı, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi,** s. 127.
[24] Bk. B.Sakallı, **a.g.e.**, s. 155.

Levent Sahverdi Arşivi

rinden ayrılmak isteyen parçaları kanlarını dökmek suretiyle birbirine lehimleyenler hep Anadolu çocukları olmuştur. Nabzı böylece şah damarlarında çarpmış olan adam evine nasılsa bir yıl uğradığı sırada çocuğunu yaparak onu bir daha ancak delikanlı gören adam; köyüne vücutça yorgun, kafaca bitkin ve askerliğe artık yaramaz bir şekilde dönen adam, köyünde nasıl olur da bir yeni yaşayışa, bir sağlam ahlaka, bir ileriye doğru gidişe rehber olsun? O hayatını bir başka işe harcamıştır. Bir insan ömrü iki büyük işi başarmaya yetmez"[25].

İşte M.Kemal'in önderliğindeki Anadolu insanı, dünyada eşi görülmemiş bir fedakarlık ve kahramanlık örneği göstererek Türkiye Cumhuriyeti'ni bizlere miras bırakmışlardır. Mondros Mütarekesi'nden TBMM'nin açılışına kadar süren (1918-1920) devrine Müdafaa-i Hukuk-Reddi İlhak" dönemi denilebilir ki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri Kuva-yı Milliye, Mudafaa-i Hukuk-u Milliye adı altında atılmış, Türk milleti, aynı gayeye istinaden bir araya gelmiş, aynı ruhla ateşlenmiş, Türk istiklalini bütün dünyaya kabul ettirmiştir.

[25] Norbert Von Bischoff, **Ankara-Türkiye'deki Yeni Oluşun bir İzahı**, çev. Burhan Belge, Ank. 1936, s. 61-62.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Anadolu'nun durumu çok kötüydü. Uzun savaşlardan çıkmış halk, yorgun, bezgin ve moralsiz idi. Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletlerinin esiri olmuş, İstanbul işgal edilmiş idi. Sultan Vahideddin ise çaresiz ve zavallı bir durumdaydı.

Gayesiz ve uzayıp giden savaşlardan bıkmış halk, bir savaşı daha göze alamıyordu. Ancak Anadolu yer yer işgalci devletler tarafından işgal edilmeye başlayınca her yöre bulunduğu yerde canını, malını, namusunu savunmaya başladı. Böylece Kuva-yı Milliye ortaya çıktı.

Mustafa Kemal, Kuva-yı Milliye birliklerini organize ederek düzenli bir ordu kurabilmişti. Böylece Anadolu insanı, bu kez öz toprakları için milli ve dini değerleri için Milli Mücadele'yi başlattı. Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk halkı, bütün dünyaya bir kez daha Türk istiklalini ve Türk mevcudiyetini ilan etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal, Anadolu, Türk halkı, Kuva-yı Milliye, Milli Mücadele, Türk İstiklali, Osmanlı İmparatorluğu.

ABSTRACT

When Mustafa Kemal landed in Samsun city of Anatolia on 19th May 1919, the situation of Anatolia was quite bad. People who came out wars which have been continued for long time, were tired, exhausted, and depressed. The Ottoman state was taken prisoner and Istanbul was occupied by emperialist forces. Sultan Vahideddin had no choice and was miserable.

The people who got bored from wars that have continued for long time could not taken one more war into consideration. But, when districts of Anatolia were started by westerners, each district began to defend its property, life and honor.

Thus national forces so-called "Kuva-yı Milliye" was formed Mustafa Kemal could establish an orderly army by organizing the Kuva-yı Milliye" unities. Thereby, Anatolia people started straggling for their own motherland and national and religious values one more time.

Turkish People under leadership of Mustafa Kemal declared the independence and existing of Turks to all the World.

Key Words

Mustafa Kemal, Anatolia, Turkish People, the National Independence Army, National Struggle, Turkish Independence, Ottoman Empire.

Levent Sahverdi Arşivi

ABOLISHMENT OF THE CALIPHATE AND TURKEY'S TRANSFORMATION TO MODERN STATE

Doç. Dr. Cezmi ERASLAN*

Introduction

Ottoman Caliphate was abolished by the resolution adopted by Turkish National Assembly on 3rd of March 1924. Caliphate which was allegedly obtained by Ottoman Sultans in 1517, used to be utilized as an important factor in foreign political relations since invasion of Crimea by the Russians. During the reign of Abdulhamid II, this institution played a very important role in both domestic and foreign politics. The Caliphate which had been transformed into sovereignty after Prophet Mohammed and his four successor Caliphs, and assumes that the power to reign can be used only by those Muslim Sovereigns who best protects the Muslim Society and religion of their reign. It could not always refrain from serving to the interests of the foreign powers when it is important. In fact, the Caliphate served to the interests and benefits of British in the events such as Great Cavalry Soldier Rebellion in 1857 in India, also in attempts made by British to explore and establish new colonies in Africa 1858, and encouragement of Afghanistan to declare war against Russia on the behalf of Ottoman Empire in 1877[1].

* University of Istanbul, Faculty of Arts?? Sciences, Dept. Of History.

[1] Cezmi Eraslan, **Abdulhamid II ve İslam Birliği**, Istanbul 1992, pp 65-72.

Levent Sahverdi Arşivi

The Importance of the Caliphate in the second half of the 19th Century

Abdulhamid II understood that he can use the Caliphate as a political trump against the countries which had a vast number of Muslim colonies, when he saw its spiritual power on the Muslim world from the reports of embassies, and concerns of British. Thus, he successfully managed to use the Caliphate as an important versatile weapon in policies for the Islamic Unity. For the countries such as Britain, France and Russia which once used to colonized Islamic countries, declaration of war by the Caliphate whom they assume to correspond to the Pope of the Moslem World, was accepted as a great menace. Indeed, Abdulhamid II always kept this weapon that he well knew that he had no chance to use, on the agenda, by threatening to use it[2]. The awareness that the Caliphate was the administrative center of Islam, reached to an extent that Abdülhamid II was raised to "sainthood" level for his people. Here it must be pointed out that sects which received support in almost every aspects from the Sultan , played important roles. We must promptly state that efforts by Abdulhamid II were effective on Muslims in South West Asia and India. When those Muslims who cherished Abdulhamid II very well, could not appropriate his successor, the new Caliph easily, besides they demand good treatment for Abdulhamid II from the new rulers[3].

The Caliphate continued to serve the politics after reign of Abdulhamid II. While it is mentioned about religious life of Muslims who were left to the reign of Italians in the Ouchy (18th October 1912) Treaty which was signed with Italians at the end of Tripolitanien War, a reflection of Article 3 of the Küçük Kaynarca Treaty of 1774, was observed. Ottoman Empire which was ousted by both groups at the beginning of World War I, was included into allied forces thanks to influence of the Caliphate which Germans tried to make use of in the riots in China in 1900, and provided that Ottoman Army must be put in order. Although the benefit expected from the declared holy war could not be obtained, efforts by German spies towards this end continued du-

---

[2] For above mentioned approach of Abdulhamid II, see Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Istanbul 1983.

[3] Eraslan, **Ibid**, p. 361.

Levent Sahverdi Arşivi

ring the War. According to British archives, German spies, together with Turkish intelligence staff, continued this kind of activities especially in Central Asia untill 1920-21[4].

However, we must not forget that during post - 1909 era, dominance of Ottomanism in state politics and relative lack of importance attached to Muslim world with respect to past, significantly decreased popularity and effectiveness of the Caliphate, both in the country and in the Muslim world. The fact that administrators of the Party of Union and Progress were declared to be atheists and freemasons by British propaganda, assisted colonist countries inactivate the call for the holy war by the Caliphate very much.

Actually, myriad of Muslim Soldiers who were fighting in the armies of Entente Powers were so enslaved by the negative propaganda that they believe that "they are fighting to save the Caliph which was enslaved by atheist members of Party of Union and Progress"[5].

We also see that Caliphate assumed important roles in the struggle for saving the Turkish nation whose land was almost completely invaded, and human rights are fully violated at the end of World War I. The fact that religious elements and the Caliphate have been still dominant in domestic politics, image created in the mind's of Turkish people by the efforts of gaining an Islamic shape to the education and social life, played an important role in success of the national struggle.

Era of the War for Independence

Mustafa Kemal Atatürk, in his first speech delivered in Turkish Great National Assembly opened on 23rd April 1920, determined purpose of the struggle as "taking measures which save the Caliphate and the Sultanate from the pressure of foreign powers, eliminate slavery and destruction of Ottoman Empire". The Pasha also emphasized that in addition to this purpose, the organization to be established in accordance with Islam, and indicated that Is-

---

[4] Documents of British Foreign Office have extensive information above mentioned matter. See FO 371 / 6243.

[5] Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, Istanbul 1989, pp. 177-200.

Levent Sahverdi Arşivi

lamic understanding is still the most important measure of legitimacy in Turkish Society by stating that: "we support that our exultant assembly directly intervene in all activities of our nation by taking into consideration of the principles of Islam which attach too much importance and give authority to unification of the people's ballots"[6]. This principle became official as a first article of the Constitutional Law : "Turkish Great National Assembly was established under the oath taken for ensuring life and freedom (of the Muslim majority) within the national borders and rescuing the Sultanate".

The determination of the objective of this kind has an important role in causing a majority of Turkish people to give support to the national struggle. However, the fact that upon the pressure of the British, especially Ottoman government headed by Damad Ferid Pasha awarded juridical decisions declaring those who participated into the national struggle as non-Muslim; sending irregular forces called "Army of Caliphate" against national forces, arose indignation amongs Turkish people against the Sultanate. The fact that Sultan Vahdettin who, at the very beginning, saw struggle endeavored by young commanders in Anatolia, also doubted purpose of those people who conducted the national struggle, and showed an inclination and tendency towards the party who are enemy of them, caused the Sultan and Caliphate receive great reactions. In fact, Mustafa Kemal Pasha's mind, as the leader personage of the national struggle and new order efforts, there was no place for the posts such as Sultanate and Caliphate. He thought that Turkish society has been being exploited and abused due to this religious post. Nevertheless, at the opening ceremony of the assembly, the first signs of this notion appeared : "After we accomplished rescuing the Caliphate and Sultanate, when His Majesty, our sovereign, our Sultan and the Caliph of Muslims is embraced by his own nation as a free and single entity out of reach of every kind of pressure and force, His Majesty shall take its superior and respectful position within

---

[6] Speech dated 24th April 1920 delivered in Turkish Great National Assembly "speech on governmental organization." **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I, Ankara 1997, p. 62; Samet Ağaoğlu, **Kuvayi Milliye Ruhu**, Ankara 1981, p. 36; Kazım Öztürk, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları** I., Ankara 1990, pp. 73-74.

Levent Sahverdi Arşivi

the framework of the laws to be adopted by this prosperous national assembly"[7].

What was stated above is that Ottoman rule cannot re-establish its domination with its own power, and that it was not a force any more. According to the resolution of the National Assembly, when the nation was liberated by the national movement, Sultan – Caliph's position will be determined by the National Assembly. This new system was the messenger of the establishment of a new state. Except for the highness of the positions, Vahdettin's behaviours, which created reactions, and his persistence to send a representative to Lausanne Peace Conference while the National Assembly was progressing in the way to the success very well, created an opportunity to break off all relationships between Sultan and the Government in Istanbul and those conducting national movement. It is clear that then with the Constitution on 20th January 1921, sovereignty was unconditionally given to the nation, Sultanate became null and void. The Constitution was very special with this feature of officially declaring the system of Republic even though not naming it. For this reason, it was claimed that Mustafa Kemal Pasha declared the system of Republic without negotiating with his colleagues as required. One of these claims was made by Kazım Karabekir Pasha who was one of the most important actors of the national movement. However, Mustafa Kemal Pasha who acted out when time and environment was convenient, stated in a telegram sent on 20th July 1921 that "there is nothing to describe the republic yet, and assessments towards to this end are only assumptions"[8].

As a result, event of separating the Sultanate and the Caliphate and abolishment of the Sultanate, headed by Mustafa Kemal Pasha, was realized on 1st November 1922. Upon unnecessary extension of debates in the concerning commission, words of Mustafa Kemal Pasha indicated his determination on this matter : "The matter is an expression of a fait accompli reality. This shall, in any case, happen. When those people gathered here, the assembly

[7] **Söylev ve Demeçler** I, p. 61.
[8] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk** I, Istanbul 1973, p. 119.

Levent Sahverdi Arşivi

and everybody takes the matter as natural, they shall, in my opinion, be better. Otherwise, this fact shall be expressed within its framework. But some heads shall probably be cut"[9]. After Vahidettin to whom only Caliphate was left, took asylum with British since he thought "his life was in danger" on 16th November 1922 and went to Malta, the Great National Assembly, with a decree of The Ministry of Islamic Law, elected Abdülmecid Efendi as Caliph.

The Caliphate in the Republican Era

The fact that Ankara was adopted as capital city on 13th October 1923 and declaration of the Republic of Turkey on 29th October 1923 officially symbolized the realization of a new state in Turkey, which was then very different from the former regime in every aspect. However some circles who are very disturbed by declaration of the Republic, even some personages who struggled shoulder to shoulder with Mustafa Kemal Pasha in the Turkish Liberation War, exhibited their opposition by gathering around Abdülmecid Efendi whose official post is dependent on the Turkish Great National Assembly and giving support to him. The Caliph received courage from these facts and assumed more loose attitudes which are contrary to the administration of the Republic.

The possibility that the Caliph became stronger with the circles gathered around him and a power which might oppose his evolutions he would initiate seriously concerned Mustafa Kemal Pasha. As mentioned above, there was no place for such posts in Mustafa Kemal Pasha's plans for his program for a new Turkey. Indeed Mustafa Kemal Pasha had dictated the same to Mazhar Müfit, who was one of his colleagues even at an early stage of National Liberation War at the time of Erzurum Congress[10].

By abolishing the Sultanate Turkish People recognized "no regime of government other than the government of the Turkish Great National Assembly within the national borders" with a resolution adopted on 2nd November

[9] Atatürk, **Nutuk** II, p. 691.

[10] M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber** I, Ankara 1988, pp. 131 - 132.

Levent Sahverdi Arşivi

1922, made Istanbul Government as a permanent part of history since 16th March 1920[11]. It was very clear that Mustafa Kemal Pasha was about to abolish the Caliphate which was the most important remainder of the past. The time to act would be determined by Mustafa Kemal Pasha who had well grabbed the "spirit of the public" which was the determinant notion of the developments in 20th century. On the other hand, it was observed that those countries- particularly England - which had Muslim colonies and Muslim countries observed the developments and seeked opportunities for intervening in a suitable environment.

The first step came from England that had feared the power of Caliphate the most. A letter which was send under the signatures of Emir Ali and Ağa Khan from London on 24th November 1923 to Prime Minister, İsmet İnönü, but it was published in Istanbul Press before reaching him, expedited the process of abolishing the Caliphate. The fact that the writers of this letter were Emir Ali who was Royal British Consultant and state judge, and Ağa Han, leader of İsmailiyye who was also working for British Intelligence[12], felt that there was a plot by British behind this event during the debates in Turkish Great National Assembly. The Assembly took the matter of Caliphate as its own domestic matter, and strongly reacted to the intervention. Rauf Bey who opposed its abolishment and stated his conscience loyalty to the Caliphate during the debates, stated that "Authority of all Muslim World is Caliph and Caliphate, if somebody in this national assembly which adopted its basic principles intends to intervene in its administration by giving material authority to the Caliphate above the Turkish nation, Our Friends, this government has right to say please do not be insolent, this is not your duty. It immediately performs its duties. Otherwise, after we declare that Caliph and the Caliphate is the Caliph of the Islam, if Muslim Indians say what kind of rights this man has over us, then we must accept that they are right[13]".

---

[11] Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Istanbul 1985, p. 95.

[12] Mime Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Ankara 1991, pp. 98 - 100.

[13] For extensive information on these debates, please see Mustafa Bıyıklı, **Hilafetin Kaldırılmasının Türkiye'de ve İslam Dünyasındaki Yankıları,** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Istanbul 1997; Öke **Ibid.**, p. 102.

Levent Sahverdi Arşivi

As understood, even those supporters of the Caliphate certified and accepted that the Caliph had to, at that time, deal with only spiritual matters. Yusuf Akçura, an historian and intellectual, also suggested that : "As long as the Caliphate is in the hands of the Turkish nation and based on power and authority of the Turkish Great National Assembly, it is an institution that shall be useful for us in every event. But our friends, these conditions must be so. Otherwise an institution which would probably be useful for us and entire Muslim World may be harmful for both, the Islamic World and us as a whole"[14].

Contrary to these notions, some of the Islamist Deputies in the Assembly and especially press suggested that influence of Turkey shall be zero with abolishment of Caliphate. Again, contrary to this notion, there are also some deputies who suggested that a myriad of Turkish people died in the riots occurred for supporting the Caliphate, however it would be a great mistake to give power to the enemies by abolishing the post.

On the one hand, Mustafa Kemal Pasha, during an interview he made in İzmit Kasr (Palace) on 16 - 17 January 1923, with representatives of leading newspapers in Istanbul such as Vakit, Tevhid-i Efkar, İleri, İkdam, Tanin and Akşam etc. stated that "In our opinion, the matter is settled. Unless he (the Caliph) is not occupied with this matter and those who plan to obtain interest out of the Caliph do not act differently, the matter is settled down" and further warned the supporters of caliphate to be in peace and quiet[15].

The Last Step to the Abolishment of the Caliphate

On the other hand, Abdülmecid Efendi went on to Friday Prayers with the attitude of a president, used title of Khan in his correspondence and tried to create an image that he has an influence covering all Muslim World. Finally fact that he demanded support from the government by stating that his allowance is not adequate for the functions he has to perform, activated Mustafa Kemal Pasha.

---

[14] Öke, **Ibid.**, p. 112. The concern as to the weapon can be against us with intervention from outside.

[15] Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996, pp. 70 - 72.

Levent Sahverdi Arşivi

Attitudes of Prime Minister İnönü and President Mustafa Kemal Pasha were clear from the telegrams exchanged by and between each other on 22nd January 1924. İnönü stated that he felt sorry with the negative articles published in the press and especially with the fact that members of government coming to Istanbul visited him, and he wanted that assistance promised by the Ministry of Finance to the Caliphate must be realized. And Mustafa Kemal Pasha, taking this opportunity stated that "the Caliph follows the attitudes of the Sultans in his life, and misunderstandings in the press result therefrom". Then he declared to the World that Caliph and the Caliphate "has no meaning and existence in both politics and religion"[16]. Mustafa Kemal Pasha who considers the Caliphate as a historical figure, claimed that the Caliphate "exposes existence and liberation of Republic of Turkey" with his attitudes and relations and stated that Caliph cannot have a personal treasury and "an amount which must certainly be lower than allowance of the President must be allocated" for his living at a reasonable standard. The Caliph must has exactly known who he was and what his post was, and be satisfied with it.

Eventually, the matter reached the ultimate stage with law proposition about "Abolishment of the Caliphate and exile of the Ottoman Dynasty from Turkey" given by Urfa Deputy Şeyh Saffet Efendi and 53 deputies on 3rd March 1924.

In this proposal, it was explained that the Caliphate could not get out of double acts or functions in Turkey and with its current status it shall pose a danger for the existence of Turkey and since the Caliphate also means "ruling", the Caliphate was not necessary in addition to the existing Islamic Government. On the other hand, it was also noted that the Dynasty shall be more dangerous for the existence of Turkey, under the disguise of the Caliphate, with past experiences[17]. After miscellaneous notions of which were in favor and against the Caliphate, The Minister of Justice, Seyyid Bey stated his ideas for abolishment of the Caliphate that the Caliphate stays over their way

[16] **Nutuk**, II, pp. 846 - 48.

[17] **TBMM Zabıt Ceridesi**, II, Devre II, İçtima Senesi VII, p. 27 - 29; Seçil Akgün, **Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik (1924 - 1928)**, Ankara (undated), pp. 176-178.

Levent Sahverdi Arşivi

not as a religious matter but a political matter, since assistance of the Muslims to each other is within the religious framework, such assistance shall continue whether the Caliphate exists or not[18]. Finally after this speech, which was very effective on the deputies, Prime Minister İsmet İnönü closed the debate by saying that "Love of Turkey in the Muslim World did not result from the fact that Turkey is the country where the Caliphate is located, but from the services that Turkey provided for the Muslim World", Turkey may be a single entity in domestic and foreign policies, such singularity is also valid for the other Muslims[19].

As a result of voting performed, it was adopted with law nr. 431 of the Turkish Great National Assembly that the Caliphate was abolished, and since it was the inherent in the meaning and concept of the Government and Republic, the post of Caliphate was abolished[20]. It was also adopted that the members of the Ottoman Dynasty must be deported from the territory of Turkey. The same day, it was also adopted that the Ministry of Islamic Law and Foundations was abolished and "unification of the education" was adopted and all connections of the Republic of Turkey with Ottoman Empire were completely eliminated.

It is noteworthy that besides the abolishment of the Caliphate, "eternal prohibition" of the members of Ottoman Dynasty within the territory of Turkey, also covered those people born from the women of the Dynasty[21]. However existence of the Dynasty of the old state with a post though without authority, possibly create doubts existence of the new system and the Republic. It is very clear that there are some people who shall oppose the arrangements so made. It is not possible to expect that in a country which was burnt and destroyed after a long period of war, of which the resources were used to their end, the thing would not be immediately settled. It would be possible

[18] **TBMM Zabıt Ceridesi**, II, Devre II, İçtima Senesi VII, pp. 40 - 61

[19] Akgün, **Hilafet**, p. 190.

[20] **TBMM Zabıt Ceridesi**, II, Devre II, İçtima Senesi VII, pp. 68 - 69, Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri,** Istanbul 1985, pp. 106 - 107.

[21] Killi - Gözübüyük, **Anayasa Metinleri**, p. 106.

Levent Sahverdi Arşivi

that the opponents may have abuse this situation and gathered around the Caliph or members of the Dynasty. The abolishment of the Caliphate and exile of the Dynasty and thus destruction of their hope to return, can be evaluated as a sign that Republic of Turkey shall burn the ships and continue in this direction.

Movement observed at the beginning in the Muslim World with abolishment of the Caliphate, declarations of new Caliphs and congresses left to the silence. Abdülmecid Efendi died in Paris on 23rd August 1944. During this complex period of the world's history, it did not draw attention very much.

Conclusion

The Caliphate which had a great role in both domestic and foreign politics during the last years of the Ottoman Empire, has become out of date as a result of a political resolution which was suitable for the political context it might have. In the fact that the Turkish Great National Assembly easily adopted abolishment of the Caliphate in spite of some debates, determination of both Mustafa Kemal Pasha and members of the Government for not returning to the old regime but keeping up with level of contemporary civilization. However, it was also observed that in any event, abolishment of the Caliphate by the new Republic of Turkey which struggled for completion of the existence and liberation both in Turkey and at the international platform, eliminated the possibility that it would be abused by the countries - especially England - that have Muslim colonies. As for some criticisms that it must not have been abolished and kept as a symbolic post, we recommend owners of such criticisms should remember political conditions of that period. As for the approaches suggesting that the Caliphate had a capability that even today it might be useful in our relations with Muslim countries, we think that it must be kept in mind that the relations between the countries in the world only depend on mutual benefits.

Abolishment of the Caliphate, was the most important step in the efforts to dominate not religious post but will of the nation in the administration of the state. In fact, it is impossible to accept a spiritual authority as the Caliphate within the scope of a secular state understanding. With the laws of Uni-

Levent Sahverdi Arşivi

fication of the Education and abolishing the Ministry of Islamic Law and Foundations which were adopted on the same day, an important step was taken in the transition from the religious community to a national community. With all these steps, the legal base of a national, secular, democratic and modern state has been completed.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Hilafet Osmanlı devletinin iç ve dış siyasetinde bilhassa II. Abdülhamid döneminde çok önemli bir rol oynamıştır. Fakat yabancı devletlerin çıkarlarına hizmet etmekten hiçbir zaman kurtulamamıştır. Hilafet birinci dünya savaşı sonunda toprakları işgal edilen Türk milletinin kurtuluş mücadelesinde de önemli rol oynamıştır. Zira halkın zihninde dini unsurların ve hilafetin baskın bir yeri vardı.

20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hakimiyeti kayıtsız şartsız millete vermesi ile saltanatın gereksiz bir hale geldiği açıktır. Ankara'nın 13 Ekim 1923'te başkent olarak belirlenmesi ve 29 Ekim'de Cumhuriyet'in ilanı, Türkiye'de eski rejimden tamamen farklı yeni bir devletin kuruluşunun gerçekleştiğini resmen ortaya koymuştur.

Sonuçda 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylama ile halifelik kaldırılmıştı. Halieliğin kaldırılması Türkiye Cumhuriyeti'nin eski yönetim anlayışı ile bağlarını kopardığını ve bu yönde devam edeceğini gösteren en manalı işaret olarak değerlendirilebilir.

Hilafetin kaldırılması devlet yönetiminde dini makamların belirleyiciliği yerine milletin iradesini koyma çabalarındaki en önemli adımdır. Bu adımla millî, lâik, demokratik ve modern bir devletin kanuni temelleri tamamlanmış olmaktaydı.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Modern Devlet, Hilafet, Türk Dış Politikası, Türkiye Cumhuriyeti.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Caliphate had played a very important in both domestic and foreign polities of Ottoman Empire, especially during the reign of Abdulhamid II, but It could not always refrain from serving to the interests of the foreign powers.

We also see that Caliphate assumed important roles in the struggle for saving the Turkish nation whose land was almost completely invaded at the end of World War I. The fact that religious elements and the Caliphate have been still dominant in the mind's of Turkish people. It is clear that with the Constitution on 20th January 1921. Sovereignty was unconditionally given to the nation and the Sultanate became null and void.

The fact that Ankara was adopted as capital city on 13th October 1923 and declaration of the Republic of Turkey on, 29th October 1923 oficially symbolized the realization of a new state in Turkey, which was then very diferent from the former regime in every aspect. As a result of voting performed, in 3rd March 1924, in the Turkish Great National Assembly the Calphate was abolished, The abolishment of the Caliphate can be evaluated as the most meaninful sign that Republic of Turkey shall burn the ships and continue in this direction.

Abolishment of the Caliphate, was the most important step in the efforts to dominate not religious post but will of the nation in the administration of the state. With this step, the most important legal bases of a national, secular, democratic and modern state has been completed.

Key Words

Atatürk, Modern State, The Caliphate, Turkish Foreign Policy, Turkish Republic.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TÜRK MİLLETİ'NİN SAĞDUYUSU

M. Vehbi TANFER*

Türk Milleti, Türk tarihinin en zor, karanlık ve ümitsiz bir döneminde, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, Türk Devrimi gibi bir mucizeyi gerçekleştirebilmiştir. Bu büyük tarihsel olayda, Mustafa Kemal Atatürk'ün tek dayanağı, Türk Milleti'nin sağduyusu olmuştur. Artık Türk Milleti'nin varlığının sona ermek üzere olduğunu, Avrupa'dan sürülüp Asya bozkırlarına göndermeyi düşünen emperyalist güçler, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk Milleti'nin direniş ve şahlanış mücadelesini gördüklerinde, hem şaşırmış hem de bunun bir çılgınlık olduğunu düşünmüşlerdi. Milli Mücadele'nin örgütlenme safhası hızla devam ederken ve Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde, milleti ilgilendiren tarihi kararlar alınırken bile, batılılar uzun süre, bu hareketin başarılı olacağına inanmamışlardı. İngiliz gazeteleri, Ankara'dan gelen direniş haberleri üzerine; *"Ankara bataklığının ortasında kurbağa sesleri duyulmaya başlamıştır!"* diye yorumlar yaparlarken, Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbourd; girişilen direniş hareketinin imkansız olduğunu anlatmak için; "*Zaman zaman insanların intiharına şahit olduk; şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız?"* Diye soruyordu.

Bunlara karşın, Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti'nin er ya da, geç de olsa, esaret zincirlerini kıracağını, kurtuluşu mutlaka sağlayıp, zafere ve özgürlüğe ulaşacağını biliyordu. Çünkü Türk Milleti'nin en aşağı yedi bin yıllık tarihi içerisinde bir gün dahi olsa özgürlüğünü yitirmemiş olduğunu görmüştü. Böyle bir milletin özgürlüğü olmadan bağımlı bir şekilde asla yaşamayacağını biliyordu.. Atatürk; *"Halbuki Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyi-*

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

dir" diyerek[1], millet adına karar verirken, Türk Milleti'nin tarihten gelen özgürlük ve bağımsızlık aşkının, her türlü baskıyı kırıp parçalayacağını çok iyi biliyordu. Türk Milleti'nin sağduyusu mutlaka harekete geçecek, kendisini itaate, mistik ve kaderci bir yaşama iten geleneksel ve dinsel dayatmaları parçalayacak, doğru yolu bulacaktı.

Atatürk, Osmanlı Saltanatına ve Hilafete bağlılığı sürdürmenin artık mümkün olmadığını düşünüyordu. Ona göre, Osmanlı hanedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, Türk Milfeti'ne karşı büyük bir kötülük olurdu. Artık vatan ve milletle hiç bir vicdan ve fikir bağlantısı kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin istiklal ve haysiyetinin koruyucusu mevkiinde bulundurulmasına göz yumulamazdı[2].

Atatürk, en ünlü eseri Nutuk'ta, bir milletin yaşamasının ve mutluluğunun ancak, gayelerinde ve gayelerinin gerçekleştirilmesinde tam bir birlik halinde bulunmasına bağlı olduğunu söylemektedir. Tarihin ancak devletlerin yıkılış ve çöküş gibi bunalımlı zamanlarında kaydettiği çok önemli ve tehlikeli anları yaşayan Türk Milleti'ne olan sonsuz güvenini vurgulamaktadır[3].

Atatürk şöyle devam etmektedir: *"Böyle anlarda, talih ve kaderini doğrudan doğruya kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, gelecekleri karanlık ve felaketlerle doludur"*[4].

O, Türk Milleti'nin sağduyusunun çok güçlü olduğuna o kadar inanıyordu ki, Türk Milleti, tarihten gelen bu faziletli karakteri sayesinde, gerçeği görüp ona göre hareket edecekti. Sağduyu, akla uygun yargılar verme yeteneği, aklı selim, hissiselim; doğru ile yanlışı birbirinden ayırma ve doğru yargılama gücü olarak tanımlanmaktadır. Atatürk'ün söz, eylem ve kararlarından hareket ettiğimiz zaman, Türk Milleti'nin tarihin bu karanlık döneminde akla uygun kararlar verdiğini, aklı selim davrandığını ve doğru ile yanlışı ayırabilip, olayları doğru yargılayabilme yeteneğini gösterdiğine inandığını görmekteyiz. Ata-

---

[1] Kemal Atatürk **Nutuk (1917-1927),** (Yayına Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991. s.10.

[2] **A.g.e.,** s.10.

[3] **A.g.e.,** s.246.

[4] **A.g.e.,** s.246.

Levent Sahverdi Arşivi

türk'ün bu tespitinin son derece doğru olduğuna tarih tanıklık etmektedir. Çünkü Türk Milleti'nin bu özellikleri tarihindeki her zor dönemde ortaya çıkmıştır. Türk Milleti fıtri zekası ve sağduyusu sayesinde, tarihin bu karışık döneminde doğru yolu bulup, başarıya ulaşmasını bilmişti. Bu kavrayış sonucuydu ki, kurtuluş ümidi vaadeden her samimi işarete koşmaktaydı.

Oysa, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşanın yanında yer alanlar bile Sultan ve Halife'nin, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve peygamberin vekili olduğuna inanıyorlardı. Pek çok aydın, padişaha ve halifeye karşı gelmeyi, sanki Tanrı'ya karşı gelmekmiş gibi görüyor ve yorumluyordu. O kuşağın en aydın isimlerinden Rauf Bey bile, kendi damarlarında dolaşan kanda hala padişahın nimetinin zerreleri olduğunu ileri sürerek, karşı gelemeyeceğini söylemekteydi. Bu düşüncede olanların sayısı da oldukça çoktu. Oysa, bu yanlış düşünceyi Türk Milleti sağduyusu sayesinde bir anda yırtıp parçalamasını bildi. Çünkü Millet, tarihsel ve dinsel geleneklerinden hareket ederek, padişah ve halifeye sadakatin gerekli olduğunu düşünüyordu. O anlayışa göre, sultana ve halifeye karşı gelmek en büyük günah olarak algılanıyordu. Padişaha ve halifeye isyan etmek, geleneksel ve dinsel bakış açılarına göre imkansız gibi bir şeydi. Ancak buna karşın, yine de düşman istilasından Türk Milleti'ni ve vatanının kurtarmanın tek yolunun Mustafa Kemal'in yolundan yürümek olduğunu idrak ediyor, başka bir kurtuluş yolu olmadığını görüyordu.

İşte bu tarihi anda, bu kritik dönemde Türk Milleti'ni padişahın ve halifenin gittiği yoldan ayırarak, aklıselim yoluna yönelten irade, onun çelik gibi güçlü sağduyusuydu.

Türk Milleti, kendisine hizmet edenlere, bağımsızlığı uğruna çaba gösterenlere, tarihinden gelen asaletle kadirşinaslık gösteriyor, tarihi ve dinsel bağlılıklarını bir çırpıda bir köşeye atarak, ulusal bağımsızlık ve aklıselim yolunda yürüyordu. Millet kurtuluş için başka çare olmadığını görmüş, bu durum onun sağduyusunun en güzel örneklerinden birisini oluşturmuştur.

Ancak, bir toplumun, yüzyılların uyuşturucu yönetim ve terbiyesinin etkisinden bir günde, bir yılda kurtulup, bir anda serbest kalabileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildi[5]. Bunun için *zamana* ihtiyaç vardı. Türk Milleti

Levent Sahverdi Arşivi

yenilikleri kavrayabilecek iradeye ve bilince sahipti; ama yüzyıllardır ihmal edilen bu halkı eğitmek, ona gerçekleri anlatmak gerekiyordu.

Atatürk'ün bu konuda ne kadar tutarlı bir düşünce içinde olduğunu Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milleti'nin ortaya koyduğu tutumda açık biçimde görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde Türklük bilinci geri planda kalmış olmasına karşın, Türk Milleti'nin kendi milli bünyesinde bu kimlik yine de muhafaza edilmişti. Siyasî alanda Türklük duygusu, Osmanlı yöneticilerinin pek değer verdiği bir konu değildi. Üstelik, o toplum yapısında kulluk ve tebalık söz konusuydu. Kendisini yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak gören padişah, kendisini herşeyin ve herkesin sahibi olarak görmekteydi. Bu durum, yüzyılların gevşetici zihniyeti nedeneyle, toplum kesimlerince de doğal bir durum olarak algılanıyordu. İmparatorluğun son yüzyılında, bir takım düşünce ve siyaset akımları önemli dalgalanmalar meydana getirmişti. Bu dalgalanmalar imparatorluğun bünyesini zorluyor; kendine özgü birlik havasını parçalıyordu. Türk olmayan unsurlar, birer birer kendi bağımsız devletlerini kurma yolunda gayret göstermekteydiler. Buna karşın Türkler, padişaha ve halifeye karşı, son ana dek bağlılıkta ve saygıda kusur etmemişlerdi.

Oysa Türk Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan olaylar, bu durumu tersine çevirdi. Çünkü bu dönemin siyasi yapısı içinde, geçmiş dönemlerde işlenmiş bir kavram olarak Türklük duygusu büyük bir değer ifade etmeye başlamıştı. En azından *"Türk"* ve *"Türklük"* kelimesi bir takım düşünce adamlarının literatürüne girmişti. Üstelik bu unsur, imparatorluğun dağılan bünyesi içinde bir merkez ya da çekirdek olma kimliğini elde etmişti. Bu gerçekler ortasında, Türkler'e ve Türklük kavramına dayanamadan yapılan siyasetlerin hiç bir bir anlamı olamazdı. Türklük unsuru, sonradan gelişen Milli Hareket'in temel taşı olduğuna göre, elbette bu milletin milli değerleri, kendine özgü milli psikolojisi ve sosyolojik özellikleri ön plana çıkacak ve siyasetin ve eylemin belirlenmesinde gerekli rolü oynayacaktı. Bu rolün karakterini ise, milletin sağduyusu ve sezgileri oluşturacaktı.

---

[5] A.g.e., s.246.

Levent Sahverdi Arşivi

Buna rağmen, bu durum tek yönlü olarak ele alınacak bir konu değildi.Türk Milleti'nin sağduyusu kadar, Türk Devrimi'nin düşüncede ve eylemde mimarı olan önderin, yani Mustafa Kemal Atatürk'ün de Türk Milleti'ni nasıl değerlendirdiği önem kazanmaktaydı.

Nitekim Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca dayanabileceği tek gücün millet iradesi olduğunu anlamıştı. O'nun padişahtan ve halifeden bir şey beklediği yoktu. Padişah ve halife, ülkenin menfaatlerinden çok, kendi tacını ve tahtını korumanın hayali içindeydi. Bu nedenle Atatürk, Samsun'a çıkışının üçüncü gününde, *"Millet Türklük duygusunu ve hakimiyet esasını hedef almıştır"* demekteydi[6]. Bu ifade, O'nun millete olan güvenini dile getiriyordu. Bu nedenledir ki, *"Ya İstiklal ya Ölüm!"* diye dünya ve tarih önünde Haykırıyordu. Bir önder, milleti adına ölüm kararını, o milletin gözünü kırpmadan bu karara uyacağından emin olursa ancak böyle bir karar verebilir. Ama Mustafa Kemal Paşa, milletinden kendi vicdanı gibi emindi. Çünkü savaş cephelerinde tanıdığı Mehmetçik'in vatan uğruna gözünü kırpmadan ölüme gittiğine yakından tanık olmuştu. Örneğin Çanakkale'de Atatürk'ün; *"Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum"* emri, dünya savaş literatüründe hiç bir zaman görülmemiş, hiç bir kumandan kendi emrindekilere ölmeyi emredememişti. Atatürk bu emri vermiş, Mehmetçik de bu emre uymuştu.

Atatürk bu emri hangi ruh hali içinde verdi?

Dünya literatüründe böyle bir olay daha olmadığına göre, bunun de sağduyu'nun eseri olduğu açıktır, bağımsızlığı uğruna Türk ulusunun ölümü hiçe sayacağını, Türk Milleti'nde pek güçlü olan sağduyunun, millet için ölüm ve yok oluş demek olan teslimiyet politikasının parçalanacağını biliyordu. Türk Tarihi'ni okumuş, kendisine esaret zincirini yarmak için ölümü bile göze alan Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'yi rehber edinmişti. Çünkü Plevne'de Türk ruhu yeniden canlanmıştı. Atatürk, Türk Milleti'nin sağduyusuna dayanarak, bu ruhu yeniden canlandırabileceğine inanıyordu. Tarihi çok iyi okuyan ve Türk Milleti'nin genel vasıflarını çok iyi incelemiş olan Atatürk, kendisini de milletin sade bir ferdi olarak görüyor ve büyük başarıların hiç birisinin kendisi-

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** TTK Yay., Ankara, 1983, s.44.

Levent Sahverdi Arşivi

ne ait olmadığını, bütün bu bütün başarıların Türk Milleti'nin eseri olduğunu söylüyordu. Bunu sağlayan, elbette Türk ulusunun sağduyusu ve kendine olan özgüveniydi.

Nitekim; 1920 yılında, Anadolu'da Yenigün gazetesinin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi'nin aktardığına göre, bir konuşmasında şöyle demişti: *"Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım; o esaret ve aşağılığı kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine; "Ey Millet" Sen esaret ve aşağılığı kabul eder misin?" Diye sormak lazımdır. Ben milletin vereceği cevabı biliyorum. Ben, milletin büyüklüğünü biliyor ve bu sual karşısında onun o suali soran çocuklarını canı gibi seveceğini ve alınlarından öpeceğini biliyorum. Ben biliyorum ki, bu millet kendisine bu suali soran çocuklarının, hep o esasa dayanan çare ve hazırlıklarını canla, başla kabul edecektir. Onun için işte ben şimdi bu yoldayım, onun çok sağlam bir yol olduğuna kani olarak"*[7].

Öyleyse, böylesine güçlü bir sağduyuya sahip olan Türk Milleti'ni Atatürk nasıl tanımlıyor, nasıl değerlendiriyordu?

Fransız yazarı Emil Ludwig Atatürk'e "Türk Nedir?" sorusunu sormuştu. Atatürk kendisine şöyle yanıt vermişti:

"Bu memleket, dünyanın beklemediği, asla umut etmediği müstesna bir mevcudiyetin yüksek tecellesine sahne olduğu en aşağı 7.000 senelik bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgarları ile sallandı; beşiğin içindeki çocuk tabiatın yağmurları ile yıkandı; o çocuk tabiatın şimşeklerinden, yıldırımlarından, kasırgalarından evvela ürker gibi oldu; sonra onlara alıştı; onları tabiatın babası tanıdı; onların oğlu oldu; Türk oldu... Türk budur. Yıldırımdır, kasırgadır; dünyayı o aydınlatan güneştir"[8].

Atatürk bu konuşmasında, yıldızlarla güneş arasında bir irtibat kurmaktaydı. Türkler, ihtiyar tarihlerin derinliklerinde ve sinesinde 16 büyük imparatorluk kurmuş ve her imparatorlukda birer yıldızla sembolleşmişti. Bu yıldızların ortasında da Mustafa Kemal bir güneş gibi doğmuştu.

---

[7] Yunus Nadi Abalıoğlu, **Ankara'nın İlk Günleri,** s.99; ayrıca bkz. Utkan Kocatürk, **a.g.e.,** s.l.

[8] Vehbi Tanfer, "Atatürk ve Devrimleri", **Atatürk Konferansları: 1973-1974,** Ankara, 1977, s.277.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine bir konuşmasında Atatürk Türk Milleti'ni şöyle tanımlamıştı: *"Türk Milleti bir arştandır. O arslanın büyük hamleleri ise devrim hareketleridir. Bu arslanı tahrik etmek; işte bizim için iftihar edilebilecek rol budur!"*[9]

Gerçekten de Atatürk, o büyük arslanı tahrik edip, harekete geçirmesini bilmişti. Bunu ancak, Türk Milleti'nin karakterini, medeni vasfını ve tarihini çok iyi bildiği için yapabilmişti. Oysa, büyük işin başında, maddi kuvvetler ve şartlar açısından her şey onun aleyhindeydi. *"Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün millete uygulatmak mecburiyetinde idim"* sözleri, onun Kurtuluş Savaşı'ndaki stratejisini ortaya koyar[10]. Sivas Kongresi'nin yapıldığı ve Amerikan Mandası fikrinin yoğun olarak tartışıldığı ortamda, Amerikalılar Harbord isminde bir generali Anadolu'ya incelemeler yapmak üzere göndermişlerdi. Anadolu'daki direnişi engellemek ve manda fikrinin yaygınlaşmasını! sağlamak için gelen Harbord, 22 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile de görüştü. Mustafa Kemal Paşaya Anadolu'nun ekonomik ve siyasi yapısı itibariyle iyice tükenmiş olduğunu, ve bu şartlarda güçlü devletlere karşı konulmasının imkansız olduğunu uzun uzadıya anlatarak, bu nedenlerden ötürü mandater yönetim şeklinin kabul edilmesinin Türkler için en makul yol olduğunu anlattı. Harbord konuşmasının bir yerinde şunları söylemişti:

"Paşam! Bana bu vazife verildiği zaman Türk tarihini okudum. Gördüm ki büyük kumandanlar yetiştirmiş, büyük ordular kurmuşsunuz. Bunu yapan bir milletin de mutlaka bir medeniyet sahibi olması gerekir. Bunu takdir ederim. Fakat bugünkü durumunuza bakalım. Siz birinci cihan savaşında, başta Almanya olmak üzere dört büyük müttefik iken, dört yıl savaştınız. Ve sonunda mağlup oldunuz. Dört müttefikin bir arada yapamadığını, bu vaziyetinizle tek başınızayapmayı nasıl düşünebiliyorsunuz? Fertlerin zaman zaman intihar ettiğini gördük. Şimdi de bir milletin intiharına mı sahip olacağız? Şani, milletinizi ölümden ancak manda idaresini kabul etmenizle kurtarabilirsiniz."

---

[9] Asım Us., **Hatıralar**, s.322.

[10] Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1991, s. 10-11.

Levent Sahverdi Arşivi

General Harbord'un bu sözleri üzerine büyük bir heyecanla ayağa kalkan Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermişti:

- *"Biz emperyalistlerin eline düşen bir kuş gibi yavaş yavaş ve sefil bir ölüme mahkum olmaktansa, babalarımızın oğulları olmak sıfatıyla vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ederiz. Ve yine şunu da iyi bilmenizi isterim ki, bir millet maddi ve manevi bütün gücünü ortaya koyar, savaşır, didinir, sonunda muvaffak olamazsa, o millet zaten ölmüştür. Fakat ben şuna inanıyorum ki, Türk Milleti mutlaka muvaffak ve muzaffer olacaktır".*

Mustafa Kemal Paşa bu sözleri söylerken, avucunun içinde pençeye düşen bir kuş işareti yapıyordu. General Harbord ise şaşkınlık içindeydi. Hala Mustafa Kemal'e uyarılar yapıyordu ve şu soruları soruyordu;

"Pekela! Bu kadar büyük bir işe girişiyorsunuz. Paranız vqr mı? Bütçeniz nerede ve nedir? Bu parasızlıkla ve imkansızlıklarla işe girişmek memleketi feci bir akıbete sürüklemek değil midir? Bu sorumluluğu nasıl üzerinize alabiliyorsunuz?"

General Harbord'un bu soruları karşısında Mustafa Kemal Paşa o derece sinirli bir hal almıştı ki; elinde oynamakta olduğu teşbihi kuvvetle çekmiş, ip kopmuş ve tespih taneleri dağılmıştı. Eğilip, o teşbih tanelerinden bir kaçını toplayarak ipe dizdi ve sözlerine şöyle devam etti:

"Görüyorsunuz general! İp kopmuş ve taneler dağılmıştır. İşte ben şimdi yaptığım gibi, o taneleri birer birer toplayacağım. Bunu toplarsam ben toplayacağım. İşte görüyorsunuz general; o zaten dağılmış. Öldürürsem ben öldürürüm. Yabancılar elinde öleceğine, Türk Milleti kendi öz evladının elinde can vgrsin. Fakat ben onu öldürmem. Toplayacağım; o dağılanı yemiden bir ar ay a getireceğim!"

Atatürk'ün o derece heyecanlı, inançlı ve kararlı olduğunu gören Harbord Mustafa Kemal Paşanın yanından ayrılırken, şu sözleri mırıldanmıştı:

- *"Biz de olsak, onun yaptığım yapardık"*

1937 yılında, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir söyleşisinde o; *"Ben 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elinde, maddi hiç bir kuv-*

Levent Sahverdi Arşivi

vet yoktu. Yalnız büyük Türk Milleti'nin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte bu ulusal kuvvetle, bu Türk Milleti'ne güvenerek işe başladım. Ben Türk ufuklarından bir gün mutlaka bir güneş doğacağına, bunun hararet ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki; bunu adeta kendi gözlerimle görüyordum"[11].

Sonuç olarak; Atatürk Türk Milleti'nden, Türk Milleti de Atatürk'ten güç almıştır.

[11] A.g.m., s.277; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999., s.l.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Türk milleti, Türk tarihinin en zor döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm esnasında Mustafa Kemal Atatürk'ün tek dayanağı kendisinin de bir mensubu olduğu Türk halkı olmuştur. Bu dönüşümün başlangıcında emperyalist güçler hem şaşırmışlar hem de çılgın bir hareket olarak düşünmüşlerdir.

Ancak, Atatürk Türk Milleti'nden Türk Milleti de Atatürk'ten güç alarak zor ve çileli bir savaşa girişmişler, inandıkları zaere ulaşmışlardır. Bu makalede Mustafa Kemal Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirirken halkına nasıl güvendiği, yine halkına dayanarak zafere nasıl ulaştığı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti, Türk Tarihi, Anadolu, Türk Kurtuluş Savaşı, Mehmetçik.

ABSTRACT

The Turkish Nation has realized the great changing in the most difficult period of Turkish History under the leader of Mustafa Kemal Atatürk. In this transformation period, the unique base of Mustafa Kemal Atatürk was the Turkish People. At the beginning of this transformation, the emperialistic powers were very surprized and also considered it as a madly action.

However, Atatürk and the Tukish Nation had strengthened each other and attained the victory which they had believed. In this article, it is mentioned that the belief of Mustafa Kemal Atatürk in realizing of the National Independence War to his nation and again to attain the victory.

Key Words

Mustafa Kemal Atatürk, Turkish Nation, Turkish History, Anatolia, National Independence War, Mehmeds (Turkish Common Soldier).

Levent Sahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL'İN İLETİŞİM DEHASI

Doç.Dr. Sedat CERECİ*

Olağanüstü yeteneklerle donatılmış, karizma sahibi, çekici ve etkileyici insanlar doğanın insanlığa armağanlarıdır. Bu insanların yaşamlarındaki parıltı, görkem aslında zorlu bir çilenin, emeğin ve çabanın üzerine örülmüş yaldızlı bir kılıftır. Onların eserlerindeki ihtişam, ideallerindeki yücelik, doğalarındaki değerli hammaddeden çok; bu hammaddeyi işleyen keskin zeka, yüksek bilgi düzeyi ve deneyimin sonucudur. Bu insanlar çok nadiren insanlık tarihinde görülürler ve daha yaşarken kahramana dönüşürler. Öldükten sonra da efsaneleşirler. Eserleri sonsuza dek yaşar. Onların başarıları çok geniş kitleler tarafından onaylanır, benimsenir, savunulur. Çünkü bu insanlar, yakın ya da uzaktaki bütün insanlarla çok yoğun, olumlu ve başarılı iletişim süreçleri yaşamışlardır. İnsanları anlamışlar ve kendilerini onlara anlatabilmişlerdir.

Hem tek tek bireylerle hem de gruplarla iletişimi kapsayan bireylerarası iletişim, en yaygın ve gerektiği biçimde gerçekleştiğinde en etkili olabilen iletişim türüdür. Bir kişinin bireylerarası ilişkilerdeki niteliği ve başarısı, o kişinin yaşamının ve kişiliğinin kalitesini, içinde yaşadığı toplumdaki konumunu ve değerini belirler.

Adı övgüyle anılan bütün insanlar gibi Mustafa Kemal Atatürk'ün başarılarının, mucizelerinin ve görkeminin temelinde, onun çevresindeki insan-

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

larla, halkıyla kurduğu yoğun iletişim süreçleri yatmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk üzerinde yaşadığı coğrafyanın, içinde yaşadığı toplumun durumunu anlama, halkın sıkıntılarını kavrama, onlara, özgürlükleri için yapmaları gerekeni anlatma, halkı örgütleme, savaş stratejileri geliştirme, devrimler için zemin hazırlama, devlet yönetimi gibi konularda deha sahibi idi. Bütün bu alanları ustaca kavrayıp başarıya ulaşmasının temelinde ise, bireylerarası iletişimdeki dehası vardır.

Çevremizdeki diğer insanlarla iletişim kurmak, hem insan olmanın bir gereği hem de bir toplumun bireyi olmanın zorunluluğudur. Bireylerarası iletişimde başarılı olabilmek ve amaçlanan hedefe ulaşabilmek; mesajın verileceği alıcıyı iyi tanımak, iletişim dillerini bilmek ve mesajları doğru kodlamakla olasıdır.

Mustafa Kemal Atatürk, bireylerarası iletişim dillerini kullanma ve mesajları kodlama konusunda bir uzman kadar bilgili ve deneyim sahibiydi. Ondaki bu üstün özellik büyük olasılıkla sıkı gözlem ve zihin sürecinin sürekli değerlendirme yapmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Mustafa Kemal'in iletişim alanında gösterdiği uzman performansı, öncelikle mesajlarını vereceği halkını ve düşmanlarını çok iyi tanımasına bağlıdır. İletişim süreçlerinde mesajın gönderileceği alıcının konumunun, özelliklerinin, yaklaşımlarının iyi bilinmesi, iletişim sürecinin sonucunu etkileyen birinci faktördür. Mustafa Kemal'in iletişim konusunda gösterdiği başarı, bilgilerinin yanı sıra onun doğal yapısı, mizacı, aldığı eğitim, sahip olduğu kültür ve kişiliğiyle doğrudan ilgilidir.

Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı ülkesinde, Grek kültürüyle Türk kültürünün harmanlandığı bir Osmanlı şehrinin, Türk ailelerinin oturduğu mahallesinde, bir Türk anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğup büyüdüğü mahalleden Osmanlı kültürü, okuduğu okullardan Osmanlı eğitimi almıştır. Çocukluğundan itibaren de insan psikolojisine, davranışlarına, toplumsal olaylara, politikaya, devlet yönetimine ilgi duymuş, karşılaştığı her insanın davranışlarını, toplumsal devinimleri dikkatle incelemiş, kişiliklerin muhasebesini yapmış, tepkileri değerlendirmiş, sürekli okumuştur.

Onun ilgisi genellikle sıradan olaylardan uzak kalmış, her zaman zihninde yoğunlaşan özel ideallerle meşgul olmuştur. Bu yüzden çocukluğunda ya-

Levent Sahverdi Arşivi

şadığı bazı özel durumlar onu fazla etkilememiştir. Fakat duyarlılığı nedeniyle, tepki göstermesi gerektiği bütün durumlarda verdiği kararlı tepkiyi de göstermiştir. Babası Ali Rıza efendinin ölümünden sonra annesi Zübeyde hanımın evlendiği üvey babası Ragıp efendiye karşı duyduğu tepkiyi bir başka akrabasının yanına sığınarak göstermiş, fakat bu olayı büyüterek kendi kendine fazla sorun etmemiştir.

Mustafa Kemal'in kişiliğinde ve davranışlarında belirginleşen ve ön plana çıkan, onu kahramanlaştıran resmi çizen bazı temel özellikler vardır: Kararlılık, hedef belirleme, alçakgönüllülük, direnme...

Mustafa Kemal, Avrupa, Asya ve Afrika'da önemli bir coğrafyaya yayılmış, ama her yanı gün be gün işgal edilen, üzerinde oyunlar oynanan, hızla çöken ve halkı tutsaklığa sürüklenen bir ülkenin vatandaşıdır. Onun ufuklardaki hedefi, ulaşmak istediği amacı çocukluğundan beri bellidir: Parçalanan, dağılan, yok olan ülkesinin varlığı ve özgürlüğüdür. O hep ülkesini düşünmüş, mensubu bulunduğu ulusun yaşadığı sıkıntılara, onları yöneten, daha doğrusu yönetemeyen başarısız yöneticilere kafa yormuştur. Mustafa Kemal planlarının zihinsel aşamalarında çoğunlukla tek başına, uygulama aşamalarında ise halkla beraber hareket etmiştir. Çünkü beslediği ideale tek başına değil, ancak aynı ideali paylaşan insanlarla birlikte varılabileceğinin bilincindedir.

Mustafa Kemal toplum içindeki konumunu, diğer bireylerle ilişkilerini söz değil eylem temeli üzerine oturtan birisidir. Bu nedenle insanların, konuştukları cümlelerden çok yaptıkları işlere önem verir. Kendisi de yaşamı boyunca konuşmaktan çok düşünür ve çalışır. Nitekim Ekim 1919'da yaveri Cevat Abbas'a yazdırdığı özgeçmişinde de, kişiliğini anlatan süslü cümleler yerine, kısa ifadelerle hangi tarihlerde, nerede ne yaptığı yer almıştır.[8]

Mustafa Kemal hiçbir zaman mutantan, gösterişli tarzlar içinde yaşayıp hareket etmemiş, her zaman sadelik içinde olmuş, yalınlığı yeğlemiştir. Alçakgönüllülük, onun en fazla ve ilk dikkat çeken özelliklerindendir. Mustafa Kemal'in hiçbir zaman günümüz aristokrat politikacıları gibi lüks makam

[1] Muzaffer Erendil, **İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk,** GENKUR Yayını, Ankara 1998. s. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

arabaları olmamış, otomobillerin arka koltuklarına tek başına değil, çoğunlukla ön sağ koltuğa oturmuştur.

Onun yüreğindeki en şiddetli duygu ve özlem özgürlüktür. Bu duygu mutlaka, her yandan kuşatılan ve özgürlüğü elinden alınan bir halkın bireyi olmasından kaynaklanmıştır. Yaşamı boyunca da tek amacı ve ideali özgürlük olmuştur. 1905'te sürgün olarak gönderildiği Şam'da yaptığı ilk eylemlerden biri; yakınındaki arkadaşlarına özgürlüğün anlamını ve gücünü anlatarak Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin nüvesini oluşturmak olmuştur. Çünkü ona göre; "ancak hür fikirli insanlardır ki vatanlarına faydalı olabilirler.[2]

Mustafa Kemal'deki özgürlük duygusu öylesine coşkulu ve karşı konulmazdır ki, özgürlüğe ulaşamayacağı bir yerde kalması olanaklı değildir. Bu nedenle Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduktan sonra, özgürlük tohumunun o topraklarda fazla yeşermeyeceğinin farkına varmış; bir yolunu bularak, görevli bulunduğu Yafa'dan, idealine daha kolay ulaşabileceği Makedonya'ya geçmiştir.[3]

Mustafa Kemal'in kişiliğinde ön plana çıkan ve bütün başarılarının temelinde yatan bir diğer özellik disiplindir. Disiplin, Mustafa Kemal'in kişiliğinin doğasında vardır. Onun disiplinin formülü; her hareketini ve eylemini, uygulamadan önce zihninde geliştirip, biçimlendirip düzenleyerek bütün ayrıntılarıyla tamamlamaktır. Mustafa Kemal'in keskin zekası, eylemleri kısa sürede ve ustaca planlamasını kolaylaştırmıştır. Onun her zaferi, öncelikle zihin sürecinde parlayıp kazanılmıştır.

1912 yılında Libya İtalyanlar tarafından işgal edildiğinde Mustafa Kemal Trablus Cephesi'ndedir. Osmanlı ülkesi her yandan çatırdamakta, çökmektedir. Trablus'ta askerlerin başarılı olacağına kanıt olabilecek hiçbir belirti ve umut yoktur. Fakat Mustafa Kemal ve arkadaşları, hayal bile edilemeyecek bir disiplin içinde çalışırlar. Sonuçta askeri olarak galip gelemezler, ama onların o karmaşık ortam içindeki disiplinini İtalyanlar bile takdir ederler.[4]

---

[2] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998. s. 93.
[3] Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap, Aka Kitabevi, İstanbul 1981. s. 93.
[4] Aydemir, **a.g.e.**, s. 166.

Levent Sahverdi Arşivi

Ağustos 1909'da Köprülü civarında süvari alayları arasında bir tatbikat yapılmaktadır. 3. Ordu Kurmay Başkanı Ali Paşanın denetiminde yapılan tatbikatta Mustafa Kemal'de Paşaya refakat etmektedir. Tatbikat 1 Eylül'de sona erdiğinde, Mustafa Kemal gördüğü hataları çok sert biçimde, ağır ifadelerle eleştirerek, disiplin olmadan hiçbir çabanın başarıya ulaşamayacağını vurgulamıştır.

Olağanüstü özen ve disiplin içinde yaptığı çalışmalarda işini hiçbir zaman şansa bırakmayan Mustafa Kemal olayların akışını sürekli denetleyerek sonuca ulaşmaya çalışır, kendisine verilen bilgilerin doğruluğundan emin olmak ister, her söylenene inanmaz. 1919'da İzmit'te bulunduğu sırada kendisine, Sadrazam Ferit Paşanın sağlık gerekçesiyle istifa ettiğine dair bir telgraf ulaşır. Mesajın kimden geldiğini sorar; kaynağın ve mesajın doğruluğundan emin olmadıkça hareket etmez.[5]

Mustafa Kemal, tutsaklığa, sömürüye, yobazlığa karşı direnmenin simgesidir. Onun direncine karşı gelebilecek hiçbir güç yoktur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Suriye'deki Osmanlı orduları yenilmiş ve darmadağın olmuşlardır. Fakat Mustafa Kemal, hükumet işgalcilere boyun eğme eğiliminde olduğu halde bir avuç askerle birlikte sınırda direnmiştir. Mustafa Kemal'deki öyle bir kendine güven ve ondan kaynaklanan dirençtir ki, en tehlikeli zamanda ortaya çıkar, yol bulur, fakat uçurumun kenarında durmasını bilir.[6]

Mustafa Kemal'in, başkalarına ulaşılmaz emeller gibi görünen ideallerinde hedefe ulaşması ve bir kahramana dönüşmesi, onun, içinde bulunduğu ortamı, ülkesini, halkını ve karşılaşacağı durumları çok yakından tanıması ve deneyimleriyle kavramasıyla bağlantılıdır. Mustafa Kemal her zaman üzerinde çalıştığı, kafa yorduğu, ilgi duyduğu konuya ve duruma hakimdir. Şubat 1916'da Genelkurmay, onun Doğu Anadolu'ya hareketini ister. Bu yolculuğa çıkarken Mustafa Kemal vatanın koşullarını, ülkeyi yönetenlerin aczini, halkın perişan halini bütün ayrıntılarıyla bilmektedir. Yıllardır Osmanlı ülkesinin dört bir yanında dolaşmakta ve bütün gelişmeleri yakından izlemektedir.

---

5 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1987. s. 194.

6 Fahri Belen, **Atatürk'ün Askeri Kişiliği,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1963. s. 40.

Levent Sahverdi Arşivi

Halkını çok yakından gözlemlemesi ve iyi tanıması, halkı, işgalcilere karşı örgütlemeyi de kolaylaştırmıştır. Mükemmel bir örgütleyici olması, onun üstün özelliklerinden biridir. Mustafa Kemal, bütün koşulları dikkate alarak örgütlediği insanların nabızlarına göre şerbet vermiş, kendisiyle birlikte onları hoşnut etmenin de yollarını bulmuş, hedefe birlikte ulaşmışlardır. Milli Mücadele yolculuğunda tek tek köyleri dolaşmış, halkla konuşmuştur. Her köyde direniş komiteleri kurmuştur. Yıllardır savaşmaktan yorulmuş ve köylerine hüsranla dönmüş halk perişandır, umutsuzdur. Ama Mustafa Kemal onları ikna etmiş ve örgütlemiştir. Halk Mustafa Kemal'e inanmıştır. Çünkü Mustafa Kemal onları anlamaktadır.[7]

Halkı örgütlediği gibi, halkın temsilcilerini ikna etmede de ustadır Mustafa Kemal. Yeni ülkenin meclisi kurulduktan sonra hiçbir toplantıyı kaçırmadı. Daha tartışmaya geçilmeden önerilerin açıklamasını yapar, kabul ya da reddi halinde kendi görüşünü belirtirdi. Bir defasında, kabul edilmesini istemediği bir önerinin kabul edildiğini görünce arkadaşlarına; "galiba bu noktayı size pek iyi açıklayamadım" der ve konunun ayrıntılarını anlatır. Öneri ikinci oylamada reddedilir.[8]

Ülkenin durumunu değerlendirme ve bazı yargılara ulaşma konusunda Mustafa Kemal'in 4 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi'nin açış nutkunda söylediği şu sözler önemlidir: "Bir devlet ki, kendi tebeasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; gümrük muamelelerini, gümrük resim ve vergilerini memleketin ve milletin ihtiyaçlarına göre düzenlemekten menedilmiştir; bir devlet ki, fazla olarak yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan mahrumdur; böyle bir devlete müstakil denilemez".

Kararlılık, Mustafa Kemal'i hedeflerine ulaştıran bir başka önemli özelliğidir. Mustafa Kemal, her zaferden önce başarmaya karar vermiştir. Bu yüzden de hep kazanmıştır. Karar vermeden önce yaşadığı zihin süreci kuşkusuz daha önemlidir. Onu kararındaki hedefe ulaştıran, zihin sürecindeki netliktir, kesinliktir. Mustafa Kemal bir kere karar verdi mi, hedefe ulaşmadan geri dönmez. Kararlılık, hedefe ulaşma yolunda onun ilk zaferidir. Kararlılığı onu yılmazlaştırır.

---

7 Benoist Mechin, **Mustafa Kemal**, çev. Zeki Çelikol, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997. s. 168.

8 Adnan Nur Baykal, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları,** Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999. s. 90.

Levent Sahverdi Arşivi

1908'de Osmanlı topraklarında Meşrutiyet'in ilan edilmesi, onun özlediği ufuklardan çok uzaktır. Gelişmelerden memnun değil kuşkuludur. Meşrutiyet'in yeterli çözüm olmadığını, yeni yönetim biçiminin, köhnemiş bir imparatorluğun hasta gövdesi üzerinde değil, aksine Türk milletinin yaşadığı topraklar üzerinde kurulması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre yeni yönetim, milletin yönetimi ve devlet Türk devleti olmalıdır. Mustafa Kemal'in yolculuğu bu hedefe doğrudur ve o son noktaya ulaşmakta kararlıdır.[9]

1915 yılında işgalci güçler Çanakkale'yi geçmeye çalıştıkları sırada Mustafa Kemal 19. Tümen komutanıdır. Conkbayırı'nda bazı gözcü erlerin kendilerine doğru kaçtığını görür. Onların önüne geçerek, neden kaçtıklarını sorar. Erler, düşmanın geldiğini söylerler. Mustafa Kemal düşmandan kaçılmayacağını söyler. Askerler, cephanelerinin kalmadığını belirtirler. Mustafa Kemal o anda da kararlılığın getirdiği yılmazlık içinde "cephaneniz yoksa süngünüz var" der ve askerleri düşmanın karşısına gönderir. Çatışmalar başladığı zaman da askerlere; "size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum" diyerek zafer yolundaki kararlılığını bir kez daha vurgular.[10]

13 Kasım 1918'de Haydarpaşa iskelesinde, işgalci ülkelerin 53 gemilik filolarının İstanbul önlerine gelişini gördüğünde, o ünlü, ama çok kararlı ve iddialı sözünü söylemiştir: "Geldikleri gibi giderler". Yaşanılan bulanık, bunalımlı karışık ortam içinde hangi kapının nereye açılacağı belli değildir. Ancak Mustafa Kemal'in kararlılığı geleceği netleştirmekte, açıkça göstermektedir. Nitekim işgalciler bir süre sonra geldikleri gibi gitmişlerdir.

5 Ağustos 1921 tarihli kanunla Başkomutanlık ve Meclis yetkilerini alan Mustafa Kemal Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada hem kendi kararlılığını bir kez daha vurgularken hem de kendisiyle aynı amacı paylaşanları cesaretlendirir: "Zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları behemehal mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu güveni, yüksek topluluğunuza karşı, bütün millete karşı ve bütün aleme karşı ilan ederim.[11]

---

[9] Orhan Dündar, **Mustafa Kemal Atatürk,** Ankara 1996. s. 43.

[10] Dündar, **a.g.e.**, s. 82.

[11] Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Hayatı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1986. s. 49.

Levent Sahverdi Arşivi

Yalnızca bir hedef belirleyip, o hedefe doğru kararlılıkla yürümek değildir Mustafa Kemal'i başarıya ulaştıran. O bir hedef için yola çıktığında, hedefi avuçlarının içine alır. Çünkü katedeceği yoldaki bütün ayrıntılar önceden düşünülmüş, önlemler alınmış, sağlam adımlarla yola çıkılmıştır. Anadolu'yu işgal eden güçlere karşı verilecek mücadele için öncelikle üç unsurun hazır olması gerektiğini söyler: Milletin kendisi, milleti temsil eden meclisin kararlılığı ve ordu.[12] İnsan ilişkilerinde de onun ilk düşündüğü, iletişim ortamının temelini, gerekli koşulları hazırlamaktır.

Mustafa Kemal, ülkesini işgalcilerden kurtarıp halkını özgürlüğe kavuşturmanın yolunun, halkı kendi ideali etrafında birleştirip örgütlemekten geçtiğini bilmektedir. İlk defa 1919'da halkın arasına karışır. Askere, emredilmesi gerektiğinin, halkı ise inandırarak kazanmak gerektiğine inanır. Bu yüzden Havza'da halka kendisi hitabetmek yerine, halkın kendisine itibar ettiği ulemadan Sıtkı Hoca'yı konuşturur. Böylece hem Sıtkı Hoca'yı kazanır, hem halka gerekli mesajları verir. İçinde bulunduğu ortamın koşullarını çok iyi gözlemleyip değerlendirerek, oradaki davranışlarını buna göre belirlemek, onu başarıya taşıyan özelliklerinden biridir.

Osmanlı Hükümeti Mustafa Kemal'le aynı ideali paylaşmamaktadır. Ama Mustafa Kemal'in planları ve saldırısı hiçbir zaman hükümete karşı olmamıştır. Hiçbir mecliste, toplantıda ya da görüşmede Osmanlı Hükümeti'ni aşağılayıcı, hedef alıcı, kötüleyici biçimde konuşmamıştır. Ancak zaman zaman türlü biçimlerde düşüncelerini dile getirmiştir. 3 Haziran 1919'da Van, Diyarbakır, Konya, Ankara bölgelerine çektiği telgrafta şöyle der: "Milletin arzusu ile bugünkü hükümetin ictihadında mutabakat yoktur". Ona göre görevde olan hükümet artık halkın ihtiyaçlarına cevap verememekte, halkı anlayamamaktadır ve halkla anlaşamamaktadır. Mustafa Kemal böyle bir durumda halkın da yönetimin de ferahlaması için çözüm yolları bulmanın kararlılığı içindedir.

Mustafa Kemal, hedefine giden yolda mevcut yönetimle birlikte çalışamayacağını anladığında, Erzurum'da iken ordudan istifa eder. Aynı günlerde İstanbul hükümeti de onu görevden alır. Fakat Mustafa Kemal hala kararlıdır

[12] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e,** s. 639.

Levent Sahverdi Arşivi

ve inandığı idealde yürümektedir. Ülkesini ve halkını özgürlüğe kavuşturma kararında inançlı ve yılmazdır. Ne için yola çıktıysa, aynı kararlılıkla hedefine ulaşacaktır. Hiçbir engel ve neden onu, hedefe giden yoldan geri döndüremez, durduramaz.

Haziran 1919'da Sivas'tan Erzurum'a gideceği gün bir dini bayram günüdür. Halkın önderi konumundaki bir kişinin, halkın dini değerlerini de dikkate alarak zaman zaman onlara saygı duyduğunu göstermesi gerekmektedir. Fakat o, bayram namazına giderek halka dinci bir gösteri yapmak gibi yapmacık bir tavır içine girmez. Erkenden Sivas'tan ayrılır, Erzurum'a gider. Onun için daha kutsal olan bir görev vardır çünkü.

Mustafa Kemal, hedef belirlemeden yola çıkmaz. Amacına en uygun hedefi seçer, hedefe giden yolun bütün ayrıntılarını düşünür ve hedefe ulaşmadan asla geri dönmez. 30 Ağustos 1924'te Başkumandanlık Muharebesi'nin yıldönümünde verdiği söylevde kendisiyle birlikte Türk halkının hedefini ortaya koymaktadır:" Milletimizin hedefi, milletimizin mefkuresi, bütün cihanda tam manasıyla medeni bir içtimai heyet olmaktır".

Alçakgönüllülük, Mustafa Kemal'in kişiliğindeki en önemli özelliktir denilebilir. Çünkü bu, onun, halkın önderi olmasını sağlayan özelliğidir. Alçakgönüllülük büyüklenmenin tersidir; fakat büyük olmanın da ilk koşuludur. Görüntüsü ve kibri, idealleri ve cesareti kadar büyük olmayan Mustafa Kemal'i büyük yapan da budur.

Kibirli insanların arasında Mustafa Kemal'in yeri yoktur. 1918'de Almanya seyahatinden döndükten sonra, Sultan Vahidettin'in müsahibi İbrahim Bey onun evine gelerek, veliahtın kızı Sabiha Sultan ile Mustafa Kemal'i evlendirmek istediğini söyler. Mustafa Kemal'in bazı arkadaşları da, bunun önemli bir fırsat ve az bulunan bir şans olduğunu belirterek Sabiha Sultan'la evlenmesi için ısrar ederler. Fakat Mustafa Kemal bu evliliğin getireceği büyük fırsatları ve gelecek güvencesini bir kenara iterek, biraz da aristokrat bir çevreye girmenin ağırlığıyla hareket alanının kısıtlanacağını düşünerek bu evliliği reddeder.[13]

[13] Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri,** Güven Matbaası, Ankara 1963., s. 148.

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanını seçer. Oylamaya 159 kişi katılır. 158 kişi Gazi Mustafa Kemal için oy kullanır. Yalnızca bir oy çekimser çıkar. O tek çekimser oy da Mustafa Kemal'e aittir.[14]

4 Ekim 1921'de yaptığı konuşmada da Mustafa Kemal, savaşta kazanılan zaferi kendisine değil millete maleder ve milletin temsilcisi olan Meclisi kutlar.

Mustafa Kemal alçakgönüllülüğüyle çok fazla kişiyi şaşırttığı gibi pek çok kişinin de kalbini kazanır. Kurtuluş Savaşı sona erip Mustafa Kemal muzaffer olarak mücadeleyi kazandıktan sonra, 18 Eylül 1922'de Fransız amirali, Mustafa Kemal'i köşkünde ziyarete gider. Kapıyı Mustafa Kemal kendisi açar. Çok sade giyimli ve sakin tavırlıdır. Muzaffer bir kumandanın gururu, kasveti, kibri yoktur üzerinde. Oysa başka ülkelerde çok daha küçük başarılar kazanan kişiler, çevresindekilere karşı, özellikle de düşmanlarına karşı "küçük dağları ben yarattım" havasındadırlar.

Mustafa Kemal, bulunduğu ortam içinde kendi özelliklerine ve yeteneklerine sahip tek insandır. Çevresinde, onun zekasına, cesaretine, sabrına, kararlılığına sahip başka birisi yoktur. Fakat buna rağmen o, hedeflerine ulaşmak için bütün yetkileri kendi üzerine alıp bir monark olarak diktatörlük yapmayı düşünmez. Bu şekilde de mükemmel bir yönetim dersi verir.

Cumhuriyet'in ilanının ertesi günü, yürütme kurumunun yetki ve sorumluluğunu alacak bir isim gerekmektedir. İstese, bu yetkiyi ve görevi almaya da hakkı olduğu ve hiç kimsenin buna karşı koymayacağını bildiği halde bu görevi kendisi üstlenmez. İsmet İnönü Başbakan seçilir. 1924'teki Dumlupınar söylevinin sonunda da Cumhuriyet'in yetki ve sorumluluğunu gençlerle paylaşır: "Yeni nesil, Cumhuriyeti biz kurduk, onu yükseltecek ve yaşatacak sizsiniz". Mustafa Kemal, gücün ve onurun, her şeyi tek başına sahiplenmekte değil, her şeyi paylaşmakta olduğunu bilmektedir.

Mustafa Kemal'in başarılı bir örgütleyici ve yönetici olmasının bir nedeni de, onun, konuları ya da sorunları hep en yukarıdan gözlemleyip, denetle-

[14] Aydemir, a.g.e., s. 263.

Levent Sahverdi Arşivi

yip, ayrıntılarla kendisinin uğraşmamasıdır. Aslında başarıyı yakalamak, ayrıntılarla uğraşmayı gerektirir. Fakat Mustafa Kemal bir sorunun ana çizgisini kavradıktan sonra ayrıntılarla ilgilenmeye gerek kalmaz. O, bir işi hep en üstten gözlemleyen ve denetleyen bir şef olarak kalmıştır. Bu özelliği, yaşadıklarını diğer insanlara kolaylıkla ve açık bir dille anlatmasını sağlamıştır.

Çevresindeki her bireyi en duyarlı noktasından kavrayıp onu kazanabilmek ya da istediğini elde edebilmek için çevresindekilere sık sık sorular soran Mustafa Kemal, onların zekalarını sınamaktan hoşlanmaktadır. Bazen yanındakilere, zor yanıtlanabilecek "iktisat, liberalizm, şiir" gibi kavramların tanımlarını sorar. Bir defasında birlikte geziye çıktığı Milli Eğitim Müfettişi Hasan Ali'ye; "sıfırı tarif edebilir misiniz?" Diye sorar. Daha sonraki tarihlerde Milli Eğitim Bakanı olarak atanacak olan Hasan Ali de; "sıfır, efendimizin solunda olan bendenizim" diye yanıt verir.[15]

Bireylerarası iletişimde mesajları iletmek için kullanılan önemli bir dil de kıyafet ve beden dilidir. Mustafa Kemal iletişimin bu kodlama sistemlerini de bir uzman titizliği ve özeni içinde başarıyla kullanmıştır. Hangi ortamda ne giyineceğini ve nasıl hareket edeceğini büyük bir isabetle belirlemiş, halka vermek istediği mesajları, sözleri kadar kıyafetleri ve hareketleriyle de vermiştir.

Temmuz 1919'da, Erzurum'da ilk ziyaretini yaptığı Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne giderken en yeni üniformalarını giymiştir. Padişahın büyük yaveri kordonlarını ve bütün nişanlarını takar. Çünkü Erzurum halkını mücadeleye inandırmak, cesaretlendirmek ve yanına almak zorundadır. Bunun için de güçlü, kararlı ve etkileyici görünmek zorundadır.

İtalya'nın Akdeniz bölgesine göz diktiği sıralarda İtalyan elçisi Mustafa Kemal'in huzurunda, Mussolini'nin bazı savlarından sözetmek cesaretini gösterir. Mustafa Kemal bir süre elçiyi dinledikten sonra konuşmayı keser, birkaç dakika sonra devam edeceklerini söyler, diğer odaya geçer. Geri döndüğünde üzerinde, en zorlu savaşlarda giyindiği, onu kahramanlaştırıp yücel-

[15] Andrew Mango, **Atatürk**, Çev., Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1999. s. 457.

Levent Sahverdi Arşivi

ten askeri kıyafeti vardır. Elçiye; "Şimdi istediğiniz gibi konuşabiliriz" der. Ama elçinin artık konuşacak hali kalmamıştır.[16]

Ağustos 1925'te Gazi yeni Türk toplumuna medeni kıyafeti tanıtacaktır. İnebolu'da, Türk Ocağı'na yollardan yaya geçerek, siyah renkli sivil bir elbise ve elinde şapkasıyla gelir. Böylece bütün halk, yeni ülkenin yeni insan modelini görmüş olur. Mustafa Kemal, yaşamı boyunca giyindiği giysiler ve elit tavrıyla çevresindekilere, güçlü ve kararlı bir insan olduğu mesajını vermiştir.

Çağdaş bir ülkenin ancak, yöneticileri, halkı, dili, giysileri, eğlenceleri, her şeyiyle çağdaş olan unsurlarla oluşabileceğine inanmaktadır o. Çağdaş olmak için de hiçbir şeyin, dinin bile bir engel olmadığına inanır. Eylül 1925'te İzmir'de bir balo düzenler. Orada yalnızca müslüman kadın ve erkeklerin bulunmasını ister. Müslüman Türk halkını, uygar ülkelerin alışkanlıklarıyla tanıştırmayı amaçlamaktadır. O akşam vali yardımcısının kızıyla kusursuz bir fokstrot yapar.[17]

Mustafa Kemal yalnızca bir kumandan, devlet adamı, devrimci değildir. O öncelikle bir insandır. Yorulur, acıkır, üşür, uyumak ister, bağırmak ister, şakalaşmak, gülmek, eğlenmek ister. Yine İnebolu'da bulunduğu günler halkın arasına karışır. Gemicilerle beraber şarkı söyler, gemici oyunlarına katılır. Böylece onlarla gönül birliği yapar, kalplerini kazanır.

Muharebe bittikten sonra da İzmir'de, Selanik'teki Beyaz Kule Meydanına benzettiği kordon boyundaki Kramer Palas Oteli'ne gitmiştir. Yanındaki birkaç arkadaşıyla beraber rakı içerler. Fakat Mustafa Kemal, biraz kendinden geçip rahat hareket etmeye başladığı anlarda bile çevresindekilerle arasında daima mesafe bırakır.

Keskin zeka, Mustafa Kemal'de de çoğu zaman esprinin kaynağıdır. Mart 1916'da Diyarbakır'da iken tuğgeneralliğe terfi eder. Ezeli rakibi Enver Paşa, haberi duyunca; "siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz. Korgenerallik, Orgenerallik, Müşirlik hatta Padişahlık ister" der. Bu sözler Mus-

[16] Baykal, **a.g.e.**, s. 90.

[17] Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983. s. 132

Levent Sahverdi Arşivi

tafa Kemal'e iletilince o da aynı ağırlıkta bir espriyle cevap verir: "Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim".

Mustafa Kemal, insanın doğal bir gereksinimi ve yaşamın renkli bir parçası olan mizahı savaş sırasında bile ihmal etmemektedir. Afyon'daki Büyük Taarruz öncesinde, Ankara'dan hareket edeceği günün akşamı yakın arkadaşlarına; "taarruz haberini alınca hesaplayınız. Onbeşinci günü İzmir'deyiz" der. Taarruzun ondördüncü günü çatışmalar bitmiş, Mustafa Kemal İzmir'e ulaşmıştır. Karşılayıcılar arasında Ankara'da birlikte olduğu arkadaşlarından biri de vardır. Ona; "bir gün yanılmışım, ama kusur bende değil, düşmanda" der.[18]

[18] Baykal, a.g.e., s. 53.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Büyük insanlar insanlık tarihinde nadiren görülürler. Onlar başarılarıyla parlar, eserleriyle kahramanlaşırlar. Öldükten sonra da efsane olurlar. Bu insanların başarıları, kişiliklerindeki bazı özellikler üzerine kuruludur: Cesaret, kararlılık, direnme, alçakgönüllülük, deha. Ama hepsinin başarısında etken olan önemli bir faktör vardır: Çevrelerindeki diğer insanlarla ve içinde yaşadıkları toplumun bireyleriyle yoğun ve olumlu iletişim süreçleri içinde bulunmaları.

Mustafa Kemal Atatürk de diğer olağanüstü insanlar gibi bazı olağanüstü özelliklere sahipti. O, bireylerarası iletişim dillerini kullanma ve mesajları kodlama konusunda bir uzman kadar bilgi, deneyim sahibiydi. Onun kişiliğinde ve davranışlarında ön plana çıkan bazı temel özellikler vardır: Kararlılık, hedef koyma, alçakgönüllülük, direnme.

Mustafa Kemal'in ufuklardaki hedefi çocukluğundan beri bellidir: Ülkesinin ve halkının özgürlüğü. O hiçbir zaman gösterişli tarzlar içinde yaşamamış, her zaman sadeliği tercih etmiştir. Böylece halkla daha fazla bütünleşmiştir. Mustafa Kemal'in başarılarının temelinde bulunan disiplini, Libya'da İtalyanlar bile takdir etmiştir. Mustafa Kemal'in kişiliğindeki bir diğer önemli özellik kararlılıktır. 1918'de Haydarpaşa iskelesinde, işgalci ülkelerin 53 gemilik filolarını İstanbul önlerinde gördüğünde; "geldikleri gibi giderler" demişti. Nitekim işgalciler bir süre sonra geldikleri gibi gitmişlerdir.

Mustafa Kemal, zekası, onuru, başarıları çok büyük bir insandır, ama fazlasıyla alçakgönüllüdür. Cumhuriyet kurulduktan sonra Meclis, Mustafa Kemal'i 158 oyla Cumhurbaşkanı seçer. Yalnızca Mustafa Kemal kendisi için çekimser oy kullanır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Atatürk, cesaret, kararlılık, başarı, deha, alçak gönüllük, iletişim.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Great men are rarely appeared in mankind history. They shine with their success, get hero with their works. The successes of those people are based on some features in their personality: Courage, stability, insisting, humility, genius. But there is an important, common factor for their success: To be in dense and positive communication process with the other people in their society.

Mustafa Kemal had extraordinary features as other extraordinary people. He had knowledge and experience about using communication languages and to code the messages as much as an expert. There were some basic features in his personality: Stability, to have a target, humility, insisting. His target on horizons has been obvious since his childhood: Freedom of his country and his nation. He never lived in striking appearance, always prefered plainness. His discipline was appreciated by Italians in Libia. Another important feature in his personality was stability. When he saw the 53 ships fleet of occupier nations in Haydarpasha harbour in Istanbul in 1918, he said that "they will leave how they came". As a matter of fact, occupiers left some later. Mustafa Kemal was a very great man, but he was very humble too. After republic was established, the parliament chose President. 158 deputies voted for Mustafa Kemal. Only he didn't vote for himself.

Key Words

Mustafa Kemal, courage, stability, insisting, humility, genius, communication.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

MISIR BASININDA ATATÜRK VE İNKILÂPLARI*

Richard HATTAMER**
Araştırmacı, Giessen, Justus Liebig Universitesi Şarkiyat Enstitüsü.
Çev. Yrd. Doç. Dr. Ayten SEZER***

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında (1923-1938) Türkiye'nin yaşadığı değişim, sınırlarının çok ötesinde ilgi çekmiştir. Ortadoğu ile ilgilenen bir bilim adamı için asıl sorun bu değişim sürecinin İslam dünyasında nasıl algılandığı ve değerlendirildiğidir. Bu konunun incelenmesini daha da önemli kılan neden, günümüzde Müslümanlar arasında Atatürk'ün yürüttüğü politikanın ve daha az ölçüde İslam dünyasındaki diğer Müslüman politikacıların takip ettiği politikanın yönünü tersine çevirmek için varolan mücadelelerdir. 1920'li ve 30'lu yıllarda Türkiye'de siyaset ve yargıda İslami etkinin kararlı bir şekilde kaldırılması konusunda Müslümanların bakış açısı neydi? Müslümanlar inkılaplara nasıl tepkide bulunmuşlardı? İnkılapları destekle-

---

* Bu çeviri "Atatürk and The Reforms in Turkey as Reflected in the Egyptian press" Journal of Islamic Studies, Volume II, Number I, January 2000 (pp. 21 - 42)'den yapılmıştır.

** Yazarın notu:Bu çalışma, Atatürk und die Türkische Reformpolitik im Spiegel der agyptischen Presse: Eine Inhaltsanalyse ausgewahlter Pressereaktionen auf Massnahmen zur Umgestaltung des politischen, religiösen und kulturellen Lebens in der Türkei zwischen 1922 und 1938 'Mısır Basınında Atatürk ve Türk Reform Politikası: 1922 ile 1938 Yılları Arasında Türkiye'de Politik, Din ve Kültürel Hayat Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Seçilmiş Özetler' (Berlin: Klaus Schwarz, 1977) isimli tezimin özetidir. Burada, görüş ve önerileriyle yardımını gördüğüm tez danışmanım Professor Manfred Kropp'a teşekkür etmek istiyorum.Gazete koleksiyonlarının nüshalarını vererek bu çalışmanın gerçekleştirilmesini sağlayan Egyptian National Library in Cairo (Dar al-kutub) ve Library of Congress in Washington D.C.'ye minnettarım. Mısır basınındaki tepkiler için ayrıca bkz. Maged Mansy, "Forme et reforme: L'Egypte et la Turquie Kemaliste', Cahiers du Groupe d'Etudes sur la Turquie Comtemporaine (1987), 82-111, ve Oriente Moderno (Haziran 1922-Mayıs 1923), 462-6; 4(1924), 211-42 ve 292-3;8(1928), 162; 12(1932), 80-81 ve 138-9.

*** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

mede ve reddetmede hangi argümanlar ortaya atılmıştı? Bunlar günümüz İslami söylemde karşılaştıklarımızdan farklı mıydı?

Bütün bu sorulara bir cevap bulmada gazetelerin, bilgilendirici bir kaynak oldukları görülecektir. Türk basınına değişimle ilgili olarak sınırlı ölçüde açık bir şekilde yazma imkanı verildiğinden (en azından Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Yasası sonrasında), Müslümanlar arasındaki görüşlere ilişkin gerçek tabloyu verecek olan yabancı gazetelerdir.

O dönemde çeşitli ve daha serbest bir basına sahip olan ülke, gazetelerin entelektüel hayatta anahtar rol oynadığı Mısır'dı.[2] Buna ilave olarak Mısır gazeteleri ülke dışında da okunuyordu ve – Kahire'deki Ezher Üniversitesi'nin yanında- uluslararası İslami söylemde Mısır'ın sesi olmada etkin bir faktördü.

1922-1938 yılları arasında Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişki ne düşmanca ne de yakın olarak tanımlanabilir. Mısır basını için bunun anlamı siyasi ve diplomatik mülahazalarda bulunmadan Türkiye'deki olaylar üzerinde serbest yorum yapabilmesiydi. 1937 Nisanında Ankara'da Türk-Mısır Dostluk Antlaşması imzalanmadan önce gerçek bir yakınlaşmadan söz edilemez [3].

Bu incelemede seçilen bakış açısı milliyetçilik açısından dış, fakat dini yakınlık açısından içtir. Yorumcular Mısır'lı olarak olaylardan etkilenmiyorlardı; ancak Müslümanlar olarak İslam toplumunun (ümmet) [4] diğer bir bölgesinde olanlara tamamen kayıtsız kalamıyorlardı. Türkiye'nin bu şekilde bir örnek olmasıyla, Mısır'lılar kararlı bir laikleşme ve batılılaşmanın sonuçlarını ve hemen bütünüyle Müslüman olan nüfusun da tepkisini görebiliyorlardı. Kendi politik hayatlarını belirlemede Mısırlılar için bu önemli bir görüş sağlıyordu.

---

[2] Kamal Eldin Galal, **Entsthung und Entwicklung der Tagespresse in Agypten,** (Frankfurt a.M.: Moritz Diesterweg, 1939), 176. Kitabın hemen bütün dipnotları gazetelerden bahsediyor.

[3] Antlaşmanın Fransızca metni için bkz. **Oriente Moderno (1937)**, 212-13. İbid.,213-17.Bu antlaşma ile birlikte Türkiye ile Mısır arasında bir Oturma Anlaşması ve bir de Vatandaşlık Anlaşması metni kabul edilmiştir.

[4] Ancak, Mısır basınının hiçbir şekilde sadece Müslümanların elinde olmadığı kaydedilmelidir. Daha doğrusu, Mısır'ın önde gelen gazetelerinin ikisinin (al-Ahram ve al-Mugattam) Hıristiyanlar tarafından kurulmuş olması Hıristiyanların basında önemli rol sahibi olduğunu gösterir.

Levent Şahverdi Arşivi

Saltanatın Kaldırılması (1922)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından (29 Ekim 1923) ve onu takip eden inkılap politikaları öncesindeki yıllarda Anadolu ve Doğu Trakya için sıkıntılı bir dönemdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi merkezi, I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinin sonucu olarak işgal altında kalarak bölünmüştü. Anadolu'nun tamamen işgaline ve özellikle Yunan ordusunun ilerlemesine karşı çıkmak için Selanik doğumlu bir Subay olan Mustafa Kemal (Atatürk)'ün önderliğinde Türk direniş hareketi ortaya çıktı. Üç yıl savaştan sonra 1922'de, Türk ordusu Anadolu'nun tamamını ve Doğu Trakya'yı kontrolü altına almayı başardı.

Mustafa Kemal ve destekçileri, yabancı kontrolünden kurtardıklarını iddia ettikleri ülkenin yönetimini üstlendiler. İstanbul'daki İngiliz işgal güçleri ile işbirliği yapmakla suçlanan ve ulusal güçlere karşı çıkan Osmanlı Sultanı Mehmet VI. Vahdettin, Atatürk ve arkadaşlarının oluşturacakları devlet planlarında rol oynamamıştır. Sonuçta 1 Kasım 1922[5] tarihli kararıyla Ankara'daki Büyük Millet Meclisi , saltanatın kaldırıldığını ilan etti. Dünyevi gücü elinden alınmak suretiyle Sultan'ın şahsında cisimleştirilmesine son verilmekle beraber, Halifelik korundu[6].

Kasım 1922'nin ilk haftasında al-Ahram[7], al-Liwa al-Misri[8] ve al-Siyasa[9] gazeteleri incelendiğinde (1-8 Kasım) Mısırlı yorumcuların bu konu, yani Halifeliğin statüsü sorunu üzerinde durdukları görülür. Bu bağlamda görü-

---

5 Büyük Millet Meclisi 2 Kasımdaki kararını yayınlayarak oturumu kapattı.

6 Mehmed VI'nın İstanbul'dan kaçışından sonra Büyük Millet Meclisi, kuzeni Abdülmecid II'yi 18 Kasım 1922'de yeni halife olarak seçti.

7 İlk ortaya çıktığı 1876'dan beri al-Ahram (The Pyramids') tedricen Mısır'ın önde gelen gazeteleri arasında yer aldı. Takip eden yıllarda bu konumunu güçlendirdi.(Bugüne kadar da korudu).Pek çok gazetenin aksine al-Ahram hiçbir parti ile yakın ilişkide bulunmadı. Bu dengeli ve tarafsız tutumu ile kazandığı itibarı sayesinde Arap dünyasının The Times'ı olarak adlandırıldı.

8 Al-Liwa' al-Misri (Eski Mısır dilinde Bayrak) Wafd'ın eski popülaritesini kaybettiği I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ulusal Parti (The National Party) nin resmi yayın organı olarak 1921'de kuruldu. Bu durum yayınına son verdiği 1928'e kadar tirajını korumasını sağladı.

9 Liberal Meşruti Parti (Liberal Constitutionalist Party)'nin yayın organı olarak 1922'de kurulan Al-Siyasa (Politika), laik düşüncenin bayrağı olarak görüldü. – Gazetenin en başarılı ve etkili olduğu dönemde, en azından 1920'lerde-.

Levent Sahverdi Arşivi

lür ki, yorumcular Halifelikle ilgili çeşitli beklentilere sahiptiler ve böylece Ankara'nın hareketiyle ilgili çeşitli sonuçlara vardılar.

Al-Siyasa'da yorumu yayınlanan Taha Hüseyin[10], Müslümanların uzun tarihleri boyunca Hilafet ve bu konumu alacak kişinin durumu hakkında tartışsalar da "Halifenin siyasi olduğu kadar dini yetkiye de sahip olduğu konusunda mutabakat içinde olduklarını"[11] belirtir.

Taha Hüseyin Büyük Millet Meclisi'nin bu tedbirini İslam ülkelerinin Sünnet(Sunna), adet ve dinlerinden gelen duruma açıkça aykırı bulsa da al-Ahram Gazetesi tanım olarak Osmanlı zamanında Saltanat ve Hilafetin zaten ayrılmış olduğunu vurgulayarak bu önlemi daha izafi terimlerde ele alır. Al-Ahram Gazetesi'ne göre Sadrazamlar Reşit Paşa(1800-1858), Ali Paşa (1815-1871) ve Mithat Paşa (1822-1884) tarafından açıklandığı gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde devlet işleri Sultana verilmişti, Halife ise Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde ve dışında Müslümanların koruyucusuydu.[12]

Taha Hüseyin'in onayladığı Halifelik kavramının statüsü al-Liwa al-Misri'nin yorumlarında daha da açıklığa kavuşmuştur. İşte, tüm İslam milletlerinin bağlı olduklarını hissettikleri Halifeliğin, Ankara'nın kararından etkilenmediği görülmektedir. Bunun tek etkisi Saltanattan alınan dünyevi/dini olmayan gücün geçici olarak halka verilmesiydi[13]. İlginç olan şey bu dünyevi gücün sadece Halifelikle değil Saltanatla ilgili olmasıydı. Bu bağlamda al-Liwa al-Misri'nin tutumu Milli Parti(National Party)'nin Paktında ifadesini bu-

---

[10] Özellikle iki çalışması tepki uyandırmıştır: Fi al-Shi'r al-Jahili (İslam öncesi şiir üzerine), 1926, ve Mustaqbal al-thaqafa fi Misr (Mısır'da Kültürün Geleceği), 1938. İlki İslam öncesi şiirin heybetinin gerçekte İslamdan önce yazılmış olduğu konusundaki tartışmaların yanında , İbrahim ve İsmail'in hikayeleri gibi Kur'an'daki birtakım pasajlarının tarihsel önemi ve çeşitliliği konusunda da önemli (kritik) noktaları içermektedir. İkinci kitapta, Taha Hüseyin Mısır'ı tarihsel olarak Avrupa medeniyet çemberinde olduğunu ve Avrupalıların yolunda ilerlediklerine kanaat getirmiştir. Bu çalışmalarla ilgili olarak bkz. Örneğin, J.Brugman, An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt (Leiden: E.J.Brill,1984), 363-5; Pierre Cachia, Taha Husayn: His Place in the Egyptian Literary Renaissance (London: Luzac and Company Ltd,1956), özellikle 88-93, 95,126,135 ve 149; Albert Hourani, Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939 (London: Oxford University Press, 1962),327-38; ve Nadav Safran, Egypt in Search of Political Community (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1961), 153-5 ve 175-9.

[11] 'Mas'alat al-khilafa', al-Siyasa, 5 Kasım 1922, 4.

[12] 'Al-khalifa wa khalifat al-müslimin wa sultan al-'uthmaniyyin', al-Ahram, 6 Kasım 1922, 1.

[13] 'Bayna l-harb wa l-siyasa', al-Liwa' al-Misri, 4 Kasım 1922, 2.

Levent Sahverdi Arşivi

lur. Partinin resmi organı olan al-Liwa al-Misri'nin birkaç gün sonra yayımladığı konu ile ilgili makalede: "İslam halifeliğinin dini otoritesinin daimi olarak tanınması"[14] fikri dile getirilmektedir. Siyasi/dünyevi ile dini/ruhi arasındaki kavramsal fark ve bu terimlerin Saltanat ve Halifeliğe verilmesi 1920'lerin Mısır düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Al-Siyasa'daki bir başmakale Saltanattan Halifeliğin ayrılmasını bile onaylamaktadır. Bu, Halifenin sorumlu olduğu Müslümanların ortak konularının (iki kutsal şehrin bakımı, bunlara gidilmesi veya iki Müslüman ülke arasındaki sorunların giderilmesi gibi) Türklere özel konulardan ayrılmasına yardımcı olmaktadır. Türklerin yetkiyi Sultandan veya Büyük Millet Meclisi'nden almak isteyip istememesi sadece onları ilgilendirir[15]. Türk olmayanların, Türklere bu konuda yön göstermesi ya da müdahalede bulunması uygun değildir.[16]

Müslümanların Halifeliğe bağlılığı üç gazetede de dile getirilmesine rağmen[17], Halifenin Müslüman dünyasındaki yeri konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi al-Siyasa'nın kendi içerisinde dahi değişik görüşler dile getirilmiştir. Genel olarak Kasımın ilk haftasında Ankara'nın tepkisi Mısır basınına genel değil, bireysel bir eleştiri şeklinde yansıdı. Türk ordusunun Yunan birliklerine karşı kazandığı son zaferin, Mısır'da ve diğer ülkelerde, hala bağımsızlık mücadelesi veren bir çok dindaşın sempati ve takdirini kazanması bir yere kadar açıklanabilir.[18] Diğer yandan Sultan VI. Mehmet, Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizlerle işbirliği yapmayı kabul etmiş, bu ise Sultanın Mısırlılar tarafından vatan haini olarak görülmesine neden olmuştur.[19] Ayrıca, Mısır basını sert eleştirilerin Lozan'daki Barış

---

[14] Makale 8'de 'Ahd watani wa mithaq qawmi', al-Liwa' al-Misri, 6,7,8,9,10,12,13,15,16 Kasım 1922, 1.

[15] 'Faslal-khilafa 'an al-saltana wa mawqif Misr wa l-umam-al islamiyya hiyala hadhal-mawdü', al-Siyasa, 8 Kasım 1922, 5.

[16] İbid., ve 'Angara wa l-sultan,' al-Siyasa, 6 Kasım 1922, 5.

[17] 'Al-khalifa aw khalifat al-muslimin wa sultan al-'uthmaniyyin,' al-Ahram, 6 Kasım 1922, 1; 'Bayna l-harb wa l-siyasa,' al-Liwa' al-Misri, 4 Kasım 1922, 2; 'Mas'alat al-khilafa', al-Siyasa, 5 Kasım 1922, 4.

[18] Bu tartışmalar için bkz. Mansy, 'Forme et reforme', 85.Bunu destekleyen görüş Mustafa Kemal'in doğunun kurtarıcısı (munqidh al-sarq) olarak övüldüğü al-Liwa al-Misri, 4 Kasım 1922'nin ön sayfasında bulunabilir.

Levent Sahverdi Arşivi

Konferansında Avrupalılarla yapılan görüşmelerde dindaşlarının konumunu zayıflatabileceğini düşünmüş olabilir.[20]

Cumhuriyet'in İlanı (1923)

Monarşinin yıkılması anlamına gelen Saltanatın kaldırılmasının hemen ardından Cumhuriyet ilan edilmemiştir. Daha doğrusu, bu olaydan yaklaşık bir yıl geçtikten sonra 29 Ekim 1923 'te Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Bunu ele alırken al-Ahram Cumhuriyetin ilanının Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın programında yeni olmadığını daha çok Halifenin Hükümetteki siyasi gücünü kaybetmesinin (yani Saltanatın kaldırılmasının) kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirtir.[21] Benzer şekilde al-Siyasa Genç Türklerin yetkiyi ele geçirdikleri 1908'den bu yana Türkiye'deki gelişmeyi birbiriyle doğrudan bağlantılı yenilikçi olaylar zinciri olarak tanımlar. Buna göre Ankara'nın hareketi beklenmeliydi, ancak bunun önemli bir politik olay olduğunu kimse inkar edemez[22]. Türkiye, Hükümet şekli olarak Cumhuriyeti benimseyen ilk doğu devleti olduğu için bu önemlidir. Öte yandan diğer Doğu devletleri ise monarşi dışında hiçbir sisteme alışık değildir.[23]

Al-Ahram ve al-Siyasa Türk gelenekleri karşısında kendisini zorla kabul ettiren bu inkılaptan açıkça kuşkulanmalarına rağmen bunun başarısız olacağını düşünmüyorlardı. Ancak Mustafa Kemal ve arkadaşları Türk halkının duyarlılıklarını kışkırtmamak ve incitmemek için zekice hareket etmek, sisteme dürüstçe kendilerini adamak ve kişisel istekleri yararına suistimalden kaçınmak zorundaydılar.

Genel olarak denilebilir ki, al-Ahram ve al-Siyasa yeni sisteme karşı bekle gör politikasını benimsemişlerdir. Onlar, bunu ne önyargıyla ne de örnek bir başarı olarak kutladılar.[24] İkinci olarak Mısır'da cumhuriyetçi sistemi destekleyen yönde yapılan gösteriler Mısır Anayasasının 1.maddesinde ifade

[19] Mansy, 'Forme et reforme', 85.
[20] İbid.
[21] 'Al-siyasa al-yawm', al-Ahram, 31 Ekim 1923, 3.
[22] 'Nizam al-jumhuriyya fi Turkiya', al-Siyasa, 1 Kasım 1923, 1.
[23] İbid.
[24] İncelenen üçüncü gazete olan al-Akhbar.

Levent Sahverdi Arşivi

edilen hükümet şeklinin babadan oğula geçen bir monarşidir[25] hükmüne karşı bir saldırı olarak yorumlanabilir. Cumhuriyet üzerine yaygın bir tartışma Mısır'ın kendisini 1953'te bir Cumhuriyet olarak ilan edene kadar yer almamıştır. [26]

Halieliğin Kaldırılması (1924)

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanına yönelik tepkiler dengeliyken Ankara'daki Büyük Millet Meclisi 3 Mart 1924'te Osmanlı hanedanı üyelerini Türkiye Cumhuriyeti topraklarından sürmek amacıyla bir yasa çıkardığında bu değişmiştir. İncelenen üç gazete de (al-Akhbar[27], al-Ahram ve al-Siyasa, 3-10 Mart 1924) buna karşı çıkmışlardır. Serbest yazarların kendi başmakale ve yorumlarının yanısıra gazete editörleri okuyucuya seslenerek bu konudaki görüşlerini dile getirmelerini istemiştir.

Gazetelerdeki rahatsızlığın nedeni Halife Abdülmecit II ve diğer hanedan üyelerine yapılan muameleydi[28]. Gazeteler esas olarak Osmanlı halifeliğinin yıkılmasının Müslüman toplumun dağılmasına sebep olabileceği konusuyla ilgileniyordu. Bir çok Müslüman kral ve prenslerin kendilerini Halife olarak görmesi İslam dünyasında parçalanma yaratır mıydı? Ve sömürgeci güçler bu durumu kendi menfaatleri için kullanırlar mıydı? Sürekli olarak bu korkular ifade ediliyordu. Al-Ahram'dan alınan aşağıdaki örnek de bunu göstermektedir:

"Bu durumdan daha üzücü şeyler ortaya çıkabilir. Müslümanlar üzerinde egemenliği olan büyük güçler bunu kendileri için propaganda malzemesi olarak kullanabilirler. Bu, güçlerin kendi hedeflerini gerçekleştirmede araç olarak kullanacağı yeni bir Halifelik şeklinin kurulması amacına hizmet edebilir. Çeşitli Müslüman halkları arasındaki ayrımın bu ciddi soru ile belirginleş-

---

[25] Anayasanın (1923) Arapça ve Fransızca metni in Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 26-27 (1924), 2.bölüm, 43-82. Fransızca metin in Oriente Moderno (Ocak-Aralık 1923), 24-36.

[26] Mansy, 'Forme et reforme', 86-7.

[27] Önemli bir yere sahip olan Al-Akhbar I.Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da sayılı gazeteler arasında görüldü.
Bazı yıllar National Party(Milli Parti) ile birleşen al-Akhbar 1924'de esasen Mısır'ın bağımsızlığında etkili sözüyle dikkat çekti.,

[28] Alıntı ve sayılar için bkz. Hattemer, Atatürk, 75-6.

Levent Sahverdi Arşivi

mesi mümkün müdür? Bu ayrım görüş çokluğuna ve kopukluğa yol açacaktır. Daha sonra her bir kişi kendi kralını ya da prensini Halife yapma girişiminde bulunacaktır."[29]

Gazeteler, Hicaz Kralı Hüseyin'in Filistin, Ürdün ve Irak'taki destekleyicileriyle kendini Halife olarak ilan etmek istediğini belirtmektedir. Al-Akhbar, İngilizlerin koruyucusu ve aleti olan bir kişinin nasıl olup ta Halife olarak kabul edilebileceğini sormaktadır. Bu, halifeliği gönüllü olarak Kral George ve Başbakan MacDonald'ın egemenliğine vermek anlamına gelecektir. Bu nedenlerle al-Akhbar şunu belirtir: "Allah İslama ve Müslümanlara böyle bir kararla karşı karşıya gelme ihtimalini vermesin!".[30]

Halifelik konusunda nasıl hareket edileceği sorusu gazetelerde büyük yer tutmaktadır. Egemen olan görüş Abdülmecit'in Halifeliğine devam edilmesi yönündedir ve bu Büyük Millet Meclisi'nin yasasının gözardı edilmesidir. Abdülmecit Mısır da dahil çeşitli ülkelerde kendisine olan bağlılığın sona ermesini haklı gösterecek herhangi bir şey yapmamıştır.[31] En azından kesin bir karara varılacak bir konferans yapılıncaya kadar hiç kimse Halifeliğe sahip çıkamaz.

Osmanlı Halifeliğinin kaldırılmasının ümitleri beslediği ve Mısır'daki belli çevrelerde Kral Fuad'ın Halife olması yönünde bir faaliyete neden olduğu bilinen bir durumdur[32] Kral Fuad'ın halifeliğini teşvik eden kararlı girişimlerin 25 Martta Azhar Üniversitesi Rektörü başkanlığındaki önde gelen dini otoriteler tarafından yapılan açıklamayı izlediği görülmektedir.[33] Burada şunlar belirtilmiştir: "Emir Abdülmecid'e sadakat artık Müslümanları bağlamamaktadır."[34] Dolayısıyla diğer adayların atanması için resmen yol açılmaktadır.

---

[29] 'Al-siyasa al-yawm', al-Ahram, 4 Mart 1924, 3.Alıntı ve referans numaraları için bkz.Hattemer, Atatürk, 76-7.

[30] 'Al-khilafa wa ilgha'uha wa wajib al-muslimin nahwa dhalika/Tatallu' al-malik Husayn ilayha', al-Akhbar, 9 Mart 1924, 1.

[31] Alıntı ve referans sayıları için bkz. Hattemer, Atatürk, 79-80.

[32] Örnek olarak bkz. Elie Kedourie, 'Egypt and the Caliphate, 1915-52,' The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies (London: Weidenfeld and Nicolson, 1970), 182-93.

[33] Arnold J.Toynbee, Survey of International Affairs 1925, vol.1 (New York: Johnson Reprint Corporation, 1965), 576-8.

[34] Point No. 11.

Levent Sahverdi Arşivi

Basındaki tepkilerin araştırılmasıyla ortaya çıktığı gibi Halifeliğin kaldırılması, Mısır'da güçlü duyguları harekete geçirdi. Mısır'ın politik hayatında ulusal egemenlik isteği önemli bir faktör halini almış olsa da, bunun yanında Halifelik kurumuna sıkı bağlılık da bulunmaktadır. Bunun kısmi nedeni Mısır'daki Müslümanların içinde bulunduğu mevcut politik durumdur, yani Avrupalı güçlere olan bağlılık. Müslümanlara göre Halifelik Avrupalılarla uğraşmada bir dayanışma gücü olarak gelişti. Temel olarak yine de Halifeliğe bağlılık dini gelenekten gelse de, pek çok örnekte bu bir ifade şekli olarak görülmektedir: Örneğin, " Allah'ın elçisi, Allah onu mübarek kılsın ve kötülükten korusun."[35] "Halifesi açısından İslam şaşkınlık içindedir ve (şimdi) başsız kalmış bir vücuttur".[36] Al-Siyasa, İmamın geçerliliği için bir şart olarak Cuma Namazında Halifenin yerini vurgular.[37]

Bu nedenle Halifeye bağlılık İslami bilincin simgesi olarak görülür. Diğer yandan ,Kasım 1922 kararına tepki olarak, Mısır'daki baskın tutum İstanbul'da göze çarpmayan bir Halifelik anlayışında uzlaşmış gibi görünür. Bütün olarak 1922 ve 1924'te Halifelik konusunda yapılan tartışmalar İslami gelenek üzerinde ısrar etme ile Avrupa merkezli ulus-devlet kavramına yönelme arasındaki karmaşık ilişki hakkında görüş vermektedir.

1922-24 yıllarına Türkiye'nin kurulma evresi adı verilebilir. Bu yıllarda Hükümet (yönetim) yapıları ve kurumları oluşturuldu. Bunun başarılmasının ardından Kemalistlerin programı sosyal reforma dönüştü. Yeni toplum oluşturma çabalarında Kemalistler büyük ölçüde Avrupa kavramlarını, gelenek ve göreneklerini temel aldılar.

Erkeklerin Şapka Takması Uygulaması (1925)

Batılılaşmanın görünürdeki işareti şüphe yok ki fesin yasaklanıp tek aksesuar olarak şapkanın kullanılmasıdır. Ağustos 1925'in sonunda Kuzey Anadolu'ya yaptığı bir gezide Panama şapkası takan Mustafa Kemal medeni bir ulusun şapka da dahil olmak üzere medeni ve uluslararası elbisenin bir parçası olduğu şeylerle fark edileceğine ilişkin pek çok konuşma yaptı.[38] Anka-

[35] 'Al-ihtijaj'ala qarar ilgha' al-khilafa', /Nida ila l-'alam al-islami',al-Akhbar, 6 Mart 1924, 2.

[36] 'Ra'i fi ma'al al-khilafa', al-Akhbar, 8 Mart 1924, 1.

[37] 'Azmat al-khilafa', al-Siyasa, 10 Mart 1924, 1.

[38] Bu konuya ilişkin Mustafa Kemal'in görüşleri **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, 208-12 ve 216. adıyla yayınlandı.

Levent Sahverdi Arşivi

ra'ya dönüşte devlet memurlarının 2 Eylül 1925 tarihli bir kararla takım elbise giymeleri ve şapka takmaları zorunlu kılındı. 25 Kasım 1925 tarihli kanun daha öteye gidip şapkanın tüm erkekler için tek yasal giysi olduğunu belirtti. Fes takılması ise o andan itibaren bir aylık hapis cezasına yol açan kamu suçu olarak ele alındı.

Bir Müslümanın kafasında şapka olması Mısır basınında ilgi uyandıran alışılmamış bir durumdu. Gazeteler, [39] özellikle de al-Akhbar olayları ilgiyle takip etmesine rağmen bu konuda yargıda bulunmaktan uzak durmaktadır. Al-Akhbar muhabiri Mustafa Kemal'in 27 Ağustosta İnebolu'da yaptığı şapka konuşmasından alıntı yaptıktan sonra gazetenin bakış açısını birkaç kelime ile açıklamaya gerek duyar: "Bu en garip değişikliklerden biridir."[40] Daha sonraki bir makalede bu kişi elbise ile ilerleme arasındaki ilişkiyi sorgular: "Elbisenin insanların durumunu ve gerçeği değiştireceğini düşünmüyoruz. Gerçek ilerlemenin giyside değişiklik yapmakla ilgili olup olmadığını göreceğiz. Bekleyip görmemiz gerekiyor. Gerçekler hipotezlerden daha değerlidir."[41]

Bunlara benzer şüpheler al-Mugattam[42] gazetesinde de ifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak söz konusu gazetede Türk yetkililerin reform programlarında bir ara vermeleri tavsiye edilmektedir.[43]

Tekkelerin Kapatılması ve Tarikatların Yasaklanması (1925)

Neredeyse aynı dönemde Türk yönetimi toplumu modernleştirmenin önünde temel bir engel olarak görülen derviş gruplarına karşı harekete girişti. 2 Eylül 1925 tarihli karar ile Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki bu tür tüm oluşumların ortadan kaldırıldığı ve tekke ve zaviyelerin kapatıldığı belirtilmektedir. Aynı yıl 30 Kasımda bu yasayı onaylayan bir yasa kabul edildi.

---

[39] İncelenen gazeteler al-Akhbar, al-Ahram, al-Balagh ve al-Muqattam 2-9 Eylül ve 25 Kasım-5 Aralık 1925'dır. Ayrıca, araştırılan dönemde başlatılan bir seriye ait olduklarından dolayı Eylülün ortası ve sonuna ait al-Akhbar'daki üç makale de materyallere dahil edilmiştir.

[40] 'Thawaran al-inqilab al-turki al-akhir', al-Akhbar, 29 Eylül 1925, 1.

[41] 'Ba'da l-inqilab al-turki al-akhir, al-Akhbar, 29 Eylül 1925, 1.

[42] Al-Muqattam (ismini Kahire'nin kenarındaki bir dizi tepeden aldı.) al-Akhbar'dan sonra ikinci büyük bağımsız gazeteydi.1889'da kurulan gazete reformist eğilimi ile kısa zamanda önemli bir şöhret elde etti.

[43] 'Al-tajdid fi Turkiya', al-Mugattam, 2-9 Eylül ve 30 Kasım-7 Aralık 1925.

Levent Sahverdi Arşivi

Şapka ve derviş gruplarıyla ilgili şartlar aynı zamanda yürürlüğe girdiğinden incelenen Mısır gazeteleri[44] bir çok vakada iki konuyu da ele almaktadır. Öncekiyle karşılaştırıldığında derviş gruplarının yasaklanması gazete haberlerinde daha az yer almaktadır. Ancak Bektaşi ve Mevlevi tarikatlarının merkezlerinin de kapatılması Mısır'da bulunan bu mezheplerin temsilcilerini etkilemiştir. Derviş grupları konusunda uzaktan bildirimde bulunulması ise çok şaşırtıcı değildir. 19. ve 20. yüzyılların ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik değişiklikleri Mısır toplumunun bölümlerini yabancılaştırmıştır. -Özellikle Avrupa'da eğitim gören orta sınıfı - Giderek yükselen toplumsal sınıf – devlet memurları, mühendisler, doktorlar, avukatlar, akademisyenler, iş adamları, gazeteciler- Avrupa çizgisindeki laik ve milliyetçi hareketle ilgilenmekte ya da İslam dininin reformu hareketinde yer almaktaydı (yenilikçi ya da geleneksel olarak).[45] Bu gruplara göre derviş grupları geriliği ve irrasyonelliği sembolize etmektedir. Önde gelen Mısır gazetelerinin başyazı politikaları göz önünde tutulunca , başyazı kurullarında bu gruplara üye bir çok kişinin olduğunu düşünmek güçtür. Aslında derviş gruplarının başında güçlü bir lobisi olmadığı kabul edilebilir.

Dört gazeteden üçü Al-Ahram, al-Balagh[46] ve al-Mugattam kendilerini bu konuda sadece gerçeklere dayalı açıklamalarla sınırlandırmaktadırlar. Bu gazeteler derviş gruplarının ne yanında ne de karşısındadırlar. Sadece al-Akhbar bu konuya birkaç makale ayırmaktadır ve bu makalelerden birinde derviş gruplarına yakınlık sergilemektedir.

Genel olarak, tekkelerin kaldırılmasının pek çok insanın hayatına etki yapacağı ve daha önceki değişiklikler gibi bir çoğunun hayatı için tehdit olacağı söylenebilir.

---

[44] Al-Akhbar, al-Ahram, al-Balagh, al-Muqattam, 2-9 Eylül ve 30 Kasım-7 Aralık 1925. Ayrıca araştırma döneminde başlatılan bir seriyi içine aldığı için materyaller içine Eylülün ortası ve sonunda al-Akhbar'dan üç makale de dahil edilmiştir.

[45] Bkz. Michael Gilsenan, Saint and Sufi in Modern Egypt. An Essay in the Sociology of Religion (Oxford: Clarendon Press, 1973), 142-5, 200-5 ve F. De Jong, 'Die mystischen Bruderschaften und der Volksislam', Der İslam in der Gegenwart, ed. Werner Ende and Udo Steinbach (München: C.H.Beck, 1996), 656-7

[46] İlk kez 1923'de ortaya çıkan Al-Balagh (Haber) , 1920'ler ve 30'larda en çok satılan gazeteler arasında yer aldı. 1932'ye kadar Wafd Partisi'ni destekleyen gazete İngiliz karşıtı farklı bir politikayı benimsedi.Yayım politikası dahili konularda radikal olarak geleneksellikten yani aynı zamanda dinden uzaklaşmaksızın gelişmenin meydana getirilmesi çabasıyla tanınmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

Tekkelerin zamanla dağıtılması mümkün olabilirdi... Fakat değişim beklemez. Tekkelerin kaderi Halifelik ile Şeyhülislamlık makamı ve dini okullar ile diğerlerinin kaderiyle aynıdır[47].

Yeni Medeni Kanun (1926)

1926-32 yılları arasında kanunlarda geniş çaplı değişiklikler yapıldı. Getirilen kanunlar arasında yeni–İsviçre temelli- Medeni Kanun özellikle kişisel alanda (aile hukuku ve miras hukuku) oldukça geçerli olan şeriattan en önemli ayrılma noktasını oluşturuyordu.

Yeni Medeni Kanun ile getirilen yeniliklerden, Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin evlenmesinin[48] yasallaşması ilgi ve eleştiri merkeziydi[49]. Bu konu, Kavkab al-Sharq[50]'daki yorum yazısında derinlemesine ele alınmıştır. Bu yazıda yorumcu şaşırtıcı bir şekilde sadece bir Müslüman ile gayrimüslimin evlenmesine karşı çıkmıyor, farklı uluslardan insanların evlenmesine de karşı çıkıyordu. Her iki durumda bu kişiye göre çelişki, zihinsel karmaşa, kimlik kaybı ve zayıflıktı[51]. İslam'da evlilik konusunda sadece dini engellerden söz edilirken yorumcu buna milliyetçi bir boyut da katmaktadır. Bu da yorumcuyu tipik bir Mısır düşüncesi temsilcisi haline getirmektedir. Bu yorumcu boşanma, miras ve çok eşliliğin yasaklanması konularını içeren eşit kadın erkek haklarına karşı farklı hatta olumlu bir yaklaşım içerisindedir:

Bugünlerde Türk Medeni Kanunu'nun çok eşliliği yasaklaması makuldür. Çünkü bu durum, ne gelenekle, mantıkla, ne de dinle açıklanabilir.

---

[47] 'Ilgha' al-takaya' , al-Akhbar, 8 Eylül 1925, 1.

[48] İslam hukukuna, en azından Hanefi, Maliki ve Hanbeli öğretisine göre Müslüman bir erkek ile gayrimüslim bir hıristiyan ya da Yahudi dinine mensup bir kadın arasındaki bir evlilik her zaman geçerli olmuştur.

[49] İncelenen gazeteler al-Ahram, Kawkab al-Sharq, al-Mugattam ve Wadi l-Nil, 17-24 Şubat ve 13-20 Mart 1926.

[50] Kawkab al-Sharq (Doğunun yıldızı) Mısır'ın bağımsızlığının sözcülüğünü yapan (o dönemdeki pek çok gazete gibi) bir gazete olarak 1924'de kuruldu. Al-Balagh gibi Wafd Partisi'ni destekledi fakat aynı amaçla çalışan gazetelerin gösterdiği başarıya ulaşamadı.

[51] 'Hawla l-tashri al-turki al-jadid', Kawkab al-Sharq, 15 Mart 1926, 3.

Levent Sahverdi Arşivi

Kadınların erkekler gibi aynı miras haklarına sahip olması mantıklıdır, evet, bu yaşadığımız zamana uyan tek düşüncedir. Eşlerin eşit boşanma hakları konusunda da pek çok haklı nedenleri vardır.[52]

Yorumcunun, çok eşlilik, ne gelenekle, dinle ne de mantıkla uyuşmaz açıklaması özel bir dikkat gerektirmektedir. Bu görüşün kökü şüphesiz modernist açıklama yapısına dayanmaktadır.

Anayasadan Dini Kavramların Kaldırılması (1928)

Gerçekte Türkiye Cumhuriyeti zaten önceki yıllarda yaptığı laikleşme girişimleriyle hukuk ve politika alanlarında dinin etkisini ortadan kaldırmıştı. Bununla birlikte resmi olarak İslam hala devletin diniydi. Bu, 10 Nisan 1928'de Büyük Millet Meclisi'nin Anayasa'daki ilgili maddeyi kaldırmak ve burada dine yapılan diğer bütün göndermeleri kaldırmak için kanun çıkarmasıyla değişti.

Türk Anayasasının değişmesi Mısır basınından çelişkili tepkiyle karşılaştı.[53] Al-İttihad [54] bundan günah olarak söz edip Türk Cumhuriyeti'nin inançsızlığa (küfr) ve dininden dönmeye (ilhad)'[55] a yaklaştığını iddia etse de al-Siyasa'da Türkiye'nin önceden laik bir sisteme sahip olduğunu belirtir. Dolayısıyla Anayasada yapılan bu değişiklik sadece gerçek ile hukukun bağdaştırılmasıdır. Dolayısıyla bu sorun edilmemeli ya da tartışmak için neden aranmamalıdır.[56] Al-Siyasa Gazetesinin, ilkelerinde İslama gönderme yapmayan Liberal Anayasa Partisi'nin (Hizb al-Ahrar al-Dusturiyyin) resmi organı ol-

---

[52] Ibid.

[53] İncelenen gazeteler al-Ahram, al-İttihad, Kawkab al-Sharq ve al-Siyasa, 10-17 Nisan 1928, haftalık ilavesi olan al-Siyasa al-Usbuiyya'nın, konu ile ilgili tarihlilerden başka ilk iki sayısı.

[54] Al-İttihad (Birlik) aynı ismi taşıyan partinin resmi yayın organı olarak 1925'te kuruldu. Kralcı partiye bağlılık gösteren gazete sadece küçük bir okuyucunun ilgisini çekti. Bununla beraber, siyasi ve ekonomik konularla ilgili haberleri hususunda (en azından 1920'lerde) Mısır'ın önde gelen gazeteleri ile rekabet edebildi.

[55] Al-İslam fi Turkiya wa l-Anadul ba'da qarar al-majlis al-watani al-kabir fasl al-din'an al-dawla', al-İttihad, 12 Nisan 1928, 1.

[56] 'İtmam al-fasl bayna l-din wa l-dawla' al-Siyasa, 15 Nisan 1928, 1. 'Al-ruh al-madani fi Turkiya' da tartışmaların aynı safında bulundu, al-Siyasa, 10 Nisan 1928, 1.

Levent Sahverdi Arşivi

duğunu belirtmek gerekir.[57] Dolayısıyla al-Siyasa'nın Ankara'nın hareketini onaylaması şaşırtıcı değil istikrarlıdır. Aksine al-İttihat ve al-Siyasa'nın bu durumu farklı değerlendirmeleri daha da dikkate değer. Çünkü bu gazetelerin resmi organı olma işlevine sahip iki parti – Birlik Partisi ve Liberal Anayasa Partisi yaklaşık iki ay sonra bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır.

Latin Alabesinin Getirilmesi (1928/29)

Arap Alfabesinin değiştirilmesi ya da bunun yerinin Latin Alfabesiyle yer değiştirmesi konusu önceki yıllarda, Mustafa Kemal bu alfabeyi 9 Ağustos 1928'de halka sunmadan önce birkaç kez gündeme gelmiştir. O tarihten sonra ise reform kararlı bir şekilde yayılmış ve sonunda başarı ile sonuçlanmıştır. 1 Kasım 1928 tarihli kanun, 1 Aralık 1928 ile 1 Haziran 1929 arasındaki dönemde Latin harflerinin aşamalı olarak getirilmesini sağladı.

Latin Alfabesinin getirilmesine verilen cevap beklenen bir durumdu. Çünkü bu, Türkiye'nin bu yüzyılda yaşadığı en şaşırtıcı ve en uzak görünen inkılaplardan birini oluşturuyordu. İncelenen gazeteler[58] bu inkılap konusunda okuyucularına belli ölçüde haber veriyordu. Ancak haberleri olgularla sınırlıydı. Gazetelerin bu konudaki görüşleri ve bu girişimin sonuçlarına ilişkin düşünceleri oldukça nadir belirtiliyordu. Al-Siyasa, al-Siyasa al-Usbu'iyya [59]ve Wadi-l Nil[60] inkılabın kültürel boyutlar içerdiği görüşündeydi; daha

[57] Partinin ilkeleri ('Mabadi' Hizb al-Ahrar al-Dusturiyyin') al-Siyasa'da yayınlandı. 30 Ekim 1922, 1. İtalyanca tercümesi Oriente Moderno (Haziran 1922-Mayıs 1923),389'da bulunmaktadır.

[58] Al-Ahram, al-İttihad, Kawkab al-Sharq ve al-Siyasa, 9-16 August 1928, 25 Ağustos-5 Eylül 1928, 1-10 Kasım 1928 (1-5 Eylül 1928 dönemi için al-Siyasa yerine Wadi l-Nil'e bakılabilir) haftalık ilavesi olan al-Siyasa al-Usbuiyya'nın, konu ile ilgili tarihlilerden başka ilk iki sayısı.

[59] Al-Siyasa al-Usbu'iyya (Haftalık Politika) günlük al-Siyasa'ya haftalık ilave olarak 1926'da kuruldu. Siyasi, sosyal ve kültürel alanlardaki yazılar ile (özellikle edebiyat ve edebiyat eleştirileri) batılı düşünce silsilesi için bir katalizatör olarak hizmet verdi. Özellikle ortaya çıktığı ilk yıllarda al-Siyasa al-Usbu'iyya Mısır'ın öncü gazetelerine göre takdir topladı.

[60] Hiç şüphesiz Kahire Mısır basınının merkezi olmasına rağmen İskenderiye daha çok ekonomik yönlendirmeyi yapan al-Basir (bilen) ve Wadi l-Nil (Nil Vadisi)nin bölgesel dağıtımından ziyade günlük iki gazeteye sahip oldu.1908'de kurulan Wadi'l-Nil herhangi bir parti ile birleşmek yerine bağımsız bir gazete olarak varlığını sürdürdü.

Levent Sahverdi Arşivi

açık olarak bu, Doğudan ve geçmişten ayrılmadaki nihai adımdı.[61] Satır aralarında bunları yapanlara yönelik bir tür şaşkınlık ve hatta hayranlık olsa da, bir tür şüpheci ve temkinli bir tutum da vardı. Örneğin Wadi l-Nil Gazetesinde şunlar yazıyordu: 'Zaman bu değişimin doğru mu yanlış mı olduğunu gösterecekti'[62].

İnkılabın anlaşılmasına ilişkin ifadeler al-Siyasa'nın Ankara muhabirince dile getirilmişti. Bu muhabir, Arap Alfabesinin Türkçe'deki fonemleri (sesleri) söylemeye uygun olmadığını işaret ederek inkılabı haklı görüyordu. Diğer yandan aynı muhabir Mısırlı okuyuculara Arap Alfabesinde Türk dilini konuşmada gerekli bazı karakterlerin özellikle seslilerin (ünlülerin) olmadığını açıklıyordu. Bu da Türkçenin öğrenilmesini zor bir hale getiriyordu. Bu durum Türk yönetiminin Latin alfabesine dayalı bir alfabe getirilmesini araştırmak amacıyla bir komisyon kurmasına neden oldu. Bunun Türk dilinin yapısına çok uyduğu kanıtlandığından dolayı Türk yönetimi zorunlu olarak yeni alfabenin kullanılmasına ilişkin bir yasa çıkardı[63]. Bu makale yazarının söz konusu harekete yöneltilen olumsuz görüşleri ortadan kaldırdığı ileri sürülemese de bir Arap gazetesinde Arap kültürel başarısının dezavantajlarının ya da en azından kısıtlı şekilde geçerli olduğunun kabul edilmesi önemlidir.

Dini Hizmetlerin Reforme Edilmesi Çalışmaları (1928-1932)

Değişim sürecinin İslami hizmetlere yaygınlaştırılması amacı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Komisyonu tarafından hazırlanan Haziran 1928 tarihli rapor Türk basınında yayımlandığında belirgin hale geldi. Açıkça belirtilen amaç, dini hayatı diğer sosyal alanlardaki gelişmelerle aynı seviyeye getirmek ve dini hayatı bilimsel görüşler uyarınca reforme etmekti. Bu program camilerdeki düzenin yeniden oluşturulması, camiye girmeden

---

[61] 'Qanun al-huruf al-turkiyya al-jadida' , al-Siyasa, 9 Kasım 1928, 1 ve 2; 'Thawrat al-ihya' al-turki/Madha asa an tasır ilayhi' , al-Siyasa al-Usbuiyya, Kasım 1928, 22 ve 23; 'Turkiya fi usbu' , Wadi l-Nil, 5 Eylül 1928, 1 ve 7.

[62] 'Turkiya fi usbu', Wadi l-Nil, 5 Eylül 1928, 1 ve 7.

[63] 'Qanun al-huruf al-turkiyya al-jadida', al-Siyasa, 9 Kasım 1928, 1 ve 2. Açıklamalı paragrafın eleştirel bir biçimde yeniden incelemesi, Türk Hükümetinin resmi gerekçesini sunan al-Siyasa muhabirinin zannına dayanan Hattemer'in *Atatürk*'ndeki yorumumu geri almamda etkili olur.

Levent Sahverdi Arşivi

önce ayakkabıların çıkarılması geleneğinin yıkılması gibi ciddi girişimleri gerektiriyordu. Bu kapsamda ezanın Türkçe okunması, ilahilerin Arapça yerine Türkçe seslendirilmesi de yer alıyordu.[64] Halktan gelen protestolar nedeniyle yönetim bu programa karşı mesafeli davrandı ve programı hazırlayan komisyonu dağıttı.

İncelenen gazetelerden[65] sadece al-Siyasa programa ciddi şekilde önem verdi. Al-Siyasa bir Müslüman camiye ayakkabılarıyla girerse temizlik nasıl sağlanabilir? sorusunu sormaktadır. Bunun yanısıra, İslami ilahiler, müzik getirilerek Hıristiyan ve Pagan unsurlarla karıştırılmamalıdır.[66] Komisyonun reform olarak sunduğu bu program sadece bir tiyatro önerisi olarak görülebilirdi. Bu komisyon, tiyatroları reforme etmek isteyen tipik insanların düşüncesini övmektedir.[67] Al-Siyasa bu alanın deney için uygun olmadığı görüşündedir. Gazete bundan da ileri giderek hiçbir imamın, din bilmesinin, felsefeci ya da liberal düşünürün İslami ibadet şeklini eleştirme veya kötüleme ihtiyacı hissetmediğini belirterek devam eder. Komisyon açıkça Camileri Kiliseye çevirmek istemektedir. Ancak Komitenin rekabet ettiği Hıristiyanlar bu düzenlemeleri yapmakla beraber dinsel törenlerini korumak istemektedir. Hıristiyanlar hala 19.yüzyılın eski ayinlerine bağlıdırlar. Yahudiler de bu şekilde davranmaktadır. Ne haç ve mihrap ne de bereket duası ve rahiplik kaldırılmıştır. Kısacası, İslami ibadeti modernleştirme çabasında olan komisyon bunları yok etmiştir.[68]

İlerici bir gazete olmakla ün yapan ve birkaç hafta önce Anayasadan İslami terimlerin kaldırılmasına onay veren al-Siyasa'nın dini seremoni reformuna bu denli karşı çıkması önemlidir. Ancak bu iki girişimin temelde birbirinden çok farklı oldukları kabul edilmelidir. Gazetede de belirtildiği gibi Anayasadan dini terimlerin çıkarılması sadece bir formaliteydi. Buna rağmen dini hizmet alanında yapılmak istenen reformlar uygulanırsa milyonlarca

[64] İngilizce metin için bkz. Gotthard Jaschke, 'Die Welt des İslams, n.s.1 (1951), 66-8.
[65] Al-Ahram, al-İttihad, Kawkab al-Sharq, al-Siyasa, 18 Haziran 1928.
[66] 'Al-ruh al-madani fi Turkiya/Ba'd mawatin al-shatat', al-Siyasa, 20 Haziran 1928.
[67] 'Al-ruh al-madani fi Turkiya', al-Siyasa, 3 Temmuz 1928, 1.
[68] İbid.

Levent Sahverdi Arşivi

inançlı Müslümanın yaşantısını ciddi şekilde etkileyecektir. Ayrıca, Anayasadaki değişiklikle resmi olarak uygun görüldüğü gibi İslamın depolitize edilmesi, Liberal Anayasa Partisi (Liberal Constitutionalist Party) ve bunun yayın organı al-Siyasa'nın laik eğilimine uygundur. Öte yandan ibadet şeklinin güç kullanarak değiştirilmesi liberal ilkelerle çelişecek şekilde inananların özel alanında tecavüz oluşturmaktadır.

Önceden de belirtildiği gibi, Türk yönetimi bu programı uygulamaktan uzak durdu. Ancak dört yıl sonra ayinlerin (duaların) Türkçe okunması tekrar gündeme geldi. 1350 Ramazanında (1932 Ocak ve Şubat ayları) İstanbul ve İzmir'deki büyük camilerden bazılarında gösteriler yapılarak Kur'an okunmasında, Cuma vaazında (hutbe),[69] ezanda, namazda Türkçenin kullanılması istendi.

Bu reformla Mustafa Kemal'in özel olarak ilgilenmesine karşın bu gösteriler Türkçenin tamamen Arapçanın yerini almasını sağlayamadı. Bunun tek etkisi sonraki yıl ezanın Türkçe versiyonla (Tanrı uludurla başlayarak) okunması oldu.

Al-Ahram gazetesinde iki yazar arasında Türkçenin dua dili olarak kullanılması yönündeki faaliyetler uzun ve kısmen polemiğe varan tartışmalar yarattı.[70] Tartışmanın temelinde yer alan Kuran'ın tercümesi konusu Shaykh Muhammed al-Ghunaymi al-Taftazani tarafından eleştirildi. Ancak bu kişinin görüşleri net bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu kişi kategori açısından Kur'an'ın tercümesine karşı çıkıyor gibidir ve Kur'an'ın tercümesi ile Kur'an'ın kendisini bir tutmamaktadır. Dini hizmetlerde Kur'an yerine tercümenin kullanılmasını da uygun görmemektedir. Bu kişiye göre Kur'an'ın tercümesinin yasak olduğu dört sunni hukuk okulu tarafından da açıklanmıştır. Sözkonusu yazarın kabul ettiği, hatta gerekli gördüğü şey, Kur'an yorumları-

---

[69] Vaazın bazı kısımlarının Türkçe verilmesi istenen uygulama 1927 sonu ile 1928 başında yürürlüğe girdi. Bkz.Jaschke, 'Der İslam', 73.

[70] Al-Ahram, 27 Ocak 1932, 8,6,8,12,13,17 Şubat 1932, 1 ve 2; 18 Şubat 1932, 1 ve 9; 20 Şubat 1932, 1 ve 11;21,25,26,27 Şubat 1932, 1 ve 2. Bu tartışmaların İtalyanca özeti, Oriente Moderno (1932), 80-81 ve 138-9'da bulunmaktadır. İncelenen diğer gazeteler al-Akhbar, al-İttihad ve al-Siyasa Ocak-12 Şubat 1932'dir. Haftalık dini ilavesi al-Fath, 18 ve 25 Ramazan ve 2 Şevval 1357.

Levent Sahverdi Arşivi

nın tercüme edilmesidir. Al-Taftazani'nin Kur'an tercümesine karşı çıkması ve Türk yetkilileri suçlaması, Muhammed Farid Wajdi'nin görüşleriyle çelişmektedir. Wajdi, Türk yönetiminin bu faaliyetini insanlar için Kur'an anlamayı kolaylaştırma çabası olarak görmektedir. Dolayısıyla bu tür bir girişime dinsizlik olarak bakılamaz. Al-Taftazani'nin ileri sürdüğünün tersine Wajdi dindarlığını belirtmek ve görüşlerini daha iyi sunabilmek için Hanefi mezhebinin hukuk okulunun öğretilerini kullanmaktadır. Bu iki yazar çağdaş İslam söyleminde çoğunlukla görüldüğü şekilde İslam adına konuştukları iddiasındadırlar.

Diğer Girişimler

Yukarıda ele alınan girişimler genel olarak Mısır basınında oldukça dikkat çekmiştir. Bu konularda gazeteler sadece bilgi toplamakla kalmamıştır, ayrıca, başmakaleler yayınlayıp yorumlarda bulunmuşlardır ve Halifelik konusunda olduğu gibi editöre mektuplar gönderilmiştir. Bu konuların yanı sıra ortalama eşit sayıda diğer girişimler Reuter ve Havas gibi haber ajansları yoluyla ya da gazetelerin kendi muhabirleri aracılığıyla daha dar kapsamı bir şekilde gazetelerde yer almıştır. Bu kapsamda yer alan Türkiye Cumhuriyeti yönetimi tarafından yapılan faaliyetler şunlardır:

Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması (13 Ekim 1923);

Şeriat mahkemelerinin kaldırılması (8 Nisan 1924 tarihli kanun yapılmıştır, bu kanun 1 Mayıs 1924'den sonra uygulanmıştır).

Yeni Anayasanın kabulü (20 Nisan 1924);

Hıristiyan Takviminin uygulamaya başlanması (25 Aralık 1925'de bu konuda kanun yapılmıştır, bu kanun 1 Ocak 1926'da yürürlüğe girmiştir)

Yeni Ceza yasasının getirilmesi (1 Mart 1926'da ilgili kanun kabul edilmiştir, bu kanun 13 Martta Resmi Gazete'de yayınlanmış ve 1 Temmuz sonrası da yürürlüğe girmiştir).

Ayasofya Camii'nin müze olarak yeniden düzenlenmesi (24 Kasım 1934'de kapatıldı, 1 Şubat 1935'te yeniden açıldı).

Hafta tatilinin Cuma yerine Pazar günü yapılması (27 Mayıs 1935, 1 Haziranda yürürlüğe girdi).

Levent Sahverdi Arşivi

Ortaokul müfredat programlarından Arapçanın çıkarılması konusunda ise tek bir madde yoktur.

Bu girişimlerin gündelik konular olarak ele alınmasının nedeni çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bazı düzenlemeler, örneğin Hıristiyan takviminin kabulü veya Ayasofya'nın müze şeklinde düzenlenmesi sembolik anlamları olsa da temelde ayrıntılarla ilgilidir. Başkentin değiştirilmesi ne dini ne de yasal açıdan uyuşmazlık kaynağı idi. Halifelik ya da Medeni Kanun konularındaki girişimlerin tersine bu konularda yasallığı ya da yasa dışılığı hakkında önemli bir tartışma ortaya çıkmamıştır.

1924 Anayasası konusunda, bu Anayasa'nın ilke ve düzenlemelerinin çoğunun çok da yeni olmadığı düşünülmelidir. Bu Anayasa önceki yıllarda yapılan değişikliklerin bir toplamı olarak da nitelendirilebilir. Ayrıca Mısır Anayasası da büyük oranda Avrupa ilkelerinin model alındığı bir anayasaydı. İki Anayasanın karşılaştırılması bu iki Anayasa arasındaki paralellikleri ortaya çıkarır. Mısır ve Türk Anayasaları halkın egmenliği ilkesine dayanmaktadır. (23. ve 3. Maddeler), İslamı devlet dini olarak görür (sırasıyla 149. ve 2. Maddeler). Mısır ve Türk vatandaşların hakları da birbirine benzemektedir. (2-22'den 68-88'e kadar olan maddeleri karşılaştır).[71] 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasasının çok az değiştirilmiş versiyonu olan yeni Ceza Kanununun getirilmesine az oranda karşılık verilmesinin nedenleri değişiktir. 1858'de Osmanlı Ceza Kanunu kabul edilince İslami Ceza Kanunu uygulamaya girmişti. Mısır'da ise Fransa'dan uyarlanan Ceza Kanunu kullanılıyordu. Dolayısıyla Türkiye'deki uygulama Mısır için devrimci bir nitelik taşımamaktaydı.

Takvim ve haftalık tatil konusunda getirilen yeni uygulamalar çok fazla tartışmaya neden olmadı. Çünkü Mısır'da bu konudaki uygulamalar oldukça esnekti. Müslüman takvimi yanı sıra diğer takvimler de kullanılıyordu. Haftalık tatil konusundaki tutum da dogmatik değildi. Zira İslamiyette, Yahudi-

[71] Mısır Anayasasının (1923) Arapça ve Fransızca metni Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 26-27 (1924), 2.bölüm, 43-82'dedir. Ayrıca Fransızca metin Oriente Moderno (Haziran-Aralık 1923), 24-36'dadır. Türkçe metin (Türk Anayasasının Arapça ve Almanca tercümesi Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 26-27 (1924), 2.bölüm,138-63'dedir.İtalyanca tercümesi Oriente Moderno (1924), 666-75'dedir.

Levent Sahverdi Arşivi

likte olduğu gibi Cuma günü tatil günü olarak tanımlanmamıştı. Kur'an'da sadece namaz sırasında Müslümanların çalışmadan uzak olmaları gerektiği belirtilmişti.

Özetle, Mısır basınının Türk reform sürecine olan ilgisi belli konularda yoğunlaşmıştır.

Atatürk'ün Vefatı (1938)

Tahmin edildiği gibi Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesi Mısır gazetelerinin ilk sayfalarından verildi ve makalelerde bu konu ele alındı.[72] Başlıklar "Yirminci Yüzyılın Napolyonu Şerefine"[73] ve "Muazzam Kemalist Uyanma" türündeydi.[74] En üstünlerden daha üstün gören gazeteler[75] Atatürk'ün ölümünü Türkiye ve bütün dünya için bir kayıp olarak niteliyorlardı.[76]

Atatürk'e duyulan bu hayranlığın nedeni büyük ölçüde Atatürk'ün 1919 ve 1922 yılları arasında ülkeyi yabancı güçlerden kurtarmasıdır. Gazeteler Atatürk'ün bu mücadelesini ülkeyi yeniden canlandırma, örgütleme ve güçlendirme çabası olarak görmektedir. Aşağıda al-Mısri [77]gazetesinden verilen örnekte de Atatürk'ün ölümü konusunda Mısır gazetelerinde dile getirilen tipik duygular görülmektedir:

1922 ve 1923 yıllarında Lozan'daki görüşmelerden sonra Mustafa Kemal yurtiçi politikalara yöneldi . İleriyi gören bir lider olarak Atatürk tarihte nasıl güvenle yol alacağını biliyordu. Kurtuluş Savaşı son değil başlangıç evresiydi. Milliyetçi lider ve komutan politik, idari ve sosyal örgütleyici hale geldi.[78]

---

[72] İncelenen gazeteler al-Ahram, al-İttihad, al-Misri, al-Muqattam 10-17 Kasım 1938, haftalık ilave al-Siyasa al-Usbu'iyya 10 Kasım 1938'den sonraki ilk iki nüshası.

[73] Safha majida li-Nabuliyun al-qarn al-'ishrin'. Ana başlık 'Fa-ihya' ummatihi wa raf'uha ila qimmat al-majd', al-Misri, 11 Kasım 1938, 1 (makalenin devamı sayfa 2'de).

[74] 'Al-nahda al-kamaliyya al-kubra', al-Siyasa al-Usbu'iyya, 19 Kasım 1938. 5-7.

[75] Örneğin: 'Mata Atatürk'de 'The Greatest man Turkey has produced in the last centuries' isimli yazı , al-Ahram, 11 Kasım 1938, 1(makalenin devamı sayfa 3'te) ve'Mustafa Kamal al-ghazi fi hayatihi wa ba'da wafatihi' de 'One of the most extraordinary people in the world' isimli yazı, al-Muqattam, 15 Kasım 1938, 1 (makalenin devamı sayfa 4'te).

[76] 'Kalima li l-tarikh,' al-Muqattam, Kasım 1938, 1 (makalenin devamı sayfa 4'te).

[77] Al-Misri ('The Egyptian')Wafd Partisi'nden yararlanarak, çıkarıldığı (1936-1954) yıllarında al-Ahram'ın yanısıra en çok satan sayıya ulaştı.

[78] 'Kamal Atatürk fi dhimmat al-tarikh,' al-Misri, 12 Kasım 1938, 4.

Levent Sahverdi Arşivi

Birkaç eleştirel görüş olmasına rağmen, Atatürk'ün ölümünden sonraki hafta Atatürk ve Türkiye'deki değişiklikler onun hayatında olduğundan daha olumlu bir şekilde gazetelerde sunuluyordu. Bunun nedenlerinden biri yeni toprağa verilen insana duyulan saygıdır. İleride eleştirel görüşler dile getirilebilirdi. Ayrıca en etkili ve tartışmalı reformların uygulanmasının üzerinden on- on beş yıl geçtiği unutulmamalıdır. Örneğin Halifeliğin kaldırılması nedeniyle oluşan duygular zamanla yumuşamış olabilir. Ayrıca iki ülke arasında 1937'de imzalanan dostluk antlaşması da bu konuda etkili olmuştur.

Sonuç

Türkiye'deki reform sürecine Mısır basınının tepkilerini özetlemek zordur. Çünkü değişik gazetelerden çeşitli konularla ilgili pek çok görüşü ele almak gerekir. Ayrıca incelenen ilk ve son açıklamalar arasında on altı yıllık bir süre bulunmaktadır. Oldukça özgür bir basına sahip olan Mısır gibi bir ülkede bu konuda konsensus oluşturmak zordur. Mısır'ın tarihinden gelen çeşitli etkiler ülkenin eğitim sisteminde ifadesini bulan bir çoğulculuk yaratmaktadır. Azhar Üniversitesi ve buna bağlı okullar, dünyaca bilinen Fuad Üniversitesi, Hıristiyan misyoner okulları ve Kahire'deki Amerikan Üniversitesi bu çoğulculuğun sonucudur ve düşüncelerde farklılaşma olmasına bunların katkıları olmaktadır.

Önceden belirtildiği gibi Mısır basınının reformlara gösterdiği ilgi seçicidir. Mısır'daki yeniden yapılanma evresi bu bağlamda belirleyici bir unsurdur. Bu gözlem, Mısır'dan daha az oranda laikleşme ve batılılaşmaya maruz kalan Müslüman ülkelerde bu inkılaplardan bazıları daha devrimci adımlar olarak ele alınmıştır ve dolayısıyla bunlarla daha yoğun bir şekilde ilgilenilmiştir. Bu görüş bir dizi kapsam analizinde incelenmesi gereken bir hipotezdir.

İnkılâpların değeri ve doğruluğu konusundaki görüşler, hayranlık, onay ve anlamaktan şüphecilik, reddetme ve suçlamaya dek uzanmaktadır. Herkes tarafından eleştirilen Halifeliğin kaldırılması dışında sayıca inkılaplara yönelik olumlu ve olumsuz görüşler eşit sayılır. Kemalistlerin inkılap programla-

Levent Sahverdi Arşivi

rına yönelik olumsuz tutum al-Akhbar'da görülebilir, diğer gazeteler kesin şekilde olumlu ya da olumsuz bir tutum takınmamışlardır.

Türk Hükümetine yapılan bazı sert eleştirilere rağmen, Türk insanlarına yönelik eleştiri yapılmamıştır. Tersine Türklerin İslamiyet'e sadık kaldıkları belirtilmiştir.[79] Bazı örneklerde Türkler acımasız hükümetin kurbanı olarak gösterilmişlerdir. Genel olarak Atatürk ve Türk yönetiminin inkılapları yürütmede kullandığı prosedür ele alınırken uzaktan durma eğilimi görülmektedir. Muhalefeti baskı altında tutmak için demokratik olmayan ve kısmen şiddet araçlarının kullanıldığı al-Siyasa ve al-Usbu'iyya'da özellikle birkaç kez dile getirilmiştir. Bu durum Liberal Meşruti Partisi ilkeleriyle belirlenen gazetelerin ideolojik arka planı ışığında yorumlanabilir.

1920'ler ve 1930'lardaki Mısır'ın düşünce yapısı konusunda gazete haberlerinden hangi sonuçlar çıkarılabilir? İslamın yasal ve kültürel alanındaki çeşitli kişiler hiç ya da çok az protesto etmiştir. Bu da İslamın değerlendirmelerde temel alınmadığını gösterir. Ayrıca varolan olumlu açıklamalar her inkılabın utanç verici bir yenilik olarak görülmediğinin de göstergesidir. Dolayısıyla yeniye ve Avrupalıya yönelik açık fikirlilik vardır. Ancak bu kısıtlı bir ölçüdedir. Türk modelini kopye etmeye yönelik genel ihtiyaç da gözardı edilmemelidir. Geçmişle aniden ve radikal bir biçimde ayrılma al-Siyasa tarafından bile istendik bir durum olarak görülmemiştir. Halifeliğin kaldırılması, Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin evliliğinin yasaklanmaması Mısırlıların çoğunluğu için kabul edilemez bir durumdu.

Bütün olarak bakıldığında Mısır gazetelerindeki tepkiler gelenek ile yeniden düzenleme arasında kalan bir toplumu yansıtmaktadır. Geleneksel kavramlar ve değerler, kısmen yeni ve yabancı kavram ve değerler tarafından gölgelenmiştir. Saltanat ve Halifelik ile ilgili tartışmalarında bir yanda ulusçu düşünce kalıpları diğer yanda da ulus ötesi Müslüman topluluğundan kaynaklanan idealler birbiri ile örtüşmektedir. Yeni ile gelenekselin birbirine etkisi gazeteden gazeteye değişmektedir. Bu da Mısır basınının çoğulcu bir basın olduğunu gösterir. İnkılap sürecinin lehinde ve aleyhinde dile getirilen

[79] Referanslar için bkz.Hattamer, **Atatürk**, 168.

Levent Sahverdi Arşivi

görüşler çağdaş İslam söyleminde ifade edilenlerle aynı şekilde ele alınmalıdır.

Geçmişe ait olmasına ve belli tarihsel olaylara gönderme yapmasına rağmen 1920'li ve 1930'lu yılların Mısır gazetelerinden alınan makaleler bugün bile güncelliğini kaybetmemiştir İslami devlet ve toplumun izlemesi gereken yön ile ilgili tartışmalar halen gazete sütunlarını doldurmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Bu çalışmada, Atatürk ve inkılaplarının Mısır basınındaki yansımaları üzerinde durulmuştur. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye'de yaşanan değişim sürecinin bazı gazete haberlerine dayanılarak Mısırlılar üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. İncelenen gazetelerde Atatürk'ün yaptığı inkılaplar genelde olumlu bulunmakla beraber, bazı konularda eleştirilere de rastlanmaktadır. Bu yazıda ayrıca Türkiye'de gerçekleşen batılılaşma ve laikleşmeye yönelik hareketlere Müslümanların tepkisinin ne olduğu ve bu değişimin sonuçlarının onlara ne gibi bir örnek oluşturduğu konusu da açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Atatürk İnkılapları, Türkiye, Mısır, Mısır Basını.

ABSTRACT

This study examines the effects of Atatürk, founder of modern Turkey, and his reforms as reflected in Egyptian press. Based on the reports of some newspapers the effects of these reorms, on Egyptians, in 1920s and 1930s in Turkey are investigated. Although the reforms carried out by Atatürk were generally as pozitive in the papers investigated, there were eriticisms as well on certain issues. Further, we tried to uncover how these fundamental changes set an example or Egyptians as well as the reactions by Muslims in general against the process of westernization and secularization that took place in Turkey.

Key Words

Atatürk, Atatürk's reforms, Turkey, Egypt, Egyptian Press.

Levent Sahverdi Arşivi

AFGANİSTAN'DA BİR TÜRK-ALMAN HEYETİNİN FAALİYETLERİNE KARŞI İNGİLTERE'NİN POLİTİKALARI

K. Tuncer ÇAĞLAYAN*

Giriş

Dünyada büyük bir sömürge imparatorluğu kuran İngiltere için Afganistan özel bir konuma sahipti. İngiliz sömürgelerinin incisi olarak kabul edilen Hindistan'ın Kuzey ve Kuzeybatısından gelebilecek tehditlere karşı Afganistan güvenlik seti idi. Tarihe *Büyük Oyun* olarak geçen on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki İngiliz-Rus rekabeti esnasında Rusların tecavüzlerine karşı Afganistan, İngiliz Hindistan Valiliği'nce desteklenmişti. 1907 İngiliz-Rus antlaşmasına kadar devam eden bu rekabette Afganistan tampon devlet olarak iki güç tarafından da işgal edilmemişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Afganistan İngilizler için özel konumunu korumaya devam etti. Ancak İngiltere açısından bu sefer Afganistan Rusya'ya karşı değil Türk-Alman ittifakına karşı bir kalkan olarak kullanılacaktı. Afganistan'ın İngiliz sömürgeciliği için öneminin farkında olan Almanya, müttefiki Osmanlılarla bu ülkeyi ittifaklarına dahil etmek ve bu suretle Hindistan'ı tehdit etmek isteyecek ve Birleşik Krallık da bu teşebbüsü başarısızlığa uğratmaya çalışacaktı. Amaçlarına ulaşmak için iki tarafın başvurdukları metotlar ve sonuçları bu makalede incelenmeye çalışılacaktır.

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

I. Türk-Alman Askeri Heyetleri

Afganistan'ı ittifakına almak gayesiyle Almanya'nın inisiyatifiyle 1914 yılının Ağustos ayı başlarında bahriye binbaşısı Hüseyin Rauf Bey başkanlığında Türk ve Almanya'nın Şiraz konsolosu Von Van Muss başkanlığında Alman müşterek bir askerî heyet oluşturulmuştu. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Bey'in görevlendirmesi ile kurulan ve Rauf Bey müfrezesi ismiyle de anılan Türk Askerî Heyeti, Bağdat'tan katılacak subaylarla beraber 25 kişi olacaktı.[1] Alman Heyeti ise başkan Van Muss, Yüzbaşı Nidermayer, Doktor Von Hentig'le beraber 20 kişiden oluşacaktı.[2]

İlk plâna göre bu heyet, İstanbul'dan birlikte hareket edecek, Halep – Bağdat üzerinden İran'a geçecek ve nihayet Afganistan'da Kabil'e ulaşıncaya kadar müşterek faaliyetlerde bulunacaktı. Almanlar altın ve silah ile Türkler ise padişah hediyesi kılıçlar, Kuran-ı Kerim ve sancaklar ile Afganistan Emiri'ni ve diğer önemli şahısları yanlarına çekmeye çalışacaklardı.[3] Ancak Alman heyeti ile Türk heyeti arasında anlaşmazlık çıktı. Almanlar bu operasyonda inisiyatifin kendilerinde olması gerektiğini Türklerin ise Alman heyetine yardımcı olarak hareket etmeleri gerektiğini ileri sürmekteydi. Rauf Bey ise müslüman doğunun ancak Halife'nin cihad emriyle harekete geçebileceğini, bu münasebetle inisiyatifin Türk heyetinde olması gerektiğini düşündüğünden Alman heyet başkanı ile anlaşmazlığa düştü. Bu anlaşmazlık çeşitli vesilelerle büyüyerek Bağdat yolunda iken Alman heyetinin Halep'e geri dönmesiyle sonuçlandı. Diğer bir deyişle müşterek amaçla tertiplenmiş olan bu heyetin iki kanadı birbirlerinden bağımsız olarak ayrı ayrı yollarına devam etmek zorunda kaldı.[4]

---

[1] Türk heyetin başında bulunan binbaşı Rauf Bey'in yanı sıra Binbaşı Ömer Fevzi Bey, Yüzbaşı Tevfik Efendi, Yüzbaşı İsmail Efendi, Yüzbaşı Cemal Efendi ve çoğunluğunu mülazım-ı evvel rütbesinde subaylar heyette yer almaktaydı. İ. Kurtcephe – M. Balcıoğlu, *"Birinci Dünya Savaşı Başlarında Bir Türk-Alman Projesi – Rauf Bey Müfrezesi"*, **OTAM**, Ocak 1992, s.250, ATASE, Kls. 3610, Dos. 30, Fhr. 1.1.

[2] **ATASE**, Kls. 3610, Dos. 30, Fhr. 1.2. , Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.251.

[3] **ATASE**, Kls. 3610, Dos. 30, Fhr. 1.5. , Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.252.

[4] **ATASE**, Kls. 7, Dos. 37A, Fhr. 3, Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.254.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk heyeti Eylül 1915'e kadar İran'ın Kirmanşah – Hanikin bölgelerinde faaliyet göstermekle beraber Afganistan'a geçmeyi başaramadı.[5] Alman heyeti ise 1915 yazında Afganistan'a ulaşmayı başardı. Yüzbaşı Niedermayer ve İsfahan Konsolosluğu'na getirilen Doktor Von Hentig, Emir Habibullah ile görüşmeler yaptı ancak bir başarı sağlayamadı.[6] Fakat bu heyet İran'daki varlığını sürdürerek Afgan sınırındaki aşiretleri propaganda ve para yolu ile Almanya adına teşkilatlandırmaya ve Afganistan'ı etkilemeye çalışacaktır. Bununla beraber bu faaliyetler ancak Bolşevik İhtilali neticesinde Rusya'nın savaştan çekilmesi ve bölgede Rus nüfûzunun yok olmasından sonra başarılı sonuç almaya başlayacaktır.[7]

II. Alman-Afgan İttifak Antlaşması ve İngiltere

İngiltere, Bolşevik ihtilali öncesi Almanya'nın Afganistan'a yönelik siyasetini yakından takip etmekteydi. Bu siyaset 1917 sonuna kadar Almanya için olumlu sonuçlanmadığından İngiliz Hükümeti'ni rahatsız etmemişti. Ancak ihtilal sonrası Almanya'nın faaliyetleri İngiltere'yi tedirgin etmeye başladı. İngiltere'nin Bern büyükelçisi Rumbold'un 5 Ocak 1918 tarihli telgrafında Bern'deki Alman elçisinin Almanya'nın yeni bir heyeti Afgan Emiri'ne gönderdiği ve bu heyetten çok ümit var olduklarını ifade ettiğini bildirmekteydi. Rumbold'un haberine göre, Osmanlı ulemasından ve İranlılardan etkili kişileri ihtiva eden bu heyet Osmanlı Padişahı ve Şeyhülislam'dan mektupları Emir Habibullah'a arz etmişlerdi. Bu mektuplarda İslam'ın koruyucusu olan Türk-Alman ittifakını desteklemesi Emir'den rica edilmişti. Emir'e çok sayıda Türk subayının Rusya'daki esir kamplarından gelerek Afganistan'da düzenli, disiplinli büyük bir ordu kuracağı, ayrıca bir Türk-Alman ordusunun da

---

[5] **ATASE**, Kls. 3610, Dos. 30, Fhr. 1.25. , Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.268. Bu başarısızlıkta gerek İngiliz taarruzu sebebiyle Irak'taki Osmanlı askerî varlığının tehlikeye girmesi, gerek müfrezedeki askerî gücün yetersizliği ve gerekse Almanların Türk heyetinin faaliyetlerini engellemeye çalışması etkili olmuştur. Kurtcephe – Balcıoğlu bu projenin diğer benzerleri gibi arzu edilen ile mümkün olan arasındaki dengenin sağlanamamasından dolayı başarısız olduğunu ifade etmektedir. Bakınız Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.269.

[6] **ATASE**, Kls. 17, Dos. 81, Fhr. 1.2.Kurtcephe – Balcıoğlu, **aynı makale**, s.275.

[7] Almanya'nın İran'a yönelik faaliyetleri için bakınız İsrafil Kurtcephe – Mustafa Balcıoğlu, "*Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti,*" **OTAM**, Ocak 1992, ss.271-284.

Levent Sahverdi Arşivi

Afganistan'a geleceği sözü verilmişti. Alman elçisine göre Emir bu teklifleri olumlu karşılamış ve meseleyi düşüneceğini ifade etmişti. Yine Rumbold'a göre Hindistan Müslümanlarını harekete geçirmek için Almanya tarafından büyük propaganda çalışmaları plânlanmıştı.[8] Rumbold'un daha önce gönderdiği bir başka telgrafında da Bern'deki Osmanlı Elçisi'nin benzer ifadeler kullandığını bildirmekteydi. Türk Elçisi'ne göre Almanya Afgan Emiri'ne birkaç kez heyet göndermiş, İngiltere'ye karşı savaşa ikna etmeye çalışmıştı. Emir önce bu teklifleri çok ciddiye almamış fakat Rus İhtilali'nden sonra Alman ve Türk yardımı almak kaydıyla bu teklifleri kabul edebileceğini ifade etmişti.[9]

Bu haberler üzerine İngiltere'nin bu hususta rahatsızlık duymaya başladığı görülmektedir. Bu haberleri değerlendiren İngiliz Dışişleri Bakanlığı Siyasî İstihbarat Bürosu danışmanlarından A. J. Toynbee "Rus ihtilali ile hem itilaf devletlerinin genelde durumunun bozulması hem de bölgedeki etkileri Emir'in tavrını değiştirmiş olabilir" demekteydi. Toynbee'ye göre Afgan Hanlığı'nın Kuzey Batısı'nda fiilen bağımsız olan müslüman idarecilerin kontrolünde Fergana ve Taşkent'in yanı sıra Çarlık Rusya'sı tarafından muhtariyet verilmiş Buhara ve Hive Hanlıkları vardı. Ayrıca kuzey İran'daki Rus hakimiyetinin kırılmış olması ve Kafkasya'da Azerilerin mahallî yönetim kurması Emir'in Kabil'den İstanbul'a olan güzergâhı üzerindeki engelleri kaldırılmış olacaktı.[10] Toynbee'ye ulaşan 23 Ekim 1917 tarihli Berne merkezli bir istihbarat raporuna göre yeni bir heyet İstanbul'dan Ekim sonunda ayrılmıştı. Pekin'den 12 Ocak 1918 tarihli bir başka istihbarata göre 4 Türk elçisi Hokand'a ulaşmıştı. Toynbee, bu bilgilerin ışığında Afganistan'da İngiltere aleyhine gelişmelerin oluşması için yeni bir teşebbüsün aşikâr olduğunu, Ortadoğu'da halihazırda sürdürülen pan-turanist propagandaya ilaveten

[8] **FO 371/3296/8818,** 15 Ocak 1918, Sir Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a 5 Ocak 1918 tarihli telgrafnâme.

[9] **FO 371/3296/1919,** 3 Ocak 1918, Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Aralık 1917 tarihli telgraf.

[10] **FO 371/3296/1919,** 3 Ocak 1918, A. J. Toynbee imzalı Dışişleri Bakanlığı Siyasî İstihbarat Dairesinin 17 Ocak 1918 tarihli raporu. Bu raporun 3 Ocak 1918 tarihli dosyaya sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

bu meselenin ciddi bir tehlike oluşturabileceğini raporunda vurgulamaktaydı. Çünkü her ne kadar Emir tarafsızlığını korumak istese de yeni heyetin Kabil'e ulaşması muhtemelen O'nun elini-kolunu bağlayacaktı.[11]

İngiltere'nin rahatsızlığını artıracak diğer önemli bir bilgi Hindistan İngiliz İdaresi Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen bir yazıda yer almaktaydı. Bu yazıda, Şiraz'da bazı Alman belgelerinin ele geçirildiği, bu belgeler arasında Almanya'nın İsfahan Konsolos yardımcısı Seiler'a ait bir günlükte Yüzbaşı Niedermayer ve Hentig imzalı Almanya – Afganistan ittifak antlaşması taslağının da bulunduğu belirtilmektedir. Bu antlaşma 10 maddeliktir ve 24 Ocak 1916 tarihini taşımaktadır.[12] Bu maddeler:

1. Afgan Hükümeti tam bağımsızlığına ve siyasî hürriyetine sahiptir.

2. Alman Hükümeti Afgan Hükümeti'ne yardım edebileceği kadar yardım etmeyi kendine vazife sayar; Afganistan'ın bağımsızlığını tanır; Avusturya ve Bulgar Hükümetleri'nin de tanıması için çalışacaktır.

3. Afganistan Hükümeti derhal askerî yönetimini ve kaynaklarını ıslaha ve Hindistan, Türkistan ve İran halkları ile siyasî ilişkilerini geliştirmeye başlayacaktır.

4. Alman Hükümeti Afganistan Hükümeti'ne en kısa zamanda son model 100 000 adet tüfek, 300 adet çeşitli çapta top ve beraberinde mermilerini ve diğer malzeme ile 10 milyon sterlin vermeyi taahhüt eder. Ayrıca Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu askerî ve sivil personel, mühendisler göndermeyi taahhüt eder. Bu personel Afgan Krallığı'nın personeli olarak istihdam edilebilir.

5. Afgan Hükümeti bu tedbirleri kendini güçlendirmek ve ihtiyaç duyduğunda bu imkanlardan faydalanmak için kabul eder.

6. Alman hükümeti, Afganistan'ın savaşa girmesi veya seferberlik ilân etmesi halinde kaybedebileceği veya kazanabileceği toprakların hakimi oldu-

---

[11] **Aynı belge.**

[12] **FO 371/3296/40572**, 5 Mart 1918, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak 1918 tarihli Hindistan İngiliz İdaresi Dışişleri Bakanlığı tarafından Hindistan Bakanlığı'na gönderilen yazının sureti.

Levent Sahverdi Arşivi

ğunu kabul eder; Afganistan'ın işgale uğraması halinde ise her zaman Afgan Krallığı'nı savunmak için bütün tedbirleri alacağını taahhüt eder.

7. Afgan Hükümeti Werner Otto von Hentig'i Alman İmparatorluğu'nun Afganistan büyükelçisi olarak tanır ve Alman, Türk, Avusturyalı temsilcilerle gizli görüşmelere sınırlı yetkilerle donatılmış temsilcisini İran'ın başkentine gönderecektir.

8. Aşağıdaki Alman büyükelçiliği ile ilgilidir:

a. Büyükelçiliğin güvenlik mensupları 20-30 kişiden fazla olmayacaktır.

b. Büyükelçilik binası ve lojmanı için yer alınmasına müsaade edilecektir.

c. Bir Afganlının, suç işlemiş olsun veya olmasın, büyükelçiliğe sığınmasına müsaade edilmeyecektir

d. Eğer bir Alman tebaası Afganistan'da adlî bir davası olursa Afgan kanunlarına muhatap olacak ve büyükelçi bununla hiç ilgilenmeyecektir. Diğer ticarî sahalarda ve yeni meselelerde eğer Afganistan'ın kanunları yetersizse Afganistan Hükümeti yeni kanunlar yapacaktır.

9. Genel barıştan sonra Afgan ve Alman hükümetleri arasında bir ticaret antlaşması imzalanacaktır.

10. Tahran'da Afganistan elçisi Alman Hükümeti'nin bu taslak antlaşmayı onayladığı haberini alır almaz iki taraf antlaşmayı yürürlüğe sokmuş olacaktır.

Yüce Afgan Hükümeti adına Alman Hükümeti ile yukarıda maddeleri içeren bir ittifakın tesis edilmesini arzu ediyorum. Emir Habibullah, 18 Rebiyülevvel 1916.[13]

Afgan Hükümeti, Alman Hükümeti ile dostluk kurmayı ve yukarıdaki taslağın ihtiva ettiği şartlar doğrultusunda bir antlaşma imzalamak istemektedir. Ümit ederiz ki Alman Hükümeti bu dostluk antlaşmasını Kabul eder. Niedermayer, Hentig. 24 Ocak 1916.

---

[13] Afgan Emiri'nin attığı 18 Rebiyülevvel 1918 tarihi belge üzerindeki orijinal tarihtir. İttifak antlaşmasının aslı için bakınız ek 1.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu dokümanların devamında Hentig özel olarak hükümetine antlaşma metninin altındaki ifadelerinin Emir Habibullah ve Afgan Hükümeti üyelerinden Nasrullah tarafından talep edildiği için yazıldığını bildirmektedir. Hentig'e göre Emir ve Nasrullah Afgan Hükümeti'nin diğer üyelerini ikna etmek için bu ifadeleri kullanacaktı. Bu arada Almanya taslak metni acilen kabul etmeliydi ki Afganistan biran önce kazanılmalıydı. Yine Hentig'e göre antlaşma gereğince Afganistan'a gelmesi gereken Almanların Kabil'e varması Afganistan'ın savaşa girmesi anlamını taşıyacaktı.[14] Niedermayer'in raporunda ise Afgan ordusunun 80 000 civarında olduğu, para ve silah temin edildiğinde bu sayının 400 000 veya 500 000'e çıkabileceğini; genel havanın iyi olduğunu ve İngilizlerin Afgan sınırında çok sinirli olduklarını bildirmekteydi. Afganistan'ın ihtiyaçları arasında telsiz istasyonu, çok sayıda top, tüfek ve cephanenin yanı sıra bir milyon sterlin para ve bir-iki uçak vardı. Niedermayer'e göre eğer Alman veya Türk iyi teçhiz edilmiş 10 000 kişilik bir ordu Afgan sınırına gelirse Emir'in büyük talepleri karşılanmadan da Afganistan savaşa girebilecekti.[15]

Bu antlaşma Hindistan İngiliz İdaresi tarafından değerlendirildi. Bu değerlendirmeye göre eğer Emir'e bu antlaşmanın mahiyeti sorulursa Emir'in muhtemelen içinde bulunduğu şartları sebep olarak göstereceği ve kağıt üzerinde çok şey vermiş gibi gözükse de aslında ciddi bir taviz vermediğini söyleyeceği tahmin edilmektedir. Mesela birinci ve ikinci maddelerle ilgili olarak Emir, Afganistan'ın bağımsızlığının Almanya veya herhangi bir devlet tarafından tanınmasına İngiltere'nin itiraz edemeyeceği, üçüncü madde için ise Afgan silahlı kuvvetlerinin modernizasyonunun uzun bir geçmişi olduğunu; ayrıca İran, Hindistan ve Türkistan ile siyasî ilişkiler kurmanın Almanları yanıltmaya yönelik bir husus olduğunu, zaten halihazırda Afganistan'ın bu

[14] **FO 371/3296/40572**, 5 Mart 1918, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Ocak 1918 tarihli Hindistan İngiliz İdaresi Dışişleri Bakanlığı tarafından Hindistan Bakanlığı'na gönderilen yazının sureti. Bu dokümanlardan Hentig'in Hint liderlerle bağlantı kurduğu, Niedermayer'in ise Afgan Genelkurmay Başkanlığı'nın çalışmalarına katıldığı anlaşılmaktadır.

[15] **Aynı belge.** Yine Niedermayer imzalı 25 Ocak 1918 tarihli bir başka notta Emir'in eğer 200 000 ile 100 000 arasında Alman veya Türk askerinin Afganistan'a gelmesi halinde derhal savaşa gireceğini söylediğini belirtmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

halklarla normal ilişkilerinin bulunduğunu söyleyecekti. Alman silahları ve teknik elemanları için ise Emir, Afganistan için büyük bir kazanç olan bu karşılıksız teklifleri reddetmesinin akla uygun olmayacağını bildirecekti. Hindistan İngiliz İdaresi'nin yaptığı bu değerlendirmeye göre beşinci maddeye muhtemelen Emir bütün bu tedbirlerin Afganistan'ın kaynaklarını, gücünü artırmaya yönelik tedbirler olarak kabul edilmesi gerektiğinin, kendisinin bu yardımlar karşılığında hiçbir şey vermeyeceğinin delili idi. Almanya'nın Afganistan'ı bir savaşa girmesi halinde koruyacağını ifade eden altıncı maddeye ise Emir bunun bir blöf olduğunu ve savaşa girme şartına bağlı olduğunu ama kendisinin savaşa girmeye hiç niyeti bulunmadığını ifade edecekti. Yedinci madde için ise Emir, Almanya'nın büyük elçisini tanımaktan başka çaresinin olmadığını, Tahran'a göndereceği temsilcinin ise büyük elçiliğini hiçbir zaman ilân etmeyeceğini, barış konferansına temsilci göndermesini ise kendisinden halkının istediği şeklinde açıklayacaktı. İngiliz yetkiliye göre büyükelçilik ile ilgili hususlar Emir tarafından blöf olarak değerlendirilecekti. Çünkü Emir, İngiltere ve Rusya'nın Alman büyükelçiliğinin Afganistan'da açılmasına müsaade etmeyeceğinin farkında idi. Taslak ittifakta ifade edilen ticaret antlaşması diğer bir blöftü. Bu antlaşmada Emir öyle ağır talepler ileri sürecekti ki antlaşma metni Almanlar tarafından kabul edilmeyecekti. Denys Bray imzasını taşıyan bu değerlendirme de, antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile ilgili olan son madde için ise Emir, bu antlaşmanın taslak olduğunu ve kesinlikle tasdikleşmeyeceğini, çünkü Afganistan temsilcisinin Almanya'nın cevabını almak için İran'a gitmesine izin vermeyeceğini ifade edecekti.[16]

Hindistan İngiliz İdaresi Dışişleri Bakanlığı siyasî istihbarat masasından Bray bu değerlendirmesinde antlaşma maddelerini Emir'in nasıl açıklayacağına dair tahminlerini bu şekilde sıraladıktan sonra antlaşmanın genel bir değerlendirmesini de yapar. Bu sonuç değerlendirmesine göre, eğer İngiltere Emir'e bu antlaşma ile ilgili bir ültimatom verse, muhtemelen Emir hem Türk-Alman askerî heyetini idare ve hem de Afganistan'daki ittifak taraftar-

[16] **FO 371/3296/40572**, 5 Mart 1918, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na Seiler'in Günlüğü konulu, 11 Ocak 1918 tarihli memorandum.

Levent Sahverdi Arşivi

larını pasifize için böyle bir yola müracaat etmek zorunda kaldığını ifade edecekti. Bu cevabın yanı sıra Emir antlaşmanın varlığını reddetmeyi de seçebilirdi. Emir Habibullah olarak atılan imzanın farklı olduğuna da dikkat çekebilirdi. Önemli belgeleri Emir Habibullah olarak imzalayan Emir'in, "sirajül-millet ve-d-din" olarak imza atmadığını da söyleyebilirdi. Fakat Bray'a göre Emir bizzat kendi kalemi ile taslak antlaşmayı imzalamasa bile antlaşmanın şartlarının O'nun bilgisi dahilinde tespit edildiği aşikârdı.[17]

Hindistan İngiliz İdaresi Dışişleri'ne göre Emir Türk-Alman heyetini kabul etmekle İngiltere ile olan antlaşmalarını teknik açıdan ihlâl etmişti. Bu ihlâli, taslak antlaşmayı imzalamakla daha da büyütmüştü. Bununla beraber, Emir'in içinde bulunduğu şartlar dikkate alınmalıydı. Bu şartları üç ana grupta toplamak gerekliydi: Birincisi, Emir'in danışmanları arasında Türk-Alman ittifakı yanında savaşa girmek isteyenlerin sayısı az değildi. İkincisi, Afganlılar arasında da genellikle bu düşünce hakimdi. Son olarak, Emir, İngiltere'nin savaşı kaybedebileceği ihtimalini aklından çıkarmıyordu. Diğer bir ifade ile savaşın sonunda Türk-Alman kampının galibiyetinden faydalanmak reddedilebilecek bir ihtimal değildi. Bu münasebetle, Emir bir taraftan İngiltere ile olan dostluğunu korumasına ve ittifak taraftarı danışmanlarını oyalamasına, diğer taraftan halkının isyan etmesini engellemesine ve nihayet İngiltere'nin mağlup olması halinde ülkesini ve tahtını muhafaza etmesine yardımcı olacak bir yol izlemeliydi. Bu siyaseti için İngiltere'nin Emir'e çok da fazla kızma şansı yoktu. Emir sadece makyavelist bir politika takip ediyordu. Sonuç itibariyle rapor, Alman-Afganistan ittifak antlaşmasının ortaya çıkması Emir'e yönelik politikalarının değişmesini gerektirmezdi. Çünkü imzalanalı iki yıl olmuş olan bu antlaşma şu ana kadar Afganistan'ı savaşa sokmamıştı. Fakat Emir'e karşı bundan sonra çok daha dikkatli olmak gerekliydi. Aksi takdirde, Emir'in İngiltere'ye karşı olan bütün iyi niyetine rağmen Afganistan sınırına gelecek küçük bir Türk-Alman askerî gücü ülkenin kaybına sebep olabilirdi.[18]

---

[17] **Aynı belge.**
[18] **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

Bu bilgiyi alan Londra'daki ilgili bakanlar Emir'in tamamen ittifak grubuna kaymasını engellemek için tedbir almayı gerekli gördüler. Emir'i ikna etmenin bir yolu olarak Hindistan İngiliz yönetiminin 12 Şubat 1918 tarihli telgrafında yer alan bir teklifi uygun bulundu. Bu teklife göre Rusya'nın daha önceden işgal ettiği Panijdeh, (Pencah), Shignan ve Roshan şehirlerinin Emir tarafından kontrol altına alınmasına göz yumulabilirdi. Bu teklifi gündeme getiren İngiliz Hint yönetimine göre, Rus-İngiliz ittifakı Bolşevik ihtilâli sonrasında bozulduğu için Afganistan'ın bu işgaline destek çıkmak mümkün olabilecekti.[19] Bu teklifi Savaş (savunma) ve Dışişleri Bakanlıkları'na 16 Şubat'ta ileten Hindistan Bakanlığı teklifi uygun gördüklerini, eski Afgan topraklarının Afganistan'a dahil edilmesinin İngiltere'nin Hindistan'daki menfaatleri yönünden faydalı olacağını bildirmektedir. Hindistan Bakanı Montaqu'e göre bu bölgenin Afganistan'a dahil edilmesi Afganistan'da hayli popüler olacak, dolayısıyla Afganlıların Hindistan sınırına olan ilgileri Kuzey Batı sınırına yönelecekti. Ayrıca Türklerin ve Almanların Orta Asya müslümanlarını birleştirme politikasının gerçekleşmesinin engellenmesi mümkün olacaktı. Fakat bu uygulama İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı olarak sorumlu olduğu 1885-1887 Rus-Afgan sınır antlaşmasına ters düşecekti. Ancak bu politikanın uygunluğu İngiliz Hükümeti'nin genel Rus politikasındaki değişiklikle bağlantılı olacaktı. Diğer bir ifade ile Rusya'daki yeni Bolşevik rejime İngiltere menfi tavır aldığı için 1885-7 sınır düzenlemeleri geçerliliğini kaybetmiş olarak değerlendirilebilirdi.[20]

Hindistan Bakanlığı'nın raporunda, Savaş Bakanlığı'nın 23 Şubat'ta cevap verdiğini görüyoruz. Bu cevapta Hindistan Bakanlığı'nın görüşü uygun bulunmuş, Emir'in mümkün olduğu kadar hareket alanının genişletilmesini ve Emir'e bu hususta özel ve gizli bir işaret verilmesinin isabetli olacağı vurgulanmıştır. Dışişleri Bakanlığı da, Afganistan'ın zikredilen yerleri kontrolüne almasını uygun görmekle beraber Emir'e bu konuda gizli veya açık bir teklifte bulunulmasını sakıncalı görmüştür. Sebep olarak Emir'in hareketin-

[19] **FO 371/3296/54690**, 26 Mart 1918, Hindistan Bakanlığı Siyasî İstihbarat Dairesi'nden Dışişleri Bakanlığı'na 12 Şubat 1918 tarihli, Rus-Afgan sınırı başlıklı bir rapor.

[20] **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

den dolayı İngiltere herhangi bir sorumluluk üstlenmek zorunda kalmaması gerektiği gösterilmekteydi.[21] Netice itibariyle, Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü doğrultusunda Hindistan İngiliz Yönetimi bilgilendirildi. Emir'in eski Afgan topraklarını işgal etmesi teklifinin kabul edildiği ancak Emir'e bu hususta bir telkinde bulunulmasının sakıncalı olacağı bildirildi. [22]

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi İngiltere, Türk-Alman ittifakının Afganistan'daki faaliyetlerinden son derece kaygılıdır. Bu kaygının etkisiyle Afgan Emir'inin topraklarını genişletmesi dahi yerinde bir karar olarak görülmüştür.

III. Hindistan İngiliz İdaresi ve Emir Habibullah

Hindistan İngiliz İdaresi'nin konuyla ilgili düşüncelerini öğrenmek maksadıyla Mart ayı içerisinde Emir'e bir mektup yazdığı anlaşılmaktadır. İngiliz Valisi Lord Chelmsford'a 27 Mayıs 1918 tarihli cevabî bir mektup yazan Emir Habibullah, Türk-Alman ittifakının ülkesindeki tesirlerini asgariye indirmek için bazı şartlar talep etmektedir. Mektubuna başlarken Rusya'daki ihtilâli müteakip Kafkasya ve Türkistan'daki istikrarsızlığın farkında olduğunu, bu istikrarsızlığın Afganistan ve Hindistan için büyük tehlike oluşturabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kazanmasının İslam Dünyası'ndaki etkisinin büyük olduğunu bildirmektedir. Bu genel değerlendirmeyi yapan Emir, bu sıkıntıların aşılması ve Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması için iki hususun gerekliliğine dikkat çekmektedir: Birincisi, Afganistan'ın kuvvetli olması, ikincisi ise Hindistan'da yaşayan (müslüman) halkın gönlünün kazanılması idi. Birinci hususta Afganistan'ın güçlü olmasının yolunun Afganlıların para ve silahça güçlendirilmesiyle mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Fakat Emir, Afganistan'ı ancak Afganlıların koruyabileceğini, yardım amacıyla da olsa kendi topraklarına giren herhangi bir ülkenin ordusunu düşman kabul edeceğini beyan etmektedir. Diğer bir deyişle İngiliz ordusuna da Alman ve Türklere karşı yar-

[21] **Aynı belge.**
[22] **Aynı belge.** Londra'nın görüşü Hindistan'a 7 Mart 1918 tarihinde bildirmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

dım amacıyla Afganistan'a girmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Güçlendirilmiş Afgan ordusunun Hindistan'ın tabii koruyucusu olacağı mektupta vurgulanmaktadır. Afgan ordusunun güçlendirilmesi için ise 400 000 tüfek, 400 büyük ve küçük çapta top ve cephanesi ile birlikte 40 milyon Hindistan rupisi para talep edilmektedir. Bu yardımın karşılığında Hindistan'a düşman hiçbir gücün Afganistan'dan geçemeyeceğinin teminatı verilmektedir. Ayrıca, Emir üç senedir devam ettirdiği tarafsızlığı bundan sonra da bozmayacağını vurgulamaktadır.[23] Bu sözüyle beraber Emir diplomatik dille ifade ettiği bir tehdidi mektubuna ilave etmiştir:

Ama eğer Avrupa'daki büyük savaş Türkistan'dan Afganistan'a doğru ilerlerse, silahsız, cephanesiz ve parasız Afganistan ne yapabilir? Sizden talep ettiğimiz silah, cephane ve para miktarı biraz büyük görünebilir ama Hindistan gibi büyük bir ülkenin güvenliğinin sağlanmasının bedeli olarak düşünüldüğünde çok küçük bir bedeldir...[24]

Emir'in bu mektubu Birleşik Krallık Hindistan Valiliği tarafından ilk olarak şu şekilde değerlendirilmiştir: Emir'in mektubuna acele cevap vermeye gerek yoktu. Emir kendi cevabını yazmakta çok yavaş davranmıştı. Emir'in mektubundaki taleplerini kabul etmek mümkün değildi. Fakat cevabın içereceği ifadeler çok dikkatli seçilmeliydi.[25]

Vali'nin bu düşüncelerin dikkate alan Hindistan Bakanlığı Kafkasya'daki Osmanlı ordusunun faaliyetlerinden dolayı bir hayli tedirgindi. Hindistan Bakanlığı'na göre İttifak kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında Afganistan'a o zamana kadar başarılı olarak uygulanan tarafsız ülke politikasına daha fazla güvenemeyecekleri aşikârdı. Bu sebeple Bakanlık üç maddeden oluşan bir çözüm üzerinde durdu: Birincisi Emir'e bir ittifak teklifinin yapılması, ikincisi, silah, cephane ve ilgili malzemenin özellikle Afganistan'ın kuzey sınırında kullanılmak şartıyla verilmesi, üçüncüsü ise eski Afgan toprağı olan Panjdeh'i işgale Afgan Emiri'nin teşvik edilmesiydi. Bu tekliflerin karşılığın-

[23] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na "Afganistan'da Durum" başlıklı notlar; not 72.

[24] **Aynı belge.**

[25] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 73.

Levent Şahverdi Arşivi

da Emir'den Hindistan'ı ve Afganistan'ı tehdit eden Türk-Alman ilerlemesine karşı İngiltere ile beraberliğini ilân etmesi istenecekti. Bu çözüm, dikkat edilirse Emir'in taleplerinden daha fazlasını Afganistan'a kazandıracaktı. Bu düşüncesini Valiliğe bildiren Bakan Montaqu, meselenin acilen görüşülmesini istemekteydi.[26]

Bakanlığın teklifleri Valilik tarafından değerlendirilerek sonucu Bakanlığa 1 Temmuz 1918 tarihinde uzun bir telgrafla bildirilmiştir. Söz konusu telgrafta Valilik şu hususlara dikkat çekmektedir: Emir ile açık bir ittifak yapmaya kesinlikle ihtiyaç ve fayda yoktu. Zaten Emir daha önce imzalanan bir antlaşma (Dane Antlaşması) ile İngiltere'nin müttefiki idi. Emir savaş boyunca Türklere eğilimi kuvvetli, fanatik bir müslüman toplumun başında olarak ülkesinin tarafsızlığını korumada ve İngiltere'ye karşı mesuliyetlerini yerine getirmede başarılı olmuştu. Bu başarının sağlanmasında, Valiliğin Habibullah'ı halkı karşısında mahcup düşmesine sebep olacak bir girişimde bulunmamasının da etkili olduğu bir gerçekti. Bu münasebetle Valilik temelde üç gerekçe ileri sürerek açık ittifakın isabetli olmayacağını bildirdi: Birincisi, bu ittifak girişimi İngiltere'nin büyük zâfiyetinin, kaynaklarını tükettiğinin ve Hindistan'ın güvenliği için Afganistan'a olan bağımlılığının bir işareti olarak algılanacaktı. İkinci gerekçe ise, Emir'in bu ittifak teklifini reddedeceği kesindi. İngiltere, Onu rencide etmiş olacak, böylece İngiltere bölgede itibar kaybına uğrayacaktı. Son olarak, ittifak teklifini kabul etse bile, Kabil'deki Osmanlı sempatizanları Emir'e karşı bir darbe girişiminde bulunabilir, Emir tahtını ve canını kaybedebilirdi ki bu İngiltere'nin hiç arzu etmediği bir durumun ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Bu gerekçelere paralel olarak Afganistan'ın Kuzeyine silah sevki yapma teklifi de uygun değildi. Özellikle Kuzey bölgesine silahların gönderilmesi İngiltere'nin Emir'e yeterince güvenmediği izlenimi verebilir, Onu İngiltere'den uzaklaştırabilirdi. Ayrıca ülkenin Kuzeyindeki Panjdeh'e girmesini teşvik etmek de Hindistan Valisi'ne göre isabetli bir politika olmayacaktı. Bu teşvik muhtemelen Emir'in İngilte-

[26] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 75. Hindistan Bakanlığı'ndan Hindistan Valiliği'ne 25 Haziran 1918. Bu telgrafta Bakanlık Afgan Emiri'nin Buhara Emiri ile işbirliği yapması da teklif edilmekteydi.

Levent Sahverdi Arşivi

re'nin menfaatleri için bu işgale sürüklenmek istendiği düşüncesine sebep olacaktı. Böyle bir hareketin tamamen kendisinin inisiyatifi ile gerçekleşmesi İngiltere için daha doğru olacaktı.[27]

Afgan Emir'i ile açık ittifak yapılmasına karşı çıkan Valilik Türk-Alman askerî faaliyetleri için başlıca üç tedbirden oluşan bir politika teklif etmekteydi:

1. Hindistan'ın Kuzey Batısında (Afganistan sınırında) hareket kabiliyeti yüksek büyük bir ordu konuşlandırmak. Bu ordu içeride ve dışarıdaki rahatsızlıkları gidereceği gibi, ordunun vurucu gücü Emir'i İngiltere ile dost kalmada ikna edecek ve Afganistan'daki fanatikleri teskin edecekti.

2. İngiltere, Emir Habibullah ile olan hoş görülü ve dürüst samimi politikasına devam etmeli, sınırlarında Türk-Alman askerleri göründüğünde bu güce karşı halkı ile beraber göğüs germesine yardımcı olacak desteği vermeliydi. Eğer Emir'in rızası olmazsa Türkler ve Almanlar ülkeye zorla girmek isteyeceklerdi.

3. Sınırdaki İngiliz haberleşme ağlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlayarak düşmana karşı gerektiğinde ordunun anında müdahale etmesini kolaylaştırmak.[28]

Bu tekliflerin İngiliz Hükümeti'nce uygun bulunup bulunulmadığının acilen kendilerine bildirilmesini isteyen Valilik aynı gün bir başka telgrafta Emir'in silah, cephane ve para taleplerini ihtiva eden mektubuna verilecek cevabı Londra'ya bildirerek hükümetten onayını istemiştir. Çok kibar bir uslupla kaleme alınan mektupta Emir'e, İngiltere'nin Afganistan ile olan dostluğunun gereklerini yerine getirmeye her zaman hazır olduğu ancak mevcut şartlarda askerî yardım yapmayı gerekli görmediği ifade edilmekteydi. Afganistan için asıl tehlike, güçlü bir Türk-Alman ordusunun Afganistan'a yürümesi değil Almanya'nın küçük bir kuvveti Afganistan sınırına gönderip Afgan halkının dinî duygularını tahrik ederek bu güce halkın katılmasını sağla-

[27] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 76. Hindistan Valiliği'nden Hindistan Bakanlığı'na 1 Temmuz 1918 tarihli telgraf.

[28] **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

maktı. Vali Chelmsford, Almanya'nın, Afganistan'ın Makendra Pratep adında bir elçiyi Berlin'e göndererek silah, cephane ve para talebinde bulunduğu haberini yaydığını; bu haber doğru olsa bile Emir'in iç baskıdan buna mecbur kaldığına inandığını taslak mektupta belirtmekteydi. İngiltere'nin silah ve cephane yardımı yapması düşüncesi iki açıdan sakıncalı görülmekteydi: Bu yardım, Emir'in durumunu muhaliflerinin karşısında zora sokabilirdi; ayrıca talep edilen silah ve cephanenin sevkinde bazı pratik sıkıntılar vardı. Vali, Amerika'nın çok miktarda silah ve cephaneyi İngiltere'nin hizmetine sunmasıyla beraber İngiltere'nin, silah, cephane ve para konusunda çok rahat olmadığı, çok sayıda ve büyük cephelerde devam eden savaşta bu silah ve cephaneye ihtiyaç olduğunu, şu an için Afganistan'a silah yardımını uygun ve acil görmediklerini belirtmekteydi. Bununla beraber, 15 Temmuz 1918 ve 15 Ocak 1919 tarihlerinde ödenmek üzere ellişer lakhs altın bulyon[29] verebileceğini ifade etmekteydi. Bu mektupta Vali son olarak, Hindistan halkının İngiliz yönetiminden genellikle memnun olduğunu vurgulayarak Emir'in cevabî görüşlerine açık olduğunu ifade etmekteydi.[30]

Bu taslak mektubun onayını isteyen Vali, mektubun hazırlanmasında azamî dikkat gösterildiğini, mektubun Emir'in tarafsızlığını korumasında ve halkını kontrol etmesinde yardımcı olacağını ümit ettiğini de eklemişti. Mektupta teklif edilen para yardımının onaylanmasının acilen gerekliliği ve mektupla ilgili Hükümet'in düşüncelerini ivedilikle kendisine bildirilmesi talep edilmekte, sebep olarak da Makendra Pratap'ın Berlin'den haberler getirdiğini ve Emir'in Almanya'nın teklifini değerlendirmeye aldığını bildirmekteydi.[31]

Vali'nin taslak mektubuna Hindistan Bakanlığı çok geçmeden cevap verdi: 5 Temmuz 1918 tarihli bu telgrafta Hükümetin, Valiliğin bir önceki telgraftaki Afganistan ile açık ittifaka karşı savunduğu görüşlerinin kuvvetini kabul ettiğini bildirmekteydi. Diğer bir ifade ile İngiliz Hükümeti, Valiliğin gö-

---

[29] Bu birim hakkında net bilgiye sahip olunamadığı için bu miktarın tam olarak kaç sterline tekabül ettiği anlaşılamadı.

[30] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 77. Hindistan Valiliği'nden Hindistan Bakanlığı'na 1 Temmuz 1918 tarihli telgraf.

[31] **Aynı belge.**

Levent Sahverdi Arşivi

rüşlerini dikkate alarak Afganistan'a açık ittifak teklifinden vazgeçmişti. Bununla birlikte Emir'e kuzeyinde meydana gelebilecek bütün olağanüstülüklere karşı hazırlıklı olması tavsiyesinin yapılmasının uygunluğunun dikkate alınması istenmiştir.

Telgrafın ikinci kısmında İngiliz Hükümeti, taslak mektubu genel hatları ile onayladığını ancak bazı noktaların tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini bildirerek Emir'in Almanya ile yakınlaşması iddialarının mecburiyetten kaynaklandığına inandığını bildiren ifadenin çıkarılmasına dikkat çekmiştir.[32]Ayrıca Amerika'nın yaptığı silah yardımının büyüklüğüne gerek olmadığı ve yine Emir'in silah ve cephane talebini karşılamanın İngiltere için kolay olmayacağı şeklinde düşüncenin de pek uygun olmadığı vurgulanmaktadır. Bu hususlarda Vali uyarılmakla beraber Hükümetin Vali'nin basiretine ve tecrübesine güvendiği, değişiklik yapmadan da mektubu gönderebileceği ifade edildikten sonra Türk-Alman tehdidinin büyüklüğüne vurgu yapılarak telgraf bitirilmiştir.[33]

Vali Chelmsford, Londra'dan gelen telgrafın ihtiva ettiği hususları göz önüne almakla beraber taslaktaki ifadelerini çok fazla değiştirmeden 8 Temmuz 1918 tarihinde Emir Habibullah'a uzun bir mektup gönderdi. Bu mektupta Emir'in tarafsız politikasının takdire şayan olduğu, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Afganistan'ı bu çizgiden çıkarmak için iki ülkenin (İngiltere ve Afganistan) arasını propaganda ile açmaya çalıştığı, Emir'in Türklerin ve Almanların oyununa gelmeyeceğine inandığını vurgulamaktaydı. Taslak mektuptaki ifadelerine ek olarak bu mektupta Hindistan'da yaşayan müslümanların ve diğer Hintlilerin İngiliz idaresine genellikle sadık kaldığı, her ne kadar özerklik ve bağımsızlık talepleri yer yer olmakla beraber bu tartışmaların şiddete dönüşmediği, anayasal çerçevede kaldığı ifade edilmekteydi. Vali Chelmsford'a göre Hindistan müslümanlarının Türkiye'nin[34] savaşa gir-

[32] Bu ifadenin mektuptaki aslı şöyledir: "...Even if these allegations are true, your action I feel sure was necessiated by internal difficulties, and my belief in sincerely of your policy remains unaffected; my appreciation of your difficulties indeed is enhanced..."

[33] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 81, Hindistan Bakanlığı'ndan Hindistan Valiliği'ne 5 Temmuz 1918 tarihli telgraf.

[34] Bu dönem İngiliz belgelerinde Türkiye ifadesi Osmanlı Devleti yerine sıkça kullanılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

mesinden etkilendiği bir gerçekti. Fakat onlar aynı zamanda savaşın dinî boyutu olmadığının da farkındaydılar.[35]

Mektubun Kabil'de Lord Chelmsford'un arzusu doğrultusunda etki gösterdiği Afganistan Hükümeti üyelerinden birisinin Valiliğe gönderdiği telgrafda görülür. Bu telgraftan İngiltere adına hareket ettiği anlaşılan Afganistan Maliye Bakanı ve aynı zamanda Emir Habibullah'ın güvendiği kişilerden oluşturduğu gizli idare kurulunun da üyesi olan Abdul Quayum (Abdulkayyum), Afganistan'ın tarafsızlığı konusunun bir devlet şurasında ele alındığını, çok sert tartışmaların cereyan ettiği bu şurada Afganistan'ın her iki bloktan gelebilecek askerî müdahaleye bütün gücüyle direnmesi ve savaşın dışında kalmasının kararlaştırıldığını İngiliz yönetimine rapor etmekteydi. [36] Bu rapora göre Afganistan'ın her iki taraftan da mümkün olduğu kadar silah, cephane ve para almaya çalışması ve bunları ilk işgalciye karşı kullanması da alınan bir diğer karardı. Emir, kendisi hal' edilmedikçe Alman-Türk ordusunun Afganistan'a girmesine razı olmayacağını, hal' edilmesi halinde ise Hindistan'a sığınacağını söylediği de Afgan Maliye Bakanı tarafından telgrafta aktarılmaktaydı.[37] Afgan Maliye Bakanı'nın bu telgrafı, İngiltere'nin Afganistan'ın tarafsızlığını koruma siyasetinde başarılı olduğunu göstermekteydi.

Sonuç

İngiliz emperyalizminin Asya'daki varlığının önemli bir halkasını oluşturan Afganistan'ın özellikle I. Dünya Savaşı sonlarında tarafsız, tampon devlet olarak önemi İngiltere için çok artmıştı. Hindistan'daki İngiliz İdaresi'nin evvela çok ciddiye almadığı, Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti ile be-

---

[35] **FO 371/3296/149169**, 30 Ağustos 1918, not 82, 8 Temmuz 1918 tarihli Hindistan Valisi'nin Emir Habibullah'a mektubu. Bu mektupta aynen taslağında olduğu gibi 15 Temmuz 1918 ve 15 Ocak 1919 tarihlerinde önemli miktardaki bir paranın Emir'in tasarrufuna verileceği bildirilmiştir. Mektubun aslı için bakınız ek 2.

[36] **FO 371/3296/188833**, 15 Kasım 1918, not 94, 8 Ağustos 1918 tarihli Hindistan Valiliği'nden Hindistan Bakanlığı'na telgraf.

[37] **Aynı belge.** Abdulkayyum, Afgan Hükümeti'nin bir diğer üyesi olan ve Türk-Alman ittifakına girmeyi hararetle savunan Nasrullah'ın kendisine karşı fırsat kolladığını ve gerekirse Hindistan'a iltica edeceğini telgrafına ilave etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

raber Afganistan'a nüfûz etme gayreti, Alman-Afgan ittifak antlaşmasının ortaya çıkması ile Delhi ve Londra'da büyük bir tedirginliğe sebep olmuştur. Bilhassa Rusya'nın Bolşevik ihtilâli neticesinde Britanya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki müttefiki olarak devreden çıkmasından sonra, İngiltere bölgedeki imparatorluk menfaatlerini ciddî olarak tehdit altında hissetmiştir. Bu tehdidi bertaraf etmek için bir taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı Irak ve Suriye istikametinde taarruzlarını güçlendirirken diğer taraftan Kafkasya'da Türk ilerleyişini durdurmak amacıyla bölgedeki Gürcü ve Ermeni unsurları kullanmayı denemiştir.[38]

İngiliz devlet adamlarının, Afganistan'ı İngiltere'nin çizgisinde tutmak için kendilerini çaresiz hissettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Hindistan Valiliği, Afgan Emiri'ni küstürmemek için Alman-Afgan ittifakını gündeme getirmeyip bilakis ihtiyaçları konusunda İngiltere'nin yardımcı olacağı teklifini Emir'e yaparken, Londra'daki Hindistan ve Dışişleri Bakanlıkları Emir Habibullah'ın Afganistan'ın kuzeyindeki toprakları işgal etmesini uygun görmüşlerdi. Bu kritik dönemde Afganistan'ı tarafsız bir devlet olarak tutma siyasetinde Vali Lord Chelmsford'un nezaket diplomasisinin başarılı olduğu görülmektedir.

[38] İngiltere'nin bu tarihte Kafkasya'daki faaliyetleri için bakınız K. Tuncer Çağlayan, "*Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri*", **Belleten**, cilt LXIV, sayı 240, s. 491-512.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

İngiliz emperyalizminin Asya'daki varlığının önemli bir halkasını oluşturan Afganistan'ın özellikle I. Dünya Savaşı sonlarında tarafsız, tampon devlet olarak önemi İngiltere için çok artmıştı. Hindistan'daki İngiliz İdaresi'nin evvela çok ciddiye almadığı, Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti ile beraber Afganistan'a nufüz etme gayreti, Alman-Afgan ittifak antlaşmasının ortaya çıkması ile Delhi ve Londra'da büyük bir tedirginliğe sebep olmuştur. Bilhassa Rusya'nın Bolşevik ihtilâli neticesinde Britanya'nın Ortay Asya ve Kakasya'daki müttefiki olarak devreden çıkmasından sonra, İngiltere bölgedeki imparatorluk menfatlerini ciddî olarak tehdit altında hissetmiştir. İngiliz devlet adamlarının, Aganistan'ı İngiltere'nin çizgisinde tutmak için kendilerini çaresiz hissettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Hindistan Valiliği, Afgan Emiri'ni küstürmemek için Alman-Afgan ittifakını gündeme getirmeyip bilakis ihtiyaçları konusunda İngiltere'nin yardımcı olacağı teklifini Emir'e yaparken, Londra'daki Hindistan ve Dışişleri Bakanlıkları Emir Habibullah'ın Aganistan'ın kuzeyindeki toprakları işgal etmesini uygun görmüşlerdir.

Anahtar Kelime

İngiltere, Afganistan, Alman-Türk Heyeti, Alman-Afgan ittifakı, 1917-1918.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Afghanistan had been a key country during the great war for British existence in Asia with regard to defense of India as a neutral state. Since German and her ally Ottoman goverments tried to take Afghanistan into their alliance British government became anxious about aspects of these attempts. When a draft treaty between Germany and Afghanistan was discovered in addition to the loss of Russia as an ally following the Bolshevik Revolution in 1917, Britain's concerns about Afghanistan grew. To keep the Amir of Afghanistan in their line the British policy-makers discussed and developed some policies which are the main subjects of this study.

Key Words,

Britain, Afghanistan, Turco-German mission, German-Afghanistan Alliance, 1917-1918.

Levent Sahverdi Arşivi

HARF DEVRİMİ VE SAĞLADIĞI KOLAYLIKLAR

Doç. Dr. Ramazan BOYACIOĞLU*

Türkler, tarih içerisinde değişik yazı çeşitleri kullanmışlardır. Göktürkler (552-745), Orhun yazıtlarında olduğu gibi "*Göktürk*"[1] yazısını kullanmışlardır. Bunlardan sonra gelen Uygur Türkleri (745-970) ise bu yazıyı bırakmışlar ve İran asıllı *Soğdak* yazısından yararlanarak Uygur yazısını geliştirmişlerdir. Ayrıca bu yazı ile birlikte Soğdak, Brahmi, Mani, Nasturi, Tibet, Çin ve Moğol Yazılarını da kullanmışlardır. Uygurlardan sonra gelen Karahanlılar (932-1212) ise, 960 yılında İslâm'ı kabul ettikten sonra, Uygur yazısını bırakıp Arap yazısını almışlardır. Latin alfabesi kullanan Kumanlar dışında İslâm'a giren öteki Türkler, genelde Arap harflerini kabul etmişlerdir. Bunlar arasında orta Asya devletlerinin yanında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerini, Anadolu'da kurulan beylikleri; Mısır-Suriye, Altınordu devletlerini ve son olarak da Osmanlı devletini sayabiliriz.[2] Söz edilen bu devletler, Arap harflerini kullanmalarının yanında, zaman zaman yazışmalarında Arap dilini de kullanmışlardır.

Esas konuya girmeden önce alfabenin tarihçesi ile ilgili, biraz bilgi verilecek olursa, ilk alfabenin Hiyeroglif denilen alfabe olduğu ve bu alfabenin de Arâmiler tarafından bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu alfabeye göre eşya ve

---

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi.

1 Göktürk Alfabesi ile ilgili olarak bakınız: Talat Tekin, **"Göktürk Alfabesi" Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,,** Ankara, 1981, s.27-38.

2 M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, tarihsiz, s.15-16.

Levent Sahverdi Arşivi

kavramlar, Mısır yazısında olduğu gibi, resimlerle anlatılmıştır. Asûri ve Bâbil çivi yazıları, hatta Çin ve Japonya'da kullanılan yazılar da bu çeşit yazılardandır. Sâmi ırkından olan Arâmiler, sesli bir alfabe oluşturmayı düşündükleri zaman, kendilerine on altı kadar harften oluşan bir alfabe bulmuşlardır. Bu harflere karşılık olarak da on altı şekil oluşturmuşlardır. Örnek olarak, "A" harfi şekli için kabul ettikleri nesne öküz, yani "*âlâf*" olup bu hayvanın da en çok göze çarpan kısmı olan iki boynuzunu "A" harfi için kullanmışlardır. "Ev" anlamını taşıyan "*bât*" kelimesinden "B" harfini, yine "deve" anlamına gelen "*gamal*" kelimesinden de, devenin eğri olan boyun kısmından "C" harfini vs. bulmuşlardır. Fenikeliler ise bu harfleri gittikleri yerlere götürmüşlerdir. Eski Yunanlılarında kabul ettiği bu harfler, bugün bile Yunanca'da hala eski Arâmi adlarını taşırlar: *Alfa, Beta, Gama, Delta* vs,. Romalılar bu harfleri Yunanlılardan almışlar ve bütün Hıristiyan milletlere yaymışlardır. Dahası bu alfabe ile Tevrat yazıldığından Sami ırkları arasında bir kutsiyet kazanmış ve bu alfabenin korunmasında fanatik davranılmıştır. Batıda, bu harflerin kolay okunmasını sağlamak için hareke ve noktalar eklenmiştir. Önceleri bu harfleri kullananlar, sağdan sola yazarken daha sonra soldan sağa yazmaya başlamışlardır. Araplar da Sâmi ırktan olduklarından bu harfleri almışlar ve bu harflere "*Dat, Zı, Ğayn*" harflerini eklemişlerdir. Haccac b. Yusuf (ö: 714) ise, Yahudileri örnek alarak Arap harflerinin okunmasını kolaylaştırmak için nokta ve harekeler ilave etmiştir. Böylece Kur'an bu harflerle yazılmıştır. Bu harfleri alan İranlılar ise bu harflere "*P, Ç, j* ve İran *K*" sini eklemişlerdir.[3]

Arap alfabesi genelde ünsüz (sessiz) harflerden oluşmaktadır. Bu ünsüz harfler yukarıda belirtildiği gibi "a, i, u, (üstün, esre, ötüre)" işaretleriyle seslendirilmiştir. Bu harfler Arap dili için yeterli olmuştur, ama Türk dili için yetersiz kalmıştır. Zira Türk dili ve lehçelerinde dokuz ünlü (sesli) harf "a, e, é, o, ö, u, ü, ı, i" bulunmaktadır.[4]

---

[3] Necip Asım, "Elifba Meselesi", **Türk Yurdu**, İstanbul 1341, sayı 12, cild 2, s. 539-544; **Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası,** İstanbul 1332, Sayı 2, s.131-136.

[4] Ülkütaşır, **a.g.e.,** s.15-16.

Levent Sahverdi Arşivi

Arap alfabesi kullanmaya başlayan Osmanlılar, bunun yanında, konuştukları dilin içerisine çok miktarda Arapça ve Farsça kelimeler de katmışlar; dahası bunların terkiplerini, terimlerini ve deyimlerini de almışlardır. Genelde Türk halkının bilmediği bu kelimeleri, terkipleri, terim ve deyimleri öğrenmek de kolay olmamıştır. Kısacası halkın okuma yazma öğrenmekteki sıkıntısı, hem Arap harfleri ile Türkçe'yi okuyup yazmanın yetersizliğinden ve zorluğundan, hem de dilimize çok miktarda giren Arapça ve Farsça kelimeler, terkipler, deyimler ve terimler yüzünden olmuştur.

İşte bu çalışmada, 1 Kasım 1928'de TBMM'nde kabul edilen ve 3 Kasım 1928 tarihinde Yürürlüğe giren Yeni Türk Harfleri'ne kadar, bu konu ile ilgili Osmanlı devleti döneminde yapılan çalışmalar ve görüşler ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde yapılan çalışma ve görüşlere yer verilecek; sonra da konu ile ilgili görüşler belirtilip yorumlar yapılacaktır.

Tanzimat'tan Sonra Arap Harfleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar ve Görüşler

Osmanlının kuruluş ve gelişme dönemlerinde herkesin okuma-yazma öğrenmesi gereği ve zorunluluğu duymamış olması normaldir. O dönemin şartlarında devletin ihtiyacı olan kişiler Enderun'da ya da Medresede yetiştiriliyordu. Zaten aynı dönemlerde Batıda da durumun bundan farklı olmadığı söylenebilir. Ama zamanla Batıda, okuma-yazma bilenlerin artması ve bunlarla orantılı olarak kalkınma ve gelişme sürecinin başlaması üzerine, durum Osmanlı devleti aleyhine değişme göstermişti. Bu süreç içerisinde, Avrupa'dan geri kaldıklarını ve gittikçe de gerilediğini ve çökmekte olduklarını anlayan Osmanlılar, duraklamanın sebepleri üzerinde düşünmeye başlamışlar ve bazı yenilikler (ıslahat) yapılması gerektiğini kabul etmişlerdir. Değişik alanları kapsayan bu yenilik hareketleri içerisinde, kullanılmakta olan Arap harfleri de tartışılmış; bu harflerle ilgili çalışmalar yapılmış ve bu konuda görüşler belirtilmiştir.

Osmanlı devletinde önemli bir dönüm noktasını oluşturan 1839 Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nda, eğitim alanında yapılacak yenilikler konusunda doğrudan doğruya bir hüküm yer almamıştır. Ama daha II. Mahmut döneminde (1808-1839) bu alana önem verilmiş, bu amaçla askeri ve sivil okul-

Levent Sahverdi Arşivi

lar açılmıştır. Daha sonra yine bu amaca yönelik olarak 1845'te *Meclis-i Maarif* (daha sonra *Meclis-i Maarif-i Umumiye)* adı altında eğitime yönelik bir kurum oluşturulmuştur. Ayrıca 1851'de akademi özelliği olan "*Encümen-i Dâniş*" kurulmuştur. Bu kurum, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve halkın anlayacağı şekilde eserler yazılması için çalışmalarda bulunacağını, tüzüğünde açıklamıştır.[5]

Tanzimat'ın ilanından sonra, Alfabe konusunda ilk çalışmayı Antepli Münif Mehmet Efendi (daha sonra Paşa) yapmıştır. 1862'de, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*"de[6] yaptığı konuşmasında kullanılmakta olan Arap alfabesindeki yazım şeklinin düzeltilerek, okuyup yazmayı kolaylaştırmanın gerekliliği üzerinde durmuş ve Osmanlıca'yı başka ulusların yazılarıyla karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda Osmanlıca'nın yetersizliğini belirtmiştir. Ayrıca eğer yazıya hareke konmazsa, bir kelimenin değişik şekilde okunabileceğini örnekleriyle ortaya koymuştur. Yine Osmanlıca'da özel isimleri yazmanın da güçlüğünü söyledikten sonra Osmanlıca'daki Arapça ve Farsça kelimeleri doğru yazmanın daha da zor olduğunu açıklamıştır. Bu zorluklar yüzünden ülkede okur-yazar sayısının az olduğunu; Avrupalıların yazılarında bu gibi zorlukların bulunmadığından, orada 7-8 yaşındaki çocukların kolayca okuyup yazma öğrendiklerini ve zorlanmadıklarını anlatmıştır. Amaca ulaşmak içinse, ya sözcükleri olduğu gibi yazıp, altlarına, üstlerine hareke ve bir takım yeni işaretler koymanın lüzumunu, ya da sözcüğü oluşturan harfleri ayrı yazıp Avrupa dillerinde olduğu gibi, gerekli ünlü işaretleri yerinde belirtmek gerektiğini dile getirmiştir.[7]

Yine bu dönemlerde Arap harflerinin ıslahı ile ilgili diğer bir girişim de dışarıdan yapılmıştır. Ünlü Azerbaycanlı yazar-şair Ahund-zade Mirza Feth Ali, 1857 de yazdığı Farsça bir kitapçıkta Arap elifbasının ıslahı konusunda eski harflerin noktalarının kaldırılıp yerlerine başka bir bitişik işaret konul-

---

5 A.Cevat Eren, "Tanzimat", **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi XI**, s.737-759.

6 Bu cemiyetle ilgili geniş bilgi için bakınız: Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi VII**, s.333.

7 Sadettin Buluç, "Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları", **Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu**.Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s.47-48.

Levent Sahverdi Arşivi

masını ve kelimelerin gereği gibi telaffuz olunması için bazı yeni harekelerin bulunmasını, böylece yabancı ulusların yazılarında olduğu gibi, örneğin Latin alfabesi biçiminde yazılması gerektiğini belirtmişse de, daha sonra Arap alfabesinin ıslahının mümkün olmadığını anlamış ve bundan sonra Arap alfabesini büsbütün bırakıp Latin harfleri üzerinde durmuştur. Tiflis'ten kaleme alıp gönderdiği bir yazıda, Sadrazam Ali Paşa (öl. 1871) ya, Latin harflerinin alınıp kabul edilmesini tavsiye etmiştir.[8]

Ahmet Cevdet Efendi (daha sonra Paşa) ise, Türkçe'de bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için bir yazı yolu bulmak gerektiğini belirtmesi üzerine, yukarıda söz edilmiş olan "*Encümen-i Daniş*", bu konu üzerinde durmuş ve 1863-1864 ders yılı kitaplarında Arap yazısı, harekeli (üstün, esre ve ötüreli) olarak kullanılmıştır.[9]

Basımda kullanılmak üzere önce 1869 yılında İbrahim Şinâsi, 1884 yılında da Ebuzziya Tevfik, Arap harflerini oldukça ıslah etmişler ve Ebuzziya, 519 olan harf ve işaret sayısını 110 sayısına indirmiştir.[10]

Ali Süavi (1838-1878) ise, Arap alfabesinin iyi olduğunu kabul etmekle birlikte kusurlarının olduğunu da kabul etmiş ve ıslah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Feraizci-zade Mehmet Şâkir Efendi, Şemseddin Sami Bey gibi kişiler de Arap alfabesinin ıslahı konusunda görüşlerini açıklamışlardır.[11]

1896 yılında Terakki Gazetesi yazarlarından Hayrettin bir makalesinde, "Kur'an Arap harfleriyle yazıldığı için, bu harflerin Türkler arasında kutsal bir değere sahip olduğunu ve bu harflerden vazgeçmek istemeyeceklerini" belirtmekle beraber, "bu harfler değiştirilmedikçe ilerlemenin de mümkün olamayacağı" açıklamıştır. Yine aynı gazetede yazı yazan Ebuzziya Tevfik ise Hayrettin'e özet olarak şu karşılığı vermiştir:

---

[8] Ülkütaşır, a.g.e., s.18-20.
[9] A.g.e., s.20.
[10] A.g.e., s.20-21.
[11] A.g.e., s.21-22.

Levent Sahverdi Arşivi

"*Eğitim ve öğretimin ilerlemesi harfleri değiştirmekle değil, öğretim sistemini değiştirmekle mümkün olur. Bütün dünyayı aydınlatan bilgi ışığı bizim kullandığımız harflerden doğmuştur. Harfler değiştirilirse, bu ana kadar yazılan kitapları anlayan kalmaz. Bin yıllık eserleri yeniden yazmak gerekir ki, bu da imkansızdır. Kur'an için başka, diğer ilimler için başka harf kullanılır mı? Bu, bir dili beceremeyen adama iki dil öğretmeye benzer.*"[12]

Osmanlı Devleti'nde yazının ıslahıyla ilgili bu tartışmalar yapılırken, Arnavut milliyetçileri, 20-26 Ağustos 1909 tarihinde toplanan "Elbasan kongresi"nde Arnavutça'nın eğitim dili olmasına ve Latin harflerinin kabul edilmesine karar vermişlerdir.[13] 1910 yılında ise Mehmet adında Tiranlı bir Arnavut, "yalnızca Arnavutlukta Latin harflerinin kullanılması için" Sadrazamlığa (başvekilliğe) başvuruda bulunmuştur. Sadrazamlık bu yazıyı Şeyhülislâma göndermiş ve Şeyhülislâmlık da bunun asla mümkün olmadığını, Kur'an'ın Latin harflerle yazılamayacağını, dolayısıyla Latin yazısının hiçbir İslâm ülkesinde kullanılamayacağını belirten bir fetva vermiştir.[14]

Namık Kemâl ise, "*...Bizim çocuklar beş-altı yaşında mahalle mektebine verilip, iki-üç senede bir hatim indirdikleri ve birkaç sene dahi tecvit ile bu hatimler tekrar olunduğu ve beş-altı yıl sülüs ve nesih karaladıkları halde, ellerine bir gazete verilse okuyamazlar. İki satır bir tezkere (not) kaleme almak nerede... Yazılmış tezkereyi bile çıkaramazlar. Çocuklar bir tarafa, onları okutan hoca efendilerin içinde gazete ve tezkere okur ve birkaç satır mektup ve tezkere yazabilir yüzde beş nefere (kişi) çıkmaz...*"[15] dediği halde, Lâtin harfleri konusunda, Şeyhülislâm gibi, yazının değiştirilmesine karşı çıkmıştır ve yazıyı değiştirmenin dini değiştirmek olduğunu belirtmiştir. Yine, 1912'de Halide Edip ise, bu konuyu siyasî ve kültürel yönden ele alarak İslâm yazısının atılması ile Türklerin zengin Doğu kültüründen ayrılacağını ve Türk-İslâm birliğinin bozulacağını savunmuşsa da, daha sonra bu görüşünden vazgeçmiştir.[16]

---

[12] Burhan Paçacıoğlu, **Sivas Basımında Harf İnkılâbı**, Sivas 1990, s.15-16.
[13] İsmail Hami Danişment, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi IV**, İstanbul 1971, s.382.
[14] Mustafa Canpolat, **Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişmesi**, H. D. 50. Y. S. s.52.
[15] Adem Akın, **Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri**, Ankara 1999, s.125.
[16] Buluç, **A.g.m.**, s.47.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine harf ıslahı ile ilgili olarak 1911'de İstanbul'da "*Harf Islahçıları*" tarafından bir "*Islah-ı Huruf Komisyonu*" oluşturulmuştur. Bunlar 3 Şubatta Osmanlı Dârülfünûnunun büyük salonunda bir kongre toplamışlardır. Bu kongrenin başkanlığına da Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa seçilmiştir. Bu kongrede "*Türk Derneği*" üyelerinden İspartalı Hakkı Bey bir konuşma yapmıştır. Hakkı Bey, konuşmasının bir bölümünde: "*...Efendiler! Kimse inkar edemez ki yazımızı doğru okumak kolay değil. Kolay değil diyorum. Hayır bu söz doğru değil. Mümkün değil demeli. Çocuklara bakınızda görünüz. Bizim yazıya göre okumak denen şey okumak değil, kıvranmaktır. Çocuk her gün gittiği okulu yazıda görünce okuyamaz, büklüm büklüm oluyor... Biz yazı okuyacağız diye dimağımızın ne kadar serveti varsa sarf ediyoruz. Okuya okuya artık başka işe yaramak kabiliyetini kaybedip cahil ve kötürüm oluyoruz. Bunu ben her gün beraber çalıştığım gayrimüslim arkadaşlarımın yanında anlayıp duruyorum. Görüyorum ki arkadaşım Haçik Efendi, Nikola Efendi ben kadar tahsil görmemiş. Belki zekaca da geri. Fakat onlar daha iş adamı. İş üzerinde benim apıştığım yerlerde onlar fırlıyor, atılıyor. Niçin? Çünkü onlar ben gibi vaktini, aklını kelime öğrenmeye sarf etmemiş. Ben gibi sermayeyi kediye yüklememiş. Bu kadar yorgunluktan sonra bana, gel kimya öğren demek haklı olmaz. Ben Allah'ın huzuruna gittiğimde dünyada ne yaptın derlerse biraz okudum yazdım diyeceğim. Biz, vergi borcu için tavası, tenceresi, altındaki hasırı sattığı halde defteri yine kapanmayan köylü halindeyiz. Zavallı bizler...*"[17] diyerek, Osmanlının son dönemindeki eğitim ve öğretim durumunu gösterir.

Yukarıdaki konuşmadan da anlaşıldığı gibi Ispartalı Hakkı Bey, yazı ile ilgili bir şeylerin yapılmasını istemektedir. Bunun da yazıda biraz değişiklik olduğunu belirtmiştir. Böylece harflerimizin Latin harflerinden geri kalmayacağını açıklamıştır ve bu konu ile ilgili çalışma yapan Milaslı Doktor İsmail Hakkı Beyin çalışmalarını desteklemiştir. Bu çalışmaya göre Milaslı, Arapça'daki sessiz harflerin yanına kendisinin oluşturduğu sesli harfler koymaktadır ve harfleri keserek birbirinden ayırmaktadır.[18]

---

[17] Ispartalı Hakkı, "Harflerimizin Islahı", **Türk Yurdu I**, İstanbul 1327-1328, s.276-279.

[18] Geniş bilgi için bakınız: **A.g.m.**,

Levent Sahverdi Arşivi

1913 (1329) yılındaki Sebîlürreşâd dergisinde yazılan makalelerde ise, uzun bir süreden beri İslâm dünyasının öteki milletlerden geri kaldığı vurgulanmış; sonra, bu geri kalışa neden olarak İslâm dinin ilerlemeye engel olduğunu göstermek cesaretinde bulunanlar tenkit edilmiş; İslâm dininin ilerlemeye engel oluşturmadığı ve eğer iyi araştırılırsa bütün İslâm aleminin geri kalmasının gerçek sebebinin eğitim ve öğretimsizlikten kaynaklandığını vurgulamış; eğitim ve öğretimsizliğin sebebinin ise buna anahtar olan alfabenin eksikliğinden olduğu açıklamıştır. Ayrıca da, bu konuda Doktor Milaslı İsmail Hakkı tarafından hazırlanmış olan ve birçok dernek ve üyeleri tarafından da benimsenmiş bulunan harflerin kabul edilmesini istemiştir.[19]

Başlangıçta Arap harflerinin ıslahı konusunda değişik görüşler ortaya konurken, zaman ilerledikçe artık, yavaş yavaş "Arap harfleri mi, Latin harfleri mi?" tartışması başlatılmıştır. Zamanın yazarları, düşünürleri ve bilim adamları, bu konuda ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunurken, bir kısmı da buna karşı çıkmıştır. Arap harfleriyle hiçbir yere varılamayacağını, bu harflerin ıslahının boş olduğunu savunanlar arasında Celâl Nuri Bey (İleri), Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit, Kılıç-zade Hakkı gibi kişiler göze çarpmaktadır.[20]

Meşrutiyetin hemen ardından Doktor Musullu Dâvut imzalı bir kitapçık, o zamanki Meb'ûsân (Milletvekili) Meclisi'ne bir tasarı olarak sunulmuş ve Latin harflerinin kabulü teklif edilmişse de bu tasarı, o dönemin heyecanı içerisinde gerekli dikkati çekmemiştir. Aynı şekilde İstepan Karayan'ın ve Binbaşı Hidayet İsmail'in Latin harfleri üzerindeki teklifleri de aynı şekilde sonuçsuz kalmıştır.[21] Dahası II.Abdülhamit bile Arap harfleriyle yazı yazmanın ve okumanın zorluğunu dile getirmiş ve bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini almanın yerinde olacağını belirtmiştir.[22]

1913 yılında Celal Nuri de, harflerimizin berbatlığını, bu harflerle iş yapmanın zorluğunu, bunların yetersiz ve eksik olduğundan bir işe yaramadığı-

---

[19] **Sebilürreşad XI**, İstanbul 1329, sayı 271, s.175; sayı 274, s. 224.
[20] Ülkütaşır, **a.g.e.**, s.28,39-40.
[21] Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi V**, İstanbul 1972, s.1751-1753.
[22] Sultan Abdülhamit, **Siyasî Hatırâtım**, İstanbul 1987, s.192.

Levent Sahverdi Arşivi

nı, yine bu harflerle yazılanları halkın kolay öğrenemediğini, bu durumun kalkınmaya engel olduğunu, bu harflerin ıslah edilmesinin de boş olduğunu, bu sebepten zaman yitirmeden Latin harflerini kabul etmemiz gerektiğini; "*Sirilik*" harflerini kullanan Romanyalıların ve "*Gotik*" harflerini kullanan Almanların bile Latin harflerini kabul ettiklerini, cesaretle dile getirerek[23] yukarıda belirtildiği gibi, Latin harflerinin kabulünü savunanlar arasında yerini almıştır.

Celal Nuri'nin ortaya attığı bu yeni fikre, zamanın Darülmuallimin Müdürü Satı Bey, "Çin ve Japon alfabesinin de zor olduğunu; alfabenin zorluğunun kalkınmaya engel olmadığını, böyle olsaydı Japonların kalkınma yollarında bir adım bile atamamaları gerektiğini; tarihin, büyük bir geçmişe ve edebiyata sahip milletlerinden alfabelerini değiştirenlere tanık olmadığını" söyleyerek, bu görüşte olanlara cevap vermiş ve Latin harflerinin kabulüne karşı çıkmıştır.[24] Satı Bey, Celal Nuri'den başka bu konuda yazı yazan Cihangirli M. Şinasi ile Tanin'de yazan Ali Nusret isimli kişilere de şu şekilde karşılık vermiştir:

"*Kökü basit olan, kökünden koparılmasına imkan bulunan şeylerde radikallik iyidir. Fakat kökleri çok derin ve girift olan, kökünden koparılmasına imkan bulunmayan hususlarda radikallik akamete mahkumdur. Elifba meselesi, bu son takım meselelerdendir.*"[25]

Görüldüğü gibi Satı Bey, konuyu daha ziyade kültür yönünden ele almış ve Latin harflerinin kabul edilmesi ile, toplumun kökünden koparılacağını vurgulamıştır.

Bu arada Latin harflerine geçişin yavaş yavaş yapılması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Bunlar, Bakanlığın, hükümet ve millet adına yapacağı yenilikte fedakarlık yaparak önce Latin harfleriyle dilimizi öğretecek kitaplar bastırması ve bunu halka ucuz bir fiyatla ya da bedava olarak dağıtması, böylece bu dili öğrenmek için bir ya da iki yıl zaman tanınması gerektiğini savunmuşlardır.[26]

---

[23] Ergin, **a.g.e.**, 1752-1753.
[24] **A.g.e.**, 1753.
[25] **A.g.e.**, 1753.
[26] **A.g.e.**, 1754.

Levent Sahverdi Arşivi

Meşrutiyetten sonra harflerle ilgili bu tartışmalar yapılırken, I. Dünya Savaşı'ndan (1914) bir süre önce, Harbiye Nazırı Enver Paşanın özellikle orduda uygulamasına giriştiği yeni bir yazı şekli görülmektedir. "*Ordu Elifbası*", "*Hatt-ı Cedid*", "*Enver Paşa Yazısı*" gibi adlar verilen bu yazıya göre Arap harfleri ayrı ayrı yazılmış; sessiz olan "*vav*", "*elif*", "*ye*" harfleri sesli harfler olarak da kullanılmıştır. Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) tarafından bazı resmi yazılar bu yazı ile yazılıp orduya gönderilmiş ve askerliğe ait birtakım küçük kitaplar da basılıp yayınlanmıştır.[27] Orduda bir süre kullanılan bu yeni yazıyı okumak, eskisinden de zor olduğu için bir süre sonra da bu işten vazgeçilmiştir.

Yine bu arada Darülfünûn Türk Lisanı Tarihi Müderrisi (Profesör) olan Necip Asım'ın, 1332 (1916) yılında, Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda "Elifbamız Hakkında Bazı Mülahazalar" başlıklı bir makalesinde Arap alfabesinin kolay yazılmasını sağlamak için bir çalışma yaptığını görüyoruz. Asım Bey makalesinin bir bölümünde, "*...Bilindiği gibi uygar milletlerin kullandıkları alfabelerin hepsi Fenike alfabesinden alınmıştır. Fakat her şeyde olduğu gibi alfabe konusunda da Doğu ile Batı birbirinden ayrılmıştır. Doğu eski şeklini korumuş sağdan sola yazıyor; Batı ise ilk önce sağdan sola yazmış, sonra kolaylık için "Strongelo" usulüne baş vurmuş, sonunda doğal olarak soldan sağa yazmakta karar kılmıştır. Doğu ise gereğini anladığı eksiklikleri noktalarla, harekelerle tamamlamaya çalışmış, Batı ise seslileri de birer harf şekline getirerek harekeleri kelimelere sokmuştur. Doğu, harflerin temel değerlerini korumaya çalışmış; Batıda her millet harflere kendi dilinde gerekli gördüğü sesi verdirmiştir. İşte bu yüzden Doğu ile Batı alfabeleri görünürde birbirinden çok ayrı bir duruma girmiştir. Fakat iyice araştırılırsa bugün bile bütün alfabelerin bir asıldan olduğu ortaya çıkar...*"[28] şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Asım Bey bu makalenin geri kalan kısmında, Batıda sesli ve sessiz harflerle ilgili yapılan çalışmaları örnekleriyle anlatmış, bizde yapılması gereken-

---

[27] Ülkütaşır, **a.g.e.**, s. 26-27.

[28] Geniş bilgi için bakınız: Necip Asım, "Elifbamız Hakkında Bazı Mülahazalar", **Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası,** İstanbul 1332, sayı 2, sene 1, s.131-136.

Levent Sahverdi Arşivi

ler üzerinde durmuş ve sesli harfler olarak "*elif*", "*ye*", "*vav*", "*he*" harflerinin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Buna göre "*elif*" harfini "A" harfi için; "*ye*" harfini "İ" ve "I" harfleri için, tek "*vav*" harfini "O" harfi için, çift "*vav*" harflerini "U" harfi için, "*he*" harfini de "E" harfi için kullanılmasını öngörmüştür.[29]

Necip Asım, yukarıda ileri sürmüş olduğu görüşlerin bazı eksikliklerini görmüş olacak ki, 1924 yılında yazdığı başka bir makalesinde harflerle ilgili bazı değişiklikler yapmıştır. Makalesinin bir bölümünde, "*...bugün bilimsel araştırmamıza göre dilimizde on sesli harf vardır. Bunu "Elif, vav, he, ye" den ibaret dört işaretle yeterli kılmak yetmez*" diyerek yeni öneriler geliştirmiştir. Bu önerilerini de örnekleriyle açıkladıktan sonra bu yazı şeklini zamanın Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi'ye sunduğunu bildirmiştir.[30]

Kısacası, Latin harflerinin kabul edilişine kadar bir yandan Arap harfleri mi, Latin harfleri mi? Tartışmaları yapılırken; bir yandan da Arap harflerinin ıslahı konusunda çalışmalar sürdürülmüştür. Değişik pek çok kişi tarafından yapılan bu çalışmalarla da iyi bir sonuç elde edilememiştir. Aksine, Arap harflerinin kolay yazılıp okunması için yapılan her değişikliğin, okumayı ve yazmayı daha da zorlaştırmış olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Yapılan Çalışmalar ve Harf İnkılâbı

Daha Cumhuriyet kurulmadan M. Kemâl Atatürk, Arap harfleriyle okuyup yazma zorluğunun bilincinde olarak, 1919 yılında, Erzurum'da bulunduğu sırada Mazhar Müfit (Kansu) Beye, zaferden sonra hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını ve başka inkılâplarla birlikte Latin harflerinin de kabul edileceğini not ettirmiştir.[31] Böylece zamanı gelince sırasıyla bütün inkılâpları birer birer gerçekleştirecektir.

Harflerle ilgili tartışmalar, Millî Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin kabul edilmesinden sonra da devam etmiştir. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri

---

[29] Geniş bilgi için bakınız: **A.g.m.**, s.131-136.

[30] Geniş bilgi için bakınız: Necip Asım, "Elifba Meselesi", 1341(1925), **Türk Yurdu,** sayı 12, cild 2, s.539-544.

[31] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, Ankara 1988, s.131.

Levent Sahverdi Arşivi

arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı "Latin Harflerinin Kabûlü" konusunda bir önerge vermişlerdir. İşçi kuruluşlarından gelen bu önerge, genel kurulda okutturulmamıştır. Ancak daha sonra Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa bir demeç vererek bu girişimi kınamış ve Latin yazısını kabul etmeyi Hıristiyanlaşmakla eşit görmüştür.[32] Karabekir Paşa yaptığı açıklamasında özetle şunları söylemiştir:

"*Bu düşünce Avrupa'da başladı. Güya bizim İslâm harflerimiz yetersizmiş. O halde Latin harfleri alınmalıymış. Orada bazı arkadaşlarımız bu düşüncenin savunucusu oldular. Ama sonuçta bunun felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu düşüncenin korkunç bir felâket olduğunu Arnavut ulusu da geç olarak anladı. Ne yazık ki, Azerbaycan'lı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü. Bu konuda özel olarak bizden de fikir soranlar oluyor. Biz bunun korkunçluğunu ve bu harflerin değiştirilmesinin yeryüzünde yaşayan 350 milyon Müslüman'a ait olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz harf şekillerini kabul etmeye doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi yabancı ile görüşseniz ilk işiteceğiniz sözler:* ***'Türkçe çok güzel bir dildir, kolaydır. Fakat harfleri kötüdür'*** (olur). *...Ben bu mesele ile bizzat uğraştım ve Arnavutluk ihtilâli içinde bulundum. Acaba bu Latince kabul edilir mi? Bu kabul edildiği gün ülke karışır. Her şeyi bir yana bıraksak, bizim kütüphanelerimizi dolduran kutsal kitaplarımız, tarihimiz ve binlerce cilt eserimiz bu dille yazılmışken büsbütün başka bir şekilde olan bu harfleri kabul ettiğimiz gün, en büyük felâketle bütün Avrupa'nın eline güzel bir silah verilmiş olacak; bunlar İslâm alemine karşı,* ***'Türkler ecnebi yazısını kabul etmişler ve Hıristiyan olmuşlardır'*** *diyeceklerdir. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytanca düşünce budur... Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Latin harfi yoktur..."*[33]

Kâzım Karabekir Paşanın makalesinden de anlaşıldığı gibi mesele, dinî, siyasî ve kültürel yönünden ele alınıp değerlendirilmiştir.

---

[32] **Yazı Devrimi**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 456, Ankara 1979, s.30.
[33] Ülkütaşır, **a.g.e.**, s.43-44.

Levent Sahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir Paşanın bu açıklamasından cesaret alan Latin harflerinin karşıtları yeniden cesaretlenerek yayıma başlarlarken buna karşı Latin harflerini savunanlar da çıkmıştır. Özet olarak bu konuda Kılıçzade Hakkı, "*Ne gariptir ki yüksek tahsil görmüş, çok zekî bir Kâzım Karabekir Paşa o kadar toplumsal ve tarihsel belâlardan sonra, sırf bilimsel bir sorun olan Lâtin harflerinin alınması isteğini kötülüyor ve buna sebep olarak da kısaca,* ***İslâm dünyası ne der?*** *diyor!...Kâzım Karabekir Paşadan rica ederim: Biz yalnız Müslüman mıyız? Yoksa hem Türk hem Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek, bize Arap harfleri ve Arap dili gerekir ve ilim olarak Kur'an yetişir. Bunun yanında milliyet ve egemenlik kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk kültürüne muhtacız. Kültür ise her şeyden önce dilimizden başlayacaktır*" diyerek olayı kültür ve milliyet yönünden ele alıp görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca, Arap harflerinin dışındaki harflerle Kur'an yazmanın küfür olmadığını, bunu yapanın küfre girmediğini de belirtmiştir.[34]

Hüseyin Cahit (Yalçın) ise, bütün Türk basınının bastıkları gazetelerin toplamının, Avrupa'daki bir kent merkezinde basılan bir tek gazete sayısından daha az olduğunu; gazete bile okunmayan bir ülkede bilimsel ve edebî eserlere de istek duyulmayacağını ve millî kütüphanemizin bomboş olduğunu belirttikten sonra, "*Biz ülkede ümmîliği (okuyup yazması olmayan) azaltamıyoruz. Çünkü harflerimiz buna engeldir. Çocuklarımız değil, hiç birimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle dil, böyle eğitim olur mu? Bir köylü çocuğu yıllarca okula gidip de hiçbir şey öğrenemezse niçin vakit kaybetsin... Bu harfleri kullanmak için hiçbir dinî zorluk yoktur. Millî harflerimiz de değildir. Şu halde Lâtin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmekle elde edeceğimiz sonsuz yararları neden küçümsüyoruz?*"[35] derken, o da meseleyi eğitim ve kültürle birlikte dinî yönden de dile getirmiştir.

Kısacası 1860'lardan sonra başlayan harflerin ıslahı tartışmaları, 1923'ten sonra, bu harflerin ıslah edilemeyeceği doğrultusunda görüş bildi-

[34] **A.g.e.**, s.44-45.
[35] **A.g.e.**, s.45-47.

Levent Sahverdi Arşivi

renler tarafından, Türkiye'nin süratle kalkınıp ilerlemesi ve uygar bir devlet olması için, uyulması gereken yolun Arap harflerinin bırakılıp yerine Latin harflerinin kabul edilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Bunlar, ülkenin geri kalmış olmasını; eğitim ve öğretimdeki yetersizliği; aydın kişilerin azlığını; edebiyatçıların, bilginlerin, düşünürlerin fazla olmayışını hep Arap harfleriyle yapılan eğitime bağlamışlardır. Bunun için bu harfleri kaldırıp yerine Latin harflerini kabul etmek gerektiğini savunmuşlardır. Buna örnek olarak da, Türkiye'de Yunanca ve Ermenice harflerle yazan Rumları ve Ermenileri, Latince harflerle yazan Arnavutları ve hatta kardeş millet olan Macarları göstermişlerdir.[36]

Latince taraftarlarının bu görüşlerine, bu dönemde, azınlıklardan karşı çıkanlar da olmuştur. Yahudi asıllı ve İstanbul Darülfünûn müderrislerinden olan Avram Galanti (1873-1961), 1925'te yayınladığı "Türkçe'de Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri" adlı eserinde, bunlara karşı çıkmıştır. O, sorunu edebî yönden, Müslümanlar arasındaki dil ilişkisi ve ekonomik ilişkiler açısından ele almış ve Osmanlıca imlâ (yazı) üzerinde durmuştur. Bu konularda, 1908 Meşrûtiyetinden beri dilin çok geliştiğini; Türkçeye on binden fazla yeni kelime girdiğini; bu kelimelerin büyük çoğunluğunu ilmî ve fennî deyimlerin oluşturduğunu ve bu kelimelerin yüzde sekseninin Arapça'dan alındığını, ayrıca bu kelimelerin saf Türkçe'ye çevrilmek istenmesi halinde bile bunun mümkün olamayacağını; zira edebiyatta, bilimde ve fendeki Arapça deyimlerin ve terimlerin çok güçlü olduğunu, bu yüzden de bunları Arapça'nın dışındaki harflerle yazmanın mümkün olmadığını açıklamıştır.[37] Ayrıca ona göre, Arap elifbası Kur'an elifbasıdır. Arap elifbası Kur'an elifbası olduğu için Türk, Arap, Acem ulusları tarafından dil yazısı olarak kullanılmaktadır. Böylece Türkçenin, Arapça ve Farsça ile olan dil ilişkisi, bu üç dilin öğrenimini kolaylaştırmaktadır. Bu açıklamayı yaptıktan sonra görüşlerini şöyle sürdürmüştür:

---

[36] Kevser Baş, **Avram Galanti'nin 'Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri' Adlı Eseri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı,Yüksek Lisans Seminer Çalışması, Mayıs 1997, s.3-4, (basılmamış eser).

[37] **A.g.e.**, s.11.

Levent Sahverdi Arşivi

*"Latin harflerini kullandığımızı ve Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin şimdiki yazılışlarının ortadan kalktığını farz edelim. Ne göreceğiz? Türkçe konuşan ve Arap harfleriyle yazan ve Arapça, Farsça kelimeleri itibariyle bize yakın olan veya yazı bağı ile dilimize ve dolayısı ile bize bağlı olan milyonlarca Arap ve Acem, şimdiki neslin ölümünden sonra gelecek olan nesil, bizden tamamıyle ayrılacaktır. Biz o zaman İngilizlerin siyasette korktukları o meşhur '**splendid isolation**' yani '**korkunç soyutlanma**'da kalacağız. Bir süre sonra da yeni Türk, yeni Arap, yeni Acem nesilleri birbirini tanımayacak, sanki aralarına sedler çekilmiş olacaktır."*[38]

Avram Galanti sorunu ekonomik yönden de ele alır ve Asya'daki sınırımızın öbür yanında Arapça ve Farsça konuşan ulusların oturduklarını, İran ve Arap ülkeleriyle ticaretimizin öteden beri var olduğunu; Arapça yazı ile yazan, Arapça ve Farsça konuşan ulusların Türkçe'yi çok çabuk öğrendiklerini, bu yüzden de karşılıklı olarak ticaretin arttığını, eğer ek olarak okullarımıza bir iki saat Arapça ve Farsça dersler konursa Arapça ve Farsça ticaret dilinin öğrenileceğini, bildirir. Sonra da 25 Arap harfinden oluşturduğu bir alfabenin kolaylıkla öğrenileceğini savunur.[39] Daha sonra Osmanlıcadaki imlâ (yazma) güçlüğünü ele alarak bu güçlüğün yükselip kalkınmaya engel olmadığını, zira aynı güçlüklerin Fransızca ve Almancada da var olduğunu örnekleriyle açıklar.[40]

Avram Galanti, bu eserinden sonra yazdığı pek çok yazısında da Arap harflerinin yükselmeye engel olmadığını açıklamış, sonra da "Elifbamız Nasıl Ta'dil Olunur?" adlı makalesinde, Milaslı Doktor İsmail Hakkı Beyin, Necip Asım Beyin ve Enver Paşanın kabul ettiği çalışmalarda görüldüğü gibi, alfabemizin sesli harflere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bunun için de sessiz harfler olan "*he, ye, vav*" harflerine nokta ve çizgi ilave ederek sesli harfler oluşturmuştur. Buna göre "*vav*" harfinin üzerine bir nokta koyarak "o" sesli harfini, iki nokta koyarak "ü" sesli harfini, çizgi koyarak "ö" sesli harfini ve yine "*vav*" harfinin üzerine "*med*" (uzatma) "^" işareti koyarak "u" sesli har-

---

[38] **A.g.e.**, s.15-16.
[39] **A.g.e.**, s.20-22.
[40] Geniş bilgi için bakınız: **A.g.e.**, s.24-38.

Levent Sahverdi Arşivi

fini; "*ye*" harfini "i" sesli harfi olarak; kapalı (yuvarlak) "*he*" sessiz harfini "*vav, je, ze, ra, zel, dal*" harflerinden sonra "e" sesli harfi olarak; yine iki gözlü '*he*' harfini ise diğer harflerden önce ve sonra "e" sesli harfi olarak; "elif" harfini ise "a" harfi yerine kullanmıştır. Ayrıca "*h*" harfini sesli "e" harf olarak kullandığından, kelimelerin sonundaki sessiz "h" harfini oluşturmak için de yine kapalı (yuvarlak) "*he*" harfinin üzerine iki nokta koyarak "h" harfini oluşturmuştur: Ah, vah, şah vs.[41]

Kısacası Galanti, Latin harflerinin kabul edilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca, "*Türkçe, Latin harfleriyle yazılacak olursa yabancılar bu dili daha kolay öğrenir*" iddiasında bulunanlara da, "*Dünyada hiçbir millet, dilini yabancılara kolaylıkla öğretmek için, dilinin herhangi bir dalında değişiklik yapmaya kalkmaz ve hatta o değişikliği bile düşünmez*" cevabını vermiştir.[42] Bu arada dilin Türkçeleşmesine taraftar olduğunu, yalnız o andaki durumuyla Türkçe'nin terimler dili olmadığını, bunun için zamanı gelinceye kadar Arapça ve Farsça ile yapılan terimlere ihtiyaç duyulduğunu, ama zamanla derin bir bilimsel araştırma yapıldıktan sonra bu değişikliğe karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[43]

Gerçekten Galanti'nin bu çalışması, kendisinden önce yapılan çalışmalardan daha ciddî ve ilmî olmuştur. Ama yine de sorunu çözecek şekilde okuyup yazmayı kolaylaştırdığı söylenemez; zira Arapça ve Farsça kelimelerin, terkiplerin, deyim ve terimlerin yazılıp okunması yine eskiden olduğu gibi, Arapça ve Farsça okunup yazılacağından, sorun olarak kalmış oluyordu. Bunları yazıp okuyabilmek için, yine Arapça ve Farsça bilgisine ihtiyaç duyuluyor ve geniş kitleler için okuyup yazma sorunu tam olarak çözülmüş olmuyordu. Çünkü yalnızca Türkçe kelimelerin okunup yazılması, eskiye göre, kolaylaştırılmıştı ama, sessiz *vav* harfini sesli harf yapmak için üzerine bazı çizgi ve noktalar konduğundan bu harf ile *fe* ve *kaf* harfleri karıştırılabilir-

---

[41] Geniş bilgi için bakınız: Avram Galanti, **Arabi Harfler Terakkimize Mani Değildir**, İstanbul 1927.

[42] Geniş bilgi için bakınız: **A.g.e.**, "Ecnebiler ve Latin Harfi" başlıklı makalesi.

[43] Geniş bilgi için bakınız: **A.g.e.**, "Bakü Türkoloji Kongresinin Gayri İlmî Bir Kararı" başlıklı makalesi.

Levent Sahverdi Arşivi

di. Dahası bu yeni yöntemle eski yeni karmaşasının ortaya çıkması ve yeni neslin eskiyi okumakta zorlanması mümkündü. İyi incelendiği zaman bu değişiklikle, bazı Latin harfleri aleyhtarlarının dediği gibi, yine yeni nesil ile eski nesil arasında kültür kopukluğuna neden olacak durum ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı devletinin son zamanlarında, Arap harflerinin mevcut durumuyla okuyup yazmanın zor olduğu konusunda, pek çok aydın aynı görüştedir. Bu yüzden değişik kişiler tarafından, Arap harflerinin ıslahı konusunda yazılar yazılmış ve bazı yenilikler teklif edilmiştir. Islahâta yönelik bu çalışmalar sonucunda, alfabede olmayan yeni "sesli harfler" önerilmiştir. Ne yazık ki, bu iyi niyetli çalışmalar sonucunda oluşturulan yeni alfabeye rağmen, okuyup yazma daha da zorlaşmıştır. Bu çalışmalardan birisi Enver Paşa tarafından 1913'te uygulanmaya konmuşsa da bu harflerle yazı yazmak, yazılanı okumak eskisinden de zor olmuş ve bu yüzden bir süre sonra uygulamadan kaldırılmıştır. Bu konuda en güzel çalışmayı, Avram Galanti yapmıştır. Ama daha önce de belirtildiği gibi bu da istenilen kolaylığı tam olarak sağlayamamıştır.

Bu konuyu tartışanlardan bir kısmı, Arap harflerinin ıslahının yeterli olup başka bir yeniliğe ihtiyaç olmadığını savunurlarken; bir kısmı da, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın bu harflerin ıslahının mümkün olmadığını belirtmiş ve Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu grup ayrıca, geri kalmamızı Arap harflerine bağlamış, ilerlemenin şartının da Latin harflerine bağlı olduğunu bildirmiştir. Bu iki farklı görüş yüzünden uzun tartışmalar olmuştur.

Kalkınmanın harflerle ilgisinin olmadığını söyleyen Arap harfleri taraftarlarından bazıları, bu harflerin bırakılması halinde, dinden ve Kur'an'dan olunacağını savunurken; Latin harfi taraftarları, harflerin dinle ilgisi olmadığını belirtmişlerdir. Bazıları da olayı, siyasal yönden ele alıp Latin harflerinin kabulü ile İslâm siyasal birliğinin dağılacağını ve kültürel kopukluğun olacağını söylemişlerdir. Diğer bir bölümü ise, konuyu ekonomik yönden ele almış ve eğer Arap alfabesi bırakılırsa, öteki Müslüman devletlerin bizimle alış verişi keseceklerini açıklamıştır. Bazıları da Arap harfleri ıslah edilmezse kalkınıp ilerlemenin ve bilimsel çalışmanın olamayacağını dile getirmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu konuyla ilgili görüşlerimizi ise şu şekilde sıralamak istiyoruz:

1- Kanaatimizce harflerin dinle ilgisi yoktur, kutsiyeti de yoktur. Latin harflerinden oluşturulan Yeni Türk Harflerinin kabul edilmesi ile dinden çıkılması söz konusu olamaz. Eğer Kur'an Arap harfleriyle yazıldığı için böyle düşünülmüşse, bu harflerle yazılmış olan küfürler de vardır. Ama, Kur'an'ın mesajı söz konusu ise, bunu ayrı düşünmek gerekir ve mesaj hangi dille yazılırsa yazılsın kutsaldır. Kaldı ki eskiden, Arapça bilmeyen bir Türk, Kur'an'ı anlamadan okuyor; onu evinin en önemli yerine asıyor ve ona saygıda kusur etmiyordu; fakat, onu anlamıyordu. Oysa asıl olan onu anlayarak okumaktır. Yeni Türk Harfleri kabul edildikten sonra, okuma kolaylaştığından okuma-yazma bilenlerin oranı artmış, buna paralel olarak Kur'an okuyanların oranı da artmıştır. Kur'an'ı Türkçe'ye yeni harflerle ilk tercüme ettiren de, 1930 yılında, Atatürk olmuştur. Hatta Kur'an'la birlikte Hz.Peygamberin hayatıyla ilgili bir kitabın da Türkçe'ye tercüme edilmesi emrini vermiştir.[44] Bunun üzerine Elmalılı Muhammed Hamdi, "Hak Dini Kur'an Dili" adlı tefsirini yazmıştır. Ayrıca Ahmed Nâim ve Kâmil Miras tarafından Sahih-i Buhari Muhtasarı olan "Tecrid-i Sarih" Türkçe'ye çevrilmiştir.[45]

2- Latin harflerinin kabul edilmesiyle birlikte hiçbir siyasî çözülme olmamıştır. Siyasî çözülme I.Dünya Savaşı sonucunda olmuştur. Buna sebep olanlar da Türklerden ziyade diğer Müslüman uluslar olmuştur. Bunlar, çeşitli sebeplerle Türklere karşı başkaldırmışlar ve bağımsızlıklarını istemişlerdir. Kısacası bunun harf inkılâbı ile ilgisi yoktur. Aksine, daha önce bizden ayrılmış olan ülkelerin, Atatürk döneminde, hemen hepsinin, Atatürk sayesinde Türkiye'ye dost olduklarını görüyoruz. Buna İran da dahildir.

3- Kültürel yönden, Latin harflerinin kabulü ile bir süre için arada bir fetret dönemi yaşanmış olabilir. Yalnız bugün, Osmanlı döneminden az olmamak kaydıyla, Osmanlıca bilen yeni bir nesil yetişmiştir. Bu yeni nesil Arap harfleriyle yazılmış olan Osmanlıca eserlerin transkripsiyonunu ve sadeleştirilmesini yaparak yeni nesillere aktarmaktadır. Osmanlıca öğrenen bu nesil

---

[44] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III**, Ankara 1981, s.85

[45] Kâmil Miras, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi VI**, Ankara 1982, s.7-9.

Levent Sahverdi Arşivi

gittikçe de artmaktadır. Bu da geçmişimizle ilgili, kültürel kopukluğun telafi edilmesine olanak tanıyacaktır.

4- Yeni harfleri kabul etmekle okur yazar oranı eskiyle kıyaslanmaz bir şekilde çoğalmıştır; Türkçe'de bilimsel çalışma artmış, Türkçe bilim dili olma yolunda büyük yol almış ve sadeleşmiştir. Ayrıca Hem okumak hem de yazmak çok kolaylaşmıştır. Hatta Yeni Türk harfleri, Batı dillerinin hepsinden daha kolay yazılıp okunmaktadır. Bunun böyle olduğunu Türkçe öğrenmek isteyen yabancı kişiler de kabul etmektedirler.

5- Yukarıda da belirtildiği gibi, Arap harflerini savunanlardan bazıları, Arapça, Farsça ve Urduca konuşan ulusların, bizim gibi Arap harfleri kullandıklarından, dilimizi daha kolay öğrendiklerini, bu yüzden de karşılıklı olarak ticaretin arttığını, savunmuşlardır. Bugün, bu görüşün doğru olmadığı anlaşılmıştır. Zira bu ülkeler Latin harfleri kullanan Avrupa dillerini bizden daha çok okuyup öğrenmektedirler. Ticarî yönden de hepsiyle ticaret yapılmaktadırlar.

6- Bütün bunlara eklenecek başka bir neden de, Yeni Türk harflerinin kabulü ile, daha önce Lâtin harflerini kabul etmiş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin içerisinde bulunan ve Türkçe konuşan Türk yurtlarındaki Türkler ile Türkiye arasında yazı birliği sağlanmış oluyordu. Ama daha sonra S.S.C.B., Kiril alfabesini kabul ederek bu bağı koparmıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, hiçbir alfabe kalkınmaya engel değildir. Yalnız öğrenimi kolay ya da zor olan alfabeler vardır. Osmanlının kullandığı alfabenin zorluğunu ve ancak altı yılda okuma yazma öğrenildiğini, o alfabeyi kullananlar açıklamışlardır ve bu da doğrudur. İşte böyle bir alfabe ile okuma ve yazma öğrenirken çok zaman harcandığı, bu yüzden de kalkınmanın yavaş olduğu vurgulanmıştır. Zaten geri kalmış bir ülkenin bir alfabe uğruna, son süratle kalkınan ülkeler yanında kaplumbağa hızıyla gitmesinin bir anlamı olamazdı. Latin harfleri karşıtları, tartışmalarda buna örnek olarak, Çin ve Japon dillerini ve alfabelerini örnek göstererek, onların alfabe ve dillerinin daha zor olduğu halde kalkındıklarını açıklamışlardır. Bunda doğruluk payı vardır. Yalnız Osmanlı devleti XVI. yüzyıldan itibaren çöküşe başladığı zaman, bu devletler kalkınma dönemine girmişlerdi ve Osmanlı çökün-

Levent Sahverdi Arşivi

ce de bunlar kalkınmalarını sürdürüyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca, öteki kalkınmış olan ülkelerle bu açığı kapamak için bir şeyler yapması gerekiyordu. Osmanlı alfabesi ile okuyup yazmayı hızlandırmanın mümkün olmadığını pek çok kişi biliyordu. Bu arayış sonucunda Yeni Türk harfleri kabul edilmişti. Burada şunu rahatlıkla söylemek gerekir ki, Türkiye, Yeni Türk harfleri sayesinde, eğitim ve öğretimde Çin ve benzeri ülkelerle arasındaki mesafeyi kapatmıştır; yine aynı Türkiye, okuyup yazması kolay harfleri sayesinde ve çalışması koşuluyla İngiltere, Fransa, Japonya gibi daha kalkınmış olan ülkelerle arasındaki mesafeyi kapayabilir ve hatta bu ülkeleri geçebilir. Çünkü İngiliz, Fransız ve Japon alfabeleri gibi alfabelerle de okuyup yazmak oldukça zordur. Osmanlı'da olduğu gibi, bu alfabeleri kullanan ülkeler de, okuyup yazma konusunda aynı sıkıntıyı çekmektedirler ve bunu kendileri de dile getirmektedirler.

Kısacası, bugün herkes, Harf Devrimi sayesinde, kolaylıkla okuyup yazmaktadır. İslâm'a uygun olan da budur. Zira inanan herkes, belki anlamını bilmeden, her gün şu duayı yapmaktadır: "*Rabbi yessir ve lâ tüassir Rabbi temmim bi'l-hayr = Rabbim! Kolaylaştır, zorlaştırma!, Rabbim! İyilikle ve güzellikle sonuçlandır!*". Hz. Peygamberimiz de bir hadisinde: "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin*" buyurmaktadır. Allah ise, yüce Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: "*Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık vardır*".[46] Öyleyse İslâm'a ve Kur'an'a uygun olanı, kolay olanıdır. Bundan sonra yapılması gereken, Türkçe'nin dünya bilin dillerinden birisi olması için gerekli ciddi çalışmaların yapılması olmalıdır.

[46] **Kur'an**, 94/5-6

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Tarih içerisinde değişik yazı şekilleri kullanmış olan Türkler, Müslüman olduktan sonra da, uzun bir süre Arap harflerini kabul etmişler ve kullanmışlardır. Ama zaman içerisinde, özellikle Arap harfleri sessiz harflerden oluştuğundan ve Türkçe'de ise sekiz ya da dokuz sesli harf bulunduğundan, Türkçeyi, bu harfler ile okuyup yazmanın kolay olmadığı ve yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.

Son dönem Osmanlı Aydınları, Türkler için Arap harfleri ile okuma-yazma öğrenmenin ne kadar zor olduğunu ve bunun için altı yıl kadar zaman gerektiğini, genelde tartışmışlar; bu durumun aleyhimize olduğunu belirtmişler ve bu harflerin ıslah edilerek okuma ve yazmanın kolaylaştırılmasını istemişlerdir. Böylece ıslah çalışmaları başlamıştır. Ama Arap harflerinin ıslahı için yapılan çalışmalar, kolaylaştırmayı sağlayamamıştır. Tersine Arap harflerinden yararlanarak ortaya konulan yazım şekilleri, okuyup-yazmayı daha da zorlaştırmıştır.

Bu arada Avram Galanti bu çalışmaların en güzelini ortaya koymuştur. Ama gerçek anlamda Türkçe'nin en kolay okunup-yazılması Lâtin harfleri ile oluşturulan Yeni Türk Harfleri ile olmuştur ve bu harflerin kabul edilmesi de Atatürk sayesindedir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Devrim, Lâtince, Arap Alfabesi, Türk harfleri.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Turkish people had used many different alphabet in history. They also used the Arab alphabet for a long time after they accepted İslam. But in time, that alphabet become inadequate to read and write Turkish easily. Because there are eight or nine vowels in Turkish, hoewer the Arab alphabet does not have vowels.

The Ottoman intellectuals of the last period understood what a difficult for the Turkish people to learn reading and writing with the Arab alphabet and they spent six years for that. So they indicated that was against the Ottoman people and said that the Arab letters had to be improved and make easy reading and writing. Thus far, the Ottoman intellectuals began the workins of improvement of the Arab letters. But, those workings of the intellectuals did not assure to facilitate. On the contrary, the new letters that were put forward rendered difficult to read and write.

By the time, Avram Galanti made the best one of those workings. But in reality the easiest of the letters were new Turkish letters, made from the Latin alphabet and thanks to Atatürk, these new Turkish letters were accepted.

Key Words

Atatürk, Revolution, Latin, Arab Alphabet, Turkish Alphabet.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU (1923-1938)

Dr. Sait AŞGIN*

Giriş

Bugüne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine ilişkin bir çok inceleme kaleme alınmış ve yayınlanmıştır. Gene, zaman zaman toplumsal bir huzursuzluk ortamı yaşanan Doğu Anadolu'yu değişik yönleriyle ele alan çalışmalar da bulunmaktadır.

Doğu Anadolu'nun Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumunun incelenmesi, hem döneme hem de yöreye ilişkin gerçeklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, PKK'nın başı Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla yeni bir dönemece giren, dış kaynaklı toplumsal huzursuzluk süreci, tarihsel perspektif içerisinde daha iyi irdelenebilecek ve isabetli kararlar almak mümkün olabilecektir.

Çalışmamızda öncelikle Atatürk dönemi Türkiye'sinin genel durumu ortaya konulmakta, bu çerçevede Doğu Anadolu sosyal, siyasal ve ekonomik yönleriyle incelenmekte, Cumhuriyet Hükümetlerinin yörenin kalkındırılmasına yönelik girişimleri örneklerle anlatılmaktadır.

A-Ülkenin Genel Durumu

Anadolu uzun süren savaşların ve nihayet I. Dünya Savaşı ile onu izleyen İstiklal Savaşı'nın ağır tahribatı altında, büyük ölçüde takatten düşmüş durumdaydı.[1] Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda dünyada

* Karaman Vali Yardımcısı.

[1] Bkz. Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Cumhuriyet'in Birinci Sanayi Planı,** Ankara 1972, s.1.

Levent Sahverdi Arşivi

baş gösteren ekonomik buhranlar da ülke kalkınmasına büyük sekte vurmuştu.[2] Bunlara ilaveten Doğu Anadolu Bölgesi, I. Dünya Savaşı sonrasında Ruslar ve Ermeniler tarafından yakılıp yıkılmış; harabeye döndürülmüştü.[3] İstiklal Savaşı sonrasında kazanılan bağımsızlık ve imzalanan Lozan Anlaşması'yla da bu bölgede tam bir istikrar sağlanamamıştı. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan konular arasında Musul petrolleri konusu, Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye sınırları da vardı.[4] Ayrıca SSCB'nin Doğu Anadolu toprakları üzerindeki iddia ve istekleri de bazen açık, bazen de örtülü biçimde gündemde tutulmaktaydı.[5]

Ekonomik yönden de ülkenin dışa bağımlılıktan kurtulması kolay olmadı. 1924 yılına gelindiğinde Türkiye'deki yabancı sermaye, 94 işletmenin denetimini elinde tutuyordu. Bunların 7'si demiryolu şirketi, 6'sı maden işletmesi, 23'ü banka, 11'i belediyelere ait imtiyazlar, 12'si sınai işletme ve

---

[2] Bu durumun önemi, o yıllarda yayımlanan gazete yazılarında da sık sık vurgulanmaktaydı. Örnek olmak üzere bkz. A.B., "Bir Banka Raporu Üzerinde" **Ulus Gazetesi**, 29 Nisan 1938: Yazar burada "..Yeni Türkiye, yalnız birkaç muharebeden ve bilhassa bir hayat-memat savaşından sonra değil, cihan vaziyetinin de yeni milli inkişaflara mukavemet eden buhran şartları içinde doğmuş, ve milli kalkınmasını da, tıpkı kurtuluşu gibi, Büyük Reisinin emri altında, kendi başına ve ancak kendi irade ve kabiliyetine dayanarak, vücuda getirmiştir" diyerek bu konuya dikkatleri çekmektedir.

[3] Ermeni ve Rus zulümleri için bkz. **Aspirations et Agissements Révolutionneires des comites armeniens Avant et Aprés la proclamation De la Constitution Ottoman**, İstanbul 1917; Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkiler Sempozyumu (Erzurum, 8-12 Ekim 1984) , (nşr. Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü), Ankara 1985; Azmi Süslü, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara 1987; General Mayevski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar** (nşr. A.Süslü) Ankara 1986; Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi I-II**, Ankara 1994; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983; H. Çelik, **Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi**, Ankara, (basım yılı yok) ; Alper Gazigiray, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul 1982; Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Türkiye'de Ermeni Mezalimi ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990; **Belgelerle Ermeni Sorunu** (nşr.ATASE Başkanlığı) Ankara 1992.

[4] Milli Mücadele sırasında, Fransa ile 20 ekim 1921'de imzalanan bir anlaşma sonucu Türkiye sınırları dışında kalan ve bu durumu Lozan'la teyit edilen Sancak bölgesi nedeniyle uzun süre Fransa ile aramızda sorun olan Suriye sınırı konusu ancak 1938 tarihinde kesin sonuca kavuşabilmiştir. (Bu gelişmenin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Mehmet Gönlübol vd. **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara 1969, s.137 vd.) ; Ayrıca, Musul Meselesi hakkında bkz. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara 1964, s.644 vd.; M. Kemal ÖKE, **Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara 1992

[5] Bkz. A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920 1964)**, Ankara 1992, s.280 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

35'i ticari şirketti. Bunların millileştirilmesi için gereken büyük sermayeler ise henüz bulunmuyordu.[6]

Türkiye Osmanlı döneminde yürürlükte olan ve emperyalist sömürünün dış ticaret açığı yoluyla sürdürülmesi anlamına gelen Serbest Mübadele koşullarını 1929 yılına kadar uzatmak zorunda kalmıştı.[7] Mevcut ekonomik zorlukları aşmak için önemli adımlar atmak ve ciddi kararlar almak zorunda kalındı. Bundan başka toplumsal yapının dönüştürülmesi için gereken inkılâplar da ard arda sıralanıyordu.[8] Bu gelişmeler zaman zaman toplumla hükümet güçlerinin karşı karşıya gelmelerine da neden oluyordu.[9]

Bu arada dünyadaki siyasal ve ekonomik sıkıntılar da ülkedeki çalışmalara sekte vurmaktaydı. Bütün bunlara karşılık ülkenin inanmış yöneticileri ciddi bir kalkınma gayreti içerisine girmişti. Önce en acil olanlardan başlandı. Ülkede en temel konularda bile alınması gereken önemli mesafeler vardı. Osmanlı döneminden devralınan borçlar ve diğer sıkıntılar da çalışmaların hızını kesmekteydi.[10]

Bütün bu olumsuzluklara rağmen birlikte 1933 Sanayi Planı uygulamaya kondu. Dokuma, madencilik, kağıt, seramik ve kimya alanlarını kapsayan bu plan çerçevesinde örneğin dokuma alanında Bakırköy, Nazilli, Kayseri ve

---

6 Bkz. Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye III, Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, İstanbul 1989, s.16.

7 Bkz. S.Yerasimos, **a.g.e.**, s.17.

8 1924 yılında Hilafetin kaldırılması, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Yeni Harflerin Kabulü vb. inkılâplar için bkz. Reşat Genç, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar**, Ankara 1998.

9 Bkz. Hüseyin Koca, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine I**, Konya 1998, s.319.;**Türkiye ve Güneydoğu,** Yeni Yüzyıl Kitaplığı, s.9.

10 Maliye Bakanlığı Bütçe Kesin Hesapları'nı 1924-41 ve 1942-52 dönemi olmak üzere iki cilt olarak yayımlamıştır. "Sakıt Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devreden Duyunu Umumiye" bölümünde bu borçların yıllara dağılımı gösterilmiştir.1929 yılında ilk taksiti ödenmiş, 1943 yılında da faiz yükünden kurtulmak için erken ödeme yapılarak borçlar kapatılmıştır. Bu taksitlerin her yıl bütçe gelirlerinde ağırlığı1929'da %6.5, 1930'da 4.6, 1931'de %2.3, 1932'de %0.3, 1933'de %2.2, 1934'te %2.4, 1935'te %2.5, 1936'da %3.0, 1937'de %1.7, 1938'de %1.3, 1939'da %1.0, 1940'da %0.8,1941'de %0.6, 1942'de %0.3 ve 1943'te %1.7 olmuştur. Bkz.Ali Nejat Ölçen, **Kemalizm'in Ekonomisi**, Ankara 1997, s.96 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

Konya – Ereğli fabrikaları öngörülmüştü. İkinci Sanayi Planında ise stratejik sektörler olarak enerji, petrol, azot, deniz ürünleri ve afyon[11] yer alacaktı.[12]

Bu çerçevede 20 Mayıs 1934'te Kayseri, 20 Ekim 1934'te Ereğli, 25 Ağustos 1935'te Nazilli bez fabrikaları ile 20 Mart 1935'te Türkiye'nin şişe ihtiyacını tamamıyla sağlayacak 150 işçi kapasiteli Paşabahçe Cam fabrikasının[13] temelleri atıldı ve hızla hizmete sokuldu.

Sanayi programları kamuoyunda geniş yankılar buluyor ve hedeflere öngörülenden daha erken ulaşılacağı bile düşünülüyordu.[14] Yapılan işler sık sık değerlendirmeye alınmaktaydı. Böyle bir değerlendirme ortamı CHP'nin 1935'teki Büyük Kurultayında da yaşandı. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın, bayındırlık işleri hakkında verdiği bilgilere göre 1920 yılında toplam 4082 km. olan demiryolu ağımıza 2642 km. ilave edilmiş, 101 kâgir köprü varken 69 adet daha yapılmış, 1930 yılında biri Trabzon-Erzurum diğeri Çanakkale-Balıkesir güzergahı olmak üzere iki büyük yolun yapımına başlanmıştı. Bir de Ankara'nın asfalt yolları yapılmıştı. Çünkü, "burası Merkez-i Hükümet olunca dosta düşmana karşı burayı yükseltmek, bir an evvel imar etmek yeni devletin şerefi iktizasından" görülmekteydi.[15]

Bu arada Devletin yürütmesi gereken ciddi sağlık işleri de bulunmaktaydı. Bugün aklımıza bile gelmeyen kimi hastalıklar salgın halinde idi ve ulusal boyutta ciddi sıkıntılar doğurmaktaydı. Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın 1935 Mayısında yaptığı açıklamalara göre sıtma, frengi ve tra-

---

[11] Afyon ekiminin alkoloid sanayiinin girdisi olarak değerlendirilmesi düşünülmüştü ve eğer gerçekleşse idi afyon tıbbın hizmetine verilmiş olacaktı.

[12] Bkz., Afet İnan, **Cumhuriyetimizin İkinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.

[13] Bir günlük gazetede yar alan habere göre kurulan fabrikada uzman olarak çalışacak Türk gençleri Fransa'ya staja gönderilmişti.Biri aynı ülkede diğeri İngiltere'de incelemelerde bulunan iki Türk mühendisi de dört ay kadar sonra dönerek yabancı uzmanlarla beraber fabrikanın yönetimini ele alacaklardı. İleride işçiler uzmanlaşınca lüks cam eşyası da üretebilecektik. Ama bunun için bir süre beklememiz gerekecekti... "Dünyanın En Büyük Cam Fabrikalarından Biri" başlıklı haber yazısı için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi,** 20 Mart 1935.

[14] Örnek olmak üzere bkz. İsmail Hakkı, "Sanayi Programımız Devlet ve Millet İşbirliği İle Başarılacaktır", **Yeni Asır Gazetesi**, 12 (Teşrinisani) Kasım 1934.

[15] Bakanın Kurultaya bayındırlık işleri ile ilgili olarak verdiği izahat için bkz. **Ayın Tarihi**, Haziran 1935, s.18, s.84-90.

Levent Sahverdi Arşivi

homla mücadele önem arz etmekteydi. Sıtma mücadelesinde günün koşullarına göre "en ziyade nüfusu kesif olan ve ekonomik bakımdan önemli bulunan yerler göz önüne alınmış"tı. 1934 yılında sıtmayla mücadele programı yürütülen bölgelerde muayene edilenlerdeki sıtmalı oranı %17'yi aşmaktaydı. Uzun yıllar mücadele gerektiren bir hastalık olduğu için de üç beş yılda sonuç almak mümkün değildi. O yıllarda ancak Ankara gibi yerlerde sıtma ile mücadelenin sonlarına yaklaşılabilmişti. Bakana göre ülkedeki frengi hastalığı zannedildiği kadar değildi ve 1924'teki 213.716 frengiliden 21.372'si tedavi edilmiş, 37.975'i vefat ve saire nedeniyle ayrılmış ve 1935 yılına gelindiğinde elde 154.668 hasta kalmıştı ki bu nüfusun %0.9'una karşılık geliyordu.

Daha çok ülkenin Güney taraflarında görülen trahom konusunda ise o güne kadar Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa ve Maraş'ta mücadele sürdürülmüştü. Mücadele bölgelerinde toplam 120 yataklı trahom hastaneleri bulunuyordu ve yalnızca 1934 yılında müracaat eden 87.000 kişiden 2215'i tedavi, 4318'i ameliyat edilmişti. Bakan sorulan bir soru üzerine, İstanbul'da 12-16 bin yatağa ihtiyaç bulunduğu halde mevcudun 2820 olduğunu ve doğum için gelen fakir Türk annesini kapıda bırakmamak için Hasekinisa Hastanesinde bir yatakta iki kişi yatırılması emrini bizzat kendisinin verdiğini de ifade etmekteydi. Gene Bakanın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Dünya ortalaması 2000 hastaya 1 doktor iken, 1927 itibarıyla bizde bu oran 5516 hastaya 1 doktordu.[16]

24 Ocak 1936'da Ankara'da Endüstri Kongresi toplandı Burada ikinci sanayileşme planının esasları görüşülecekti. Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın burada yaptığı konuşmada ilgi çekici noktalar bulunmaktadır. Bunlardan en temel olanı "Türkiye hammaddeci mi kalmalı, sanayileşmeli mi?" tartışmasıdır. Bunun da altında yeterli uzman elemanımızın bulunmadığı, teknolojik birikimin noksanlığı, bireysel girişime pay bırakılmadığı gibi eleştiriler bulunuyordu. Bayar teker teker karşılıklarını verdikten sonra, "Büyük Önde-

[16] Sağlık Bakanı Dr. Refik SAYDAM'ın ayrıntılı açıklamaları için bkz. **Ayın Tarihi**, Haziran 1935, S.18, s.161-165.

Levent Sahverdi Arşivi

rimiz Atatürk ve Büyük Başvekili İsmet İnönü, sanayi programımızın biran evvel hazırlanması için intizar etmekte" olduklarını bildiriyordu.

İş Bankası'nın eski ve başarılı umum müdürü Bayar'ın ekonomi politikası Atatürk'ün tasvibini görüyor, ancak İnönü tarafından aynı sempati ile bakılmıyordu. Atatürk'ün "Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük siyasal sorunların çözülmesi için İsmet İnönü'yü tercih ettiği gibi, bu kez ülkenin ekonomik sorunlarının hızla çözülmesi için de Celal Bayar'ı tercih etmesi"[17] 20 Eylül 1937 tarihinde İsmet İnönü'nün "istirahat amaçlı" iznine ve hemen arkasında Celal Bayar'ın Başvekil olmasına giden sürecin temeli görülmektedir.

1930'ların sonlarına doğru, Avrupa Devletleri arasında kamplaşma ve buna bağlı savaş rüzgarları artarken, Ulu Önder Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi'nin açılışındaki nutku, Celal Bayar başkanlığındaki hükümete yeni iktisadi hedefler gösteriyordu. Atatürk bu nutkunda "*en kısa yoldan, en ileri ve en refahlı Türkiye idealine ulaşmak*" hedefini vermişti.[18] Bu ivme ile hazırlanan Celal Bayar'ın üç yıllık maden işletme ve dört yıllık sanayileşme planları,[19] kamuoyunda büyük heyecan uyandırmıştı.[20] Bunlardan sanayileşme planında, Doğu Anadolu'yu doğrudan etkileyecek Trabzon limanı ile Sivas'ta çimento ve Motor fabrikaları, Iğdır pamuklarını işlemek için Erzurum'da ip-

---

[17] Bkz.Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)" **Türk Tarihi III**, İstanbul 1989, s.117.

[18] Bkz.Kemal Ünal "Yeni Ekonomik Plan", **Ulus Gazetesi**, 22 Eylül 1938.

[19] Başbakan Celal Bayar'ın bu ekonomik plana ilişkin olarak Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamanın tam metni için bkz.**Aylın Tarihi**, Eylül 1938, S.58, s.19-22.

[20] Yazılı basında bu yolda çıkan yazılara örnek olmak üzere bkz.Muhittin Birgen, "Celal Bayar'ın Üçüncü Planı", **Son Posta Gazetesi**, 22 Eylül 1938. Yazar burada "...Aynı zamanda şunu da öğrendik: Bir memleketin iktisadi istihsal şekli ve bunu idare eden ihtiyaçlar, mütemadiyen değişebilir şeylermiş. Dün en mühim mesele sandığımız 'üç beyaz'ın yanı başında bugün onlar kadar ehemmiyet alan bir madde, mesela benzin maddesi vücuda geliyor. Benzinsiz hayat imkansız bir şey oluyor. Biz otuz sene evvel üç beyazı temin ettiğimiz zaman dünyayı ve bizzat saadeti fethetmiş olacağımızı zannederdik; halbuki şimdi etrafımıza bakınca, her sene başka bir şey yapmak mecburiyetinde olduğumuzu ne güzel anlıyoruz" diyerek, ülkenin yeni bir ekonomik hamle yaptığını vurguladıktan sonra "...bu ufuklarda Türk Milletine daha çok iş, daha çok istihsal, daha çok hareket imkanları görünüyor. Sekiz sene sonra bu memleket tanınmayacak hale gelecektir" diyerek , konuyla ilgili pek çok makalede olduğu gibi yeni planı heyecan ve takdirle karşıladığını ve kamuoyunun çok şey beklediğini ortaya koymuş oluyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

lik fabrikası kurulması da yer almaktaydı. Ayrıca programda öngörülen üç şeker fabrikasından ikisinin Doğu illerinde inşası planlanmıştı.[21]

Gerçekten 1930'lu yılların sonlarına doğru devlet yeni bir kalkınma hamlesi başlatmak, sanayileşme ülküsünü gerçekleştirmek istiyordu. Bu yolda atılan bütün adımlar bizzat Atatürk tarafından izleniyor ve teşvik ediliyordu. Nitekim Mart 1938'de Gemlik suni ipek fabrikasının açılışına katılan Atatürk "Sanayileşme programımızın kağıt üzerinde bir parola olmaktan çıkıp beton bir hakikat şeklinde yükselme abidelerinden birini teşkil eden suni ipek fabrikası milli gururu okşayacak ve milli güveni artıracak bir Türk eseridir" diyerek, ülkenin hissiyatına tercüman olmaktaydı.[22]

Aynı hissiyat yalnız yöneticiler değil kamuoyu tarafından da paylaşılmaktaydı. Sözü edilen Gemlik ve Bursa'daki fabrikaların açılışına ilişkin duygu ve düşüncelerini kaleme alan dönemin önemli yazarlarından birisinin "...Hakikatte orada açılan bir fabrikanın kapısı değil, Türk milletini hakiki kurtuluş alemlerine yükselten yepyeni, kocaman bir ufuktur" biçimindeki sözleri bu durumu ortaya koymaktadır.[23]

Bütün bu gelişmelere rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti işin başında sayılırdı. Örneğin sevinilen şeyler arasında bu günün perspektifinden bakıldığında oldukça 'mütevazı' sayılabilecek konular bulunmaktaydı.[24] Ayrıca bunca çabaya karşın ihracatın neredeyse tamamına yakını toprak ürünleriydi.[25] Bu açıdan ele alınırsa, temel konularını henüz rayına oturtma gayreti içerisinde bulunan yönetimin, geri kalmış yöreleri özellikle sınai yönden kalkındırmaya yönelik çalışmalarına, ülke ekonomisinin de pek elvermeyeceği

[21] Bkz. Asım Us, "Çifte Plan İle İcraata Giriş", **Kurun Gazetesi**, 20 eylül 1938; **Aym Tarihi**, Eylül 1938, S.58, s.19-22.

[22] Bkz.**Aym Tarihi**, Mart 1938, s.51, s.12.

[23] Bkz. Yunus NADİ, **Cumhuriyet Gazetesi,** 4 Şubat 1938.

[24] Örneğin Bursa merinos fabrikasının açılışında konuşan Başbakan Celal Bayar, "Merinos fabrikası hükümetimizin beş senelik endüstri planında önemli yer almış bir müessesedir. Türk merinosu yetiştirirsek ... senevî iki milyon liralık mühim bir servet harice akmaktan kurtarılmış olacaktır." Demekteydi.Bkz. **Aym Tarihi,** Mart 1938, s.14 vd.

[25] Başbakan Celal Bayar'ın Büyük Millet Meclisi'ndeki konuya ilişkin açıklamaları için bkz.**Aym Tarihi,** S.55, s.60.

Levent Sahverdi Arşivi

ortadadır. Buna karşın bu sıkıntılı dönemde bile, ülkenin topyekün kalkınmasına yönelik çabalara şahit olunmaktadır. Örneğin aynı tarihlerde Erzurum'da kurulacak iplik fabrikası için gerekli elektrik enerjisinin Tortum şelalesinden elde edilmesi için mühendisler grubuna incelemeler yaptırılmakta ve buradan elde edilecek enerjiyle "bütün Doğu'nun, bilhassa Erzurum'un mühim bir sanayi merkezi olması kabiliyetini kazanacağı" şevkle anlatılmaktaydı.[26] Ancak bu noktaya da kolay gelinmemişti. Aşağıda bunun nedenlerini ve konunun gelişim sürecini ele alacağız.

B-Doğu Anadolu'nun Durumu

Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi, ülke ortalamasının altında bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinde idi. Ermeni mezalimi, Rus işgali ve dış tahrikli ayaklanmalar gibi nedenlerle pek çok yönden yıpranan yörenin imarı, Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştı. Cumhuriyet Hükümetleri'nin, yurdun tamamında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da da ciddi gayretlerin içerisine girdiklerine şüphe yoktur. Ancak elde olmayan nedenlerden kaynaklanan bir takım engeller bulunmaktaydı: Bölge üzerinde özellikle SSCB'nin mütecaviz istekleri, uluslararası ölçekteki ekonomik bunalımlar ve ilk Cumhuriyet hükümetlerinin içinde bulundukları iktisadi zorlukların yanında Doğu Anadolu Bölgesi'nin kendine özgü durumları da yörenin kalkınmasına doğrudan etki yapacak nitelikteydi.

1. Asayiş Sorunları

Genç Türkiye Cumhuriyeti mevcut ekonomik zorlukları aşmak için önemli adımlar atmak ve ciddi kararlar almak zorunda kalmaktan başka, toplumsal yapının dönüştürülmesi için gereken inkılâpları da da ard arda sıralıyordu.[27] Bu gelişmeler zaman zaman toplumla hükümet güçlerinin karşı karşıya gelmelerine de neden oluyordu.[28]

---

[26] Bkz. **Ayın Tarihi**, Temmuz 1938, s.55, s.9

[27] 1924 yılında Hilafetin kaldırılması, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Yeni Harflerin Kabulü vb. inkılâplar için bkz. R. Genç, **a.g.e.**

[28] Bkz. H. Koca, **a.g.e.**, s.319.

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılaplara Anadolu'dan gösterilen tepkilerin ilki 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile Erzurum'dan geldi. Doğu'da mevcut sosyal sistemin yıkılacağından korkan aşiret reisleri, emperyalistlerin de kışkırtması ile devlet güçlerini ta 1935-1940'lara kadar uğraştıracak bölgesel direnişler başlattılar.[29]

Cumhuriyetten sonra merkezi otoriteye karşı girişilen isyanlarda, geniş ölçüde dini sloganlar kullanılmıştır. Fakat bu dini sloganların arkasında emperyalizmin siyasal ve ekonomik çıkarlarını görmek gayet kolaydır. Bu bakımdan 1925'te Şeyh Said'e, Genç'te silahların patlamasından 3-5 gün sonra İngiliz silah fabrikalarının kataloglarının gelmesi çok anlamlı ve üzerinde düşünülmesi gereken bir olaydır.[30]

Aslında bölgede XIX. yüzyılın başından itibaren birtakım ayaklanmalar görülmüş ve bunda Batılı misyonerlerin faaliyetleri[31] başlıca rolü oynamıştır. Bu ayaklanmalarda, önce Nasturiler sonra Ermeniler kullanılmış ve nihayet Kürtçülük akımı, emperyalizmin bölgedeki emellerine ulaşmak için bulduğu son malzeme olarak sürekli gündemde tutulmuştur.[32] Stratejik ve psikolojik nedenlerin yanı sıra ekonomik yönleri de bulunan ve tarihi 1815 Viyana

---

[29] Bu ayaklanmalar ile ilgili olarak bkz. R. Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938**, Ankara 1972.

[30] Bkz. İsmail. Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I,** Ankara 1992, s.201 vd.; Nitekim bu tarihten sonra da aynı kişi tarafından okunan plâk'ın yurda sokulması Bakanlar Kurulunca yasaklanmıştır. Bu yönde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın önerisi Başbakan İsmet İnönü tarafından onay verilerek Bakanlar Kuruluna sevk edilmiş olup, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK'ün başkanlığındaki heyetin kararı şöyledir: "Sodwa markalı ve İ-256 no.lı Şeyh Said tarafından okunmuş Kürtçe plâğın, zararlı sözleri taşıdığı anlaşıldığından, Matbuat Kanununun 51 inci maddesi hükmüne göre Türkiye'ye sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 26/1937 tarih ve 639 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 28/I/937 de onanmışdır." İçişleri Bakanlığı'nın 659 ve Başbakanlık Kararlar Müdürlüğü'nün 5939 sayılı bu kararlarının Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgeleri örneği için bkz. Sait Aşgın; **Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)**, Ankara 2000, s.280 vd.

[31] Celile Celil, **XIX. Yüzyıl İmparatorluğunda Kürtler,** (nşr. M. Demir), Ankara 1992, s.65 vd.

[32] Bu isyanlardan bazıları şunlardır: Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Said Ayaklanması (13 Şubat 31 Mayıs 1925), Nehri Ayaklanması (1925-1926), Raçkotan ve Reman Ayaklanması (9-12 Ağustos 1925), Eruhlu Yakup ve Oğulları Ayaklanması (1926), Şeyh Abdurrahman ve Kardeşinin Pervari Ayaklanması (1926), Güyan ve Çölemerik (Hakkari) Baskını ve Hakkari-Beytüşşebap-Haco Ayaklanmaları (1926), Koçuşağı Ayaklanması (7-30 Ekim 1926), Mutki Ayaklanması (26Mayıs-25 Ağustos 1927), Birinci ve İkinci Ağrı Dağı Ayaklanması (1926-1927), Biçar Tenkil Harekatı (7 Ekim - 17 Kasım 1927), Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs - 3 Ağustos 1929), Şeyh Abdülkadir (Tendürük) Ayaklanması (14-27 Eylül 1929), Savur Tenkil Harekatı (20 Mayıs-9 Haziran 1930), Zeylan Ayaklanması (20 Haziran- Eylül 1030), Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930), Üçüncü Ağrı Civarı Ayaklanması... Bu isyanlar hakkında bkz. H. Koca, **a.g.e.**, s.61 vd. ; Şeyh Said İsyanı için bkz. Y. Kalafat, **a.g.e.**.

Levent Şahverdi Arşivi

Kongresi'ne[33] kadar uzanan Doğu Sorunu, Osmanlı Devleti'nin Almanlarla yakınlaşıp[34] 1900 yılında Bağdat Demiryolu'nun yapımı[35] için anlaşmasıyla siyasal açıdan daha değişik boyutlar kazanmış; bir yandan Araplar Türklere karşı kışkırtılıp,[36] Devletin Türk ve Müslüman unsurları arasındaki birlik parçalanmak istenirken, öte yandan Doğu Anadolu'da Ermeniler sürekli tahrik edilmişlerdir.[37] Ayrıca Kürtler de kışkırtılmaktaydı.[38] Böylece Osmanlı Devleti parçalanırken Doğu Anadolu da Balkanlaştırılmış olacaktı.[39]

Nitekim, bu maksada yönelik tahrikler sonucu bölgede isyanlar çıkmıştır. 1914-1918 yılları arasında Ermeniler Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Bitlis ve Van'da isyanlar çıkarmışlar[40] ve büyük ölçüde Hamidiye Alaylarına süvari veren bu yöre halkına mezalimde bulunmuşlardı.[41] Bu isyanların geliştiği sa-

---

[33] Bkz. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara 1997, s.97 vd; C. Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara 1980, s. 45 vd.; B. Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi" **Tarihi Gelişimi İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, Dün-Bugün-Yarın, (8-9 Mart 1990)**, Ankara 1992, s. 59-63; İ. Kayabalı, C. Arslanoğlu, **a.g.e.**, s.278 vd.

[34] Dönemin Osmanlı-Alman münasebetleri için bkz. İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara 1981, S.28-49; L. Rothmans, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, (nşr. R. Zarakolu), İstanbul 1962, s.23-44.

[35] Bağdat demiryolu meselesi için bkz. M. Özyüksel, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul 1988.

[36] Bu kışkırtmalara örnek olmak üzere bkz. T.E. Larence, **Bilgeliğin Yedi Direği, Bir Casusun Anıları**, İstanbul 1991; P. Mansield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (nşr. N. Ülken), İstanbul 1975, s.16-46.

[37] Bkz. C. Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1986; E. Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1891)", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (Erzurum 8-12 Ekim 1984)**, Ankara 1985, s.19-27 ; K. Gürün, "Dünya Devletleri Politikalarında Ermeni Meselesi", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (Erzurum 8-12 Ekim 1984)**, Ankara 1985, s.281-284.

[38] Bkz. Abdülhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, İstanbul 1994, s. 1-6; M. S. Lazarev, **Emperyalizm Ve Kürt Sorunu(1917-1923)** (nşr. M. Demir), s.22-32.

[39] Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, s. 3; Ayrıca "Balkanlaştırma veya Balkanizasyon" tabiri için bkz. W. M. Slone, **Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar**, İstanbul 1987, s.45 vd.; O. Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Ankara 1969, s.4, nu: 7; Ali Emiri Efendi, **Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi**, (nşr.A.Yuvalı-A.Halaçoğlu) Kayseri 1992, s.13 vd.

[40] Bu konuda bkz. E. Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987 ; K. Gürün, **a.g.e.**, s.120-193; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990; H. Yıldırım, **Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara 1990.

[41] Bu konuda pek çok yayın bulunmakla beraber, ibretle incelenmesi gereken yönleri bulunduğu için bkz. Rus General Mayewski'nin **Doğu Anadolu Raporu, Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki**, (nşr. H. Pehlivanlı) , Van 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

ha daha sonra, Cumhuriyet döneminde Şeyh Sait isyanı ve onu izleyen ayaklanmaların da gerçekleştiği bölge olacaktır.[42] Çünkü mütareke yıllarına kadar, başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar tarafından "Hıristiyan oldukları için kendilerini ellerinden tutmaya zorunlu hissettikleri Ermenileri katleden, vahşi bir topluluk" olarak görülen Kürtler[43] bu tarihten sonra sahiplenilmiş gibi gösterilerek, "Şark Meselesi"ne yeni bir boyut getirilmiştir.[44]

Bölgede bir Kürt sorununun suni olarak doğurtulduğu, bilinçli bir şekilde büyütülüp emperyalist emeller doğrultusunda kullanıldığı ise özellikle İngiliz belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bir İngiliz belgesindeki "Kürt milliyetçiliğinin İngiliz politikasının çocuğu olduğu" yolundaki ifade bu yargıyı hiçbir şüpheye yer vermeyecek bir biçimde doğrulamaktadır.[45] İngiltere, Doğu Anadolu'daki gelişmeleri titiz bir biçimde incelemeye ve izlemeye devam ederek Türkiye ve Ortadoğu üzerindeki emellerini bölücülük yoluyla gerçekleştirmenin mümkün olacağını, en azından Kürt sorunu ile Türkiye'yi meşgul edebileceğini düşünmekteydi.[46] Nitekim, Şeyh Sait isyanının Türkiye'yi gerek içeride ve gerekse dışarıda ne kadar hassas bir dönemde meşgul ettiği ve nelere mal olduğu meydandadır.

Bütün bu ayaklanmalar sosyo-ekonomik temelleri, dış ülkelerle bağlantıları ve sonuçları bakımından ele alınıp ayrı ayrı incelenmeye muhtaçtır. Ayrıca yöre için kapsamlı ve devamlılık arz eden politikaların bulunmadığı yo-

---

[42] Bu isyanlar ve İngilizlerin rolü için bkz. B. N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Ankara 1991 ;R. Halli, **a.g.e.**; A. Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul 1991.

[43] M. Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)**, Ankara 1968, s.6 vd.; H. Arfa, **The Kurds**, Oxford 1966, s.26; B. Şimşir, **Osmanlı Ermenileri**, Ankara 1986 s. 385 vd.; V.T. Mayévsnıy, **19.Yüzyıl'da Kürdistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı Kürt-Ermeni İlişkileri** (nşr. Mehmet Sadık-A.Varlı), (Basım yeri yok) 1997, s.109-224.

[44] Bu husus Sunuş yazısında kısmen ret edilmekle beraber ihtiva ettiği belgelerde açıkça görüldüğü için bkz. Ahmet Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, İstanbul 1992; Ermenilerin yerine Kürtlerin sahiplenilişi hakkında bazı değerlendirmeler için de bkz. M. S. Lazarev, **a.g.e.**, s. 81-91; M. Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Ankara 1995, s.251-306.

[45] Bahse konu belge için bkz. Hasan Köni, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları," **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara 1996, s.83.

[46] Bkz. H. İldeniz, **a.g.m.**, s.645.

Levent Sahverdi Arşivi

lunda değişik iddia ve eleştiriler de söz konusudur.[47] Şurası bir gerçek ki bu isyanlar, ülkenin ve özellikle bölgenin ekonomik yönden gelişmesinde önemli bir engel olmuştur. Ülkenin genel siyasetine bile zaman zaman etki eden[48] bölge kaynaklı isyan ve direnişlerin, uzun süre merkezi hükümetin birinci sorunu olduğu ve zaten imkanları oldukça kısıtlı olan Cumhuriyet Hükümetlerinin bölgeye iktisadi yatırımları yeterince yapamadıkları biçiminde bir görüş de vardır.[49] Ancak böyle bir teze de, ihtiyatla yaklaşmak gereklidir. Çünkü, asayiş sorunu olan bir yere iktisadi yatırım yapmanın güçlüğü kaçınılmaz olmakla birlikte, tek başına konuyu açıklamaya da yetmemektedir. Bunun en açık kanıtı, aynı dönemde ülkenin diğer bölgelerinde asayiş problemi yaşanmamasına karşın, aralarında Doğu illeri ortalamalarının altında kamu harcaması almış olan yörelerin var olmasıdır.[50] Öyleyse durumu, ülkenin genel iktisadi koşulları ve yaklaşımları ile açıklamak daha doğru olacaktır.[51]

---

[47] Bu yöndeki eleştirilerin Cumhuriyet tarihinde belki de en eski olanı Kazım Karabekir'e aittir. Onun anlattığına göre dönemin İçişleri Bakanı Recep Bey (Peker), kendisini ziyaret ettiğinde aralarında şu konuşma geçmiş: "'Kürtlerin ıslahı hakkında verilmiş layihaları tetkik ettiniz mi? Benim de son vaziyete göre tekliflerim vardı, okudunuz mu? Kürtlük hakkında muhtelif dillerde yazılmış kıymetli eserler, vekaletinizde var mı?' diye sordum. Aldığım cevap bana hüzün verdi: 'Dahiliye Vekaleti'nde ne layiha gördüm, ne de Kürtlüğe dair bir eser buldum. Hiçbir şey yoktur. Günlük bilgilerle çalışıyoruz....' dedi.Ben 'çok fena, milli hükümetimizin beş yıllık hayatında Kürtlüğe dair hayli şeyler geçti, hayli layihalar verildi. Dahiliye vekaletinin ayrı bir şubesi, hiç değilse ayrı bir masası, sırf Kürtlük işleri ile uğraşmalı idi. Onları tanıyan birkaç kişi, güzel dosyalar hazırlayabilirler ve oraya ait nerede ne varsa toplayabilirlerdi'..." Bkz.Kâzım Karabekir, **Kürt Meselesi,** İstanbul 1995, s.160 vd.

[48] Bu iddiaya göre Kasım 1924'te İsmet İnönü'nün istifası ile kurulan Fethi Okyar hükümetinin 3 Mart 1925'teki istifasında Şeyh Sait isyanı önemli bir etkendi. Başbakan Fethi Bey bunun mevzi bir ayaklanma olduğunu ve hemen bastırılabileceğini söylüyor ve olağanüstü hal rejimine geçilmesine karşı direniyordu. Karşıt görüşte olanlara göre ise bu isyan devrim hareketlerine karşı planlı bir kalkışmaydı ve sertlikle mukabele edilmemesi halinde rejim tehlikeye girebilirdi. Bu gelişmelerin sonunda Fethi Okyar istifa etti. Aynı yazarın iddiasına göre 1930'lu yılların sonlarına doğru da, Doğu'da "..şahin politikalardan yana olan İsmet Paşayla, bu isyanı bölgeye yeterince hizmet götürülmemesine bağlayan ve halka toleransla yaklaşılması gerektiğini savunan İktisat Vekili Celal Bayar arasındaki kavga Çankaya'ya kadar sıçramıştı. Bu iddia ve değerlendirme için bkz. M. Ertuğrul Yavuz, "Çankaya'da Kürt Kavgası" **Yeni Şafak,** 8-14 Kasım 2000; Elbette siyasal olaylar bu kadar basit ve tek-nedenli yaklaşımlarla açıklanamaz. Bununla birlikte, Doğu Anadolu'daki toplumsal huzursuzluğun ülkenin genel siyasetine önemli ölçüde yansıdığı da yadsınamaz.

[49] Bkz. H. Koca, **a.g.e.**, s.319.

[50] Bu konuda Maliye Bakanlığı verilerine dayanan ayrıntılı bir çalışma için bkz. S. Aşgın, **a.g.e.**.

[51] Kaldı ki Osmanlı Devleti zamanında da eşkıyalığın tek nedeninin tek nedeninin iktisadî sıkıntılar olmadığı görülmektedir. Bazı aşiretler "maişetleri iyi olmasına rağmen sırf alıştıkları için köy basmışlar, kendi aralarında mücadele etmişler ve eşkıyalıklarını sürdürmüşlerdir." Bkz. İ.Yılmazçelik, **a.g.m.**, s.158.

Levent Sahverdi Arşivi

Öte yandan yöredeki isyan hareketleri, ülke ekonomisine de ciddi yükler getirmiştir. Yörenin asayışını sağlamak ve bayındırlık hizmetleri götürmek için, özel ve olağanüstü ödenekler uzun yıllar bölgeye tahsis edilmiş,[52] hatta Tunceli adında yeni bir il bile kurulmuştur.[53] Bu ilin kurulmasına ilişkin yasa teklifi, dönemin İçişleri Bakanı tarafından "...Cumhuriyet devri memleketin esaslı ihtiyaçlarını temin ederek asıl hastalığı tedavi etmek şiarı olduğu için, burada da medeni usullerle bir tedbir düşünüldü. Ve bu program ile memleketin her yerinde olduğu gibi buraların da Cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmesini gözetti" diyerek Meclise sunulmuştu.[54] Bu gelişme kamuoyunda da yankı bulmuştu. Bir yazara göre "...İmparatorluk isyan bekler ve kan dökerdi. Biz isyan an'anesini ve şartlarını ortadan kaldıracağız. Dün Kamutayda alınan tedbirlerin maksadı ve ruhu bundan ibarettir" denilmekteydi.[55]

2. Coğrafi Yapıdan Kaynaklanan Zorluklar

Bölgenin coğrafi yapısı,[56] da başta bayındırlık olmak üzere buralarda yapılacak işleri hem zorlaştırıyor, hem de pahalılaştırıyordu. Bölgeyle ilgili olarak hazırlanan raporlarda, tabiat şartlarının çok çetin olduğundan, kışın sekiz ay hüküm sürdüğünden, Ankara'dan gönderilen postanın bir aydan önce buralara ulaşamadığından, 40-50 yıldan beri yol yapılmayan yörede yolları hayvanla kat' etmek gerektiğinden[57] söz ediliyordu.

---

[52] Örnek olmak üzere Tunceli yöresindeki yol işleri için her yıl 1.350.000 TL. olmak üzere üç yıllık program bütçeye, o günün koşullarında ayrı bir yük getirmekteydi. Bkz. **Aylık Tarihi**, Haziran 1936, S.30, s.67.

[53] Tunceli'nin il yapılması 4 Ocak 1936 tarih ve 3197 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuziki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun" ile gerçekleşmiştir.

[54] Bu yasanın görüşmeleri sırasında içişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yaptığı açıklamalar arasında ilginç noktalar da vardır. Bakan, "...Burası 91 aşirete münkasımdır. 1876'dan bugüne kadar muhtelif zamanlarda Dersim üzerine 11 harekatı askeriye yapılmıştır. Halk cahil, biraz da toprağın fakirliği dolayısıyla fakir olur ve eli de silahlı bulunursa tabii böyle bir yerde vukuat eksik olmaz. Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da da böyle yerler vardır. ... Efkarı umumiyemize arzetmek isterim ki, memleketimizde anormal bir vaziyet yoktur" demekteydi. Bkz. **Aylık Tarihi**, Ocak 1936, s.25, s.25 vd.

[55] F. Rıfkı Atay, "Tunceli", **Ulus Gazetesi**, 26 Ocak 1935.

[56] Doğu Anadolu bölgesinin coğrafi yapısı hakkında bkz. Hüseyin Saraçoğlu, **Doğu Anadolu Bölgesi**, İstanbul 1989.

[57] H. Koca, **a.g.e.**, s.339; Bu raporlar hakkında bkz. F. Bulut, **Belgelerle Dersim Raporları**, İstanbul 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

Özellikle kara ve demiryolu yapımlarında coğrafi koşullar önem kazanmaktaydı.[58] Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki teknolojik yetersizliklerle birleşince durumun nezaketi belirginleşmektedir. Nitekim 1938 yılında Erzurum-Sivas demiryolunun Kemah'a ulaşması, adeta bir bayram coşkusuyla kutlanmış, medyada geniş yankı bulmuştu.[59]

Doğu Anadolu'nun çetin coğrafyası, yörenin özellikle bayındırlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması ile doğrudan ilgilidir. Örneğin inşaat mevsimi ülkenin kimi yörelerinde on bir aya kadar çıkarken, Doğu Anadolu'nun belli kesimlerinde üç aya kadar düşebilmektedir. Buna, bazı iç ve dış gelişmeler nedeniyle uygulanan kalkınma planlarının tam olarak hedeflerine ulaştırılamamaları da eklenince doğu illerine yapılan hizmetler beklenilen sonucu sağlamada yeterli olamamıştır. Örnek vermek gerekirse 1924-1928 yılları arasında iki bin km demiryolu hattı yapımı programlanmış ancak 1929 yılına kadar bu programın yarısı gerçekleştirilmişti. Ankara-Sivas-Samsun demiryolu hattı bu dönemde yapıldı. 1932 yılından evvel il dahilinde Diyarbakır-Mardin hududu, Diyarbakır-Osmaniye, Silvan-Bitlis hududu yollarından başka yollarda şose mevcut değildi. Bozuk olan Osmaniye-Elazığ, Diyarbakır-Urfa, Diyarbakır-Silvan, Lice-Çermik yolları tamir edildi. Diyarbakır ile Mardin, Elazığ, Urfa, Bitlis, Muş, Siirt ve Genç bağlantıları ile, Hani-Lice-Osmaniye-Çermik yolları inşa edildi. Ancak ekonomiye canlılık katacak yol yapımı çalışmaları istenen seviyeye ulaştırılamadı.[60]

---

[58] Doğu Anadolu coğrafyası hakkında genel bilgiler için bkz. Bkz. H. Saraçoğlu, **a.g.e.**, s.3; Tevfik Tarkan, "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi", **50. Yıl Armağanı (Erzurum ve Çevresi) I**, Erzurum 1974, s.7-22; Doğu Anadolu'nun bir "yüksek ülke" olan karakteri hakkında geniş bilgi için bkz. Sırrı Erinç, **Doğu Anadolu Coğrafyası** İstanbul 1953, s.5 vd.

[59] Günlük bir gazetede çıkan bir köşe yazısında Yazar, yöreye ilişkin uzman raporlarından alıntılar yaparak "...Önümüzdeki aylarda, her halde Cumhuriyet Bayramından evvel lokomotifin düdüğünü işitecek olan Erzincan'la Divriği'nin arası 158 kilometredir. Şimdi bu 158 kilometrelik yol üzerinde ve yukarıda tarif edilen boğazlar aşılmak suretiyle ne gibi sınai imaller yapılmış olduğunu dinleyiniz: Biri 50 metrelik betonarme ve diğer 50, 60 metre açıklığında demirden on köprü,; kâgir ve küçüklü büyüklü 495 tane menfez ve köprü,; en büyüğünün uzunluğu 1325 metre olmak üzere 14.414 metre tulünde 67 tünel. Bir gün, Türk demiryolculuğunun tarihi yazılacak olursa bu harikulade bir efsane gibi yazılıp okunacaktır" demektedir. Bugün için abartılı gibi gözüken bu satırların, o günün koşullarında ne anlama geldiğini gene yazarın satırlarından anlayabiliyoruz. Gerçekten de bu yollar "Azgın sular üzerinde keleklerle malzeme taşınarak, duvar gibi dümdüz kayalardan aşağı iplerle işçiler sarkıtarak, bu gibi çalışmalara en az müsait mevsimlerde gün kazanmaya uğraşılarak..." inşa edilmişti. Bkz. Nasuhi Baydar, "Bugün Kemah'tayız Yarın Erzurum'da", **Ulus Gazetesi**, 27 Ağustos 1938:

[60] Bkz. H. Koca, **a.g.e.**, s.321 vd

Levent Sahverdi Arşivi

3. Toplumsal Yapıdan Kaynaklanan Durumlar

Bölgede kamu hizmetlerinin yeterli düzeye daha doğrusu arzulanan sonuçlara ulaşamamasının önemli bir nedeni de sosyo-kültürel yapı özelliklerinin yeterince hesaba katılmamış olmasıdır. Bilindiği üzere bu özellikler, iktisadi kalkınma için birer veridir. Bu faktörler göz önünde tutulmadan herhangi bir bölgenin kalkındırılması çabaları, ülkeyi ağır bir mali yük altına sokmaktan öteye geçemez.[61] Doğu Anadolu'daki sosyal yapının feodal karakter taşıdığı, halkın hakim zümrelere bağımlılığının yalnız ekonomik ilişkilerle sınırlı bulunmayıp dini, aşiret dayanışması gibi nedenlerin de bağımlılıkta önemli rol oynadığı, Doğulu toprak ağalarının şıhlık, beylik gibi sıfatlarla da konumlarını pekiştirdikleri[62] genellikle vurgulanan durumlardır.

S. Yerasimos'a göre Doğu Anadolu'nun toprak düzeni, bölgedeki ekonomik ve sosyal ilişkileri aynen yansıtmaktaydı ve bu bölgedeki toprak dağılımı, ülke ortalamalarına göre daha eşitsizdi. Ekonomisi geniş ölçüde hayvancılığa dayanan bölgede, çiftçi ailelerinin %38'i topraksızdı. Bu oran Batı illerinde %20-30 dolaylarında iken Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mardin gibi kimi Doğu illerinde %45'e varmaktaydı.[63]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ağaların varlığı ve etkinliğini ortaya koyması bakımından Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılında Karadeniz Bölgesi'yle birlikte Doğu Anadolu'yu da kapsayan inceleme gezisinin ardından Cumhurbaşkanı Atatürk ve Bakanlar Kurulu'na sunduğu raporda[64] geçen cümleler önemlidir. "...Memur ve subayların evleri yapılmış, icabında konulup kaldırılmak üzere özel adliye rejimi, hudut teşkilatı, bitirilmiş ve yeterli yollar vasıtasıyla halkın içine girmek Mutki ve Sason gibi bütün Siirt vilaye-

---

[61] Çünkü ekonomik büyüme, kalkınma ve teknolojik yenilikler aslında temelde yatan sosyo-kültürel faktörlerle yakından ilgilidir. Bkz. Mustafa Erkal, **Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması**, İstanbul 1978, s.213 vd.

[62] S. Yerasimos, **a.g.e.,** s.505 vd.; İ. Yılmazçelik, **a.g.m.**, s.132-159.

[63] Yazara göre feodalite benzeri sosyal yapının ilk gereği olan merkezi devlet gücünün zayıflığı, ikinci şart olan büyük toprak mülkiyeti ile Doğu Anadolu'da bütünleşmiştir. Bkz. S. Yerasimos, **a.g.e.**, s.506

[64] Bu rapor bir yazı dizisi olarak yayınlanmıştır. Bkz. Saygı Öztürk, "2 Ağustos 1935 İsmet Paşa'nın Kürt Raporu", **Hürriyet Gazetesi**, 7-10 Eylül 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

tinde önemli bir iştir. Şimdiki halde halk daha çok ağaların elindedir..." [65] Bu ağalar, saygın bir sosyal statünün yanında başta toprak olmak üzere geniş ekonomik olanaklara da sahiptiler.[66]

Bölgenin sosyo-kültürel yapı özelliklerinin yeterince hesaba katılamamasının bir başka boyutu yöredeki idarecilerin yaklaşımlarında gizlidir. "Memurlarınca uygulanan kültür olgu ve siyasetinin bölgede, Batı hayat tarzının kabul ettirilmeye çalışılmasından başka bir şey olmadığı, bu nedenle bölge halkı ile devletin büyük masraflar yaparak yörede iskana çalıştığı göçmenler arasında da sosyal dayanışma sağlanamadığı ve uzun yıllar hükümetlerce destek verilmesine karşın onların başka bölgelere göç etmesinin önlenemediği, bu tip uygulamaların bölge halkından bazılarının yıllarca yeni kimlik aramalarına bahane olduğu" yolunda ileriki yıllarda yöneltilecek eleştiriler[67] bölgede yapılmak istenen olumlu hamlelerin amacına tam anlamıyla neden ulaşamadığını da bir yönüyle aydınlatmaktadır. Bunlara bir de kamu görevlilerinin, aslında her yerde görülebilen türden uygulama noksanlıkları da eklenince, genel hassasiyet istenmeyen boyutlar kazanabilmiştir. Bunun örnek kanıtlarını gene Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılında çıktığı Doğu Anadolu gezisi sonrası hazırladığı raporda bulabiliyoruz. Başbakan'ın raporunda Bulanık (Muş) ilçesi ile ilgili olarak "...halk düşkün, feryatlı, henüz araziler mal olmamış. Çayırlıklar fena taksim edilmiş, şikayet ederler..."[68] biçiminde

---

[65] Bkz. S. Öztürk, **a.g.g.,** 8 Eylül 1992, s.7.

[66] Doğu Anadolu'da şeyh ve ağaların konumu ile ilgili olarak bkz. M. V. Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,** Ankara (basım yılı yok)

[67] Bkz. H. Koca, **a.g.e.**, s.440 vd. Halka yaklaşım ve yörenin özelliklerine uygun çözümler sunmak idarede daima önemlidir. Bazen öyle olur ki, idare arzuladığı maksada planlanandan daha kısa sürede ve daha az masraf veya emekle ulaşabilir. Bunun için, hizmet sunulan yörenin ve topluluğun özellikleri iyi bilinmeli ve uygun yaklaşımlar geliştirilmelidir. Örnek olarak, Doğu Anadolu'da eğitim sorununun önemli bir boyutunu, yöre halkının çocuklarını okullara göndermek istememesi oluşturmuştu. 1962 yılında Muş'un köylerini gezen Atilla Dalgakıran'a göre "...halk, çocuklarını okula göndermemek için her çareye başvuruyor. Yollayanlar da mecburiyetten kaçamayanlardan ibaret kalıyor. Bunun çeşitli nedenleri var. Fakat bunların başında, tahsil devresinin çabuk bitmemesi, ailenin çocuğa iş ve çalışma bakımından muhtaç olması gelmektedir." [Bkz. A. Dalgakıran, "Doğu'nun Dertleri" **Barış Dünyası Dergisi**, s.9 (Aralık 1962), s.46] Bu durumda, ülke genelinde uygulanan şekil ve sürelerdeki bir öğretim biçimi yerine, yörenin ihtiyaçlarına uygun daha esnetilmiş kurallarla sunulan bir eğitimin daha başarılı olacağı kaçınılmazdır.

[68] S. Öztürk,. **a.g.e.,** 8 Eylül 1992, s.7.

Levent Sahverdi Arşivi

dile getirdiği gerçekler, sözünü ettiğimiz durumlara en yetkili ağızdan yapılmış birer saptama niteliğindedir.

C- Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Gayretleri

Cumhuriyet döneminin genel kalkınma hamlesi ile birlikte, Doğu Anadolu'da da Devletin büyük bir kalkındırma sürecine girdiğine şüphe yoktur.[69] Bütün olumsuzluklara karşın yörede, bu yönde ciddi adımlar atılmıştır. Bu süreçte, ülkenin öteki yörelerinden buraya devamlı bir kaynak aktarımı da söz konusudur.[70] Bütün bu gayretler sonucu, Doğu Anadolu Bölgesi de belli bir kalkınmışlık düzeyine ulaştırılabilmiştir.

Yürütülen çalışmalar hem merkezi hükümet, hem de onun taşradaki temsilcisi olan Vali ile belediyelerin gayretleri biçiminde kendini göstermekteydi. Örneğin yurdun ve bu arada Doğu Anadolu'nun "çelik ağlarla örülmesi" faaliyetleri, merkezi otoritenin planlanmış çalışmalarıyla yürütülüyordu. Doğu Anadolu'nun çetin coğrafyasında ilerleyen demiryolu çalışmaları, kamuoyunda da geniş ilgi görüyor, ilerlemeler kilometre kilometre izleniyordu.[71] Bu demiryollarının askeri amaçlara hizmet ettiği yolundaki bazı dış yorumlara karşı kamuoyunun inancı ise, yapılanların ulusal ekonomiyi kurmaya yönelik olduğu, ancak bunun için de, Türkiye'nin "her şeyden önce sınırlarından taşan emperyalist akınlara karşı koymak zaruretinde" bulunduğu biçimindeydi.[72]

---

[69] Kalkınma gayretlerinin kamuoyunda bulduğu yansımalara örnek olmak üzere bkz.F.Rıfkı Atay, "Cumhuriyet Devri", **Ulus Gazetesi**, 4 Eylül 1938. Yazar burada Cumhuriyet döneminin "bütün Anadolu'da Osmanlı devrinden asayiş ve ümranla ayrıldığı"ndan söz ederek, Manisa, Kayseri, Malatya ve Elazığ'da yaptığı gezideki izlenimlerini anlatmaktadır.

[70] Bkz. S. Aşgın, **a.g.e.**, s.255 vd.

[71] Örnek olmak üzere bkz. "Yurdu Çelik Ağlarla örüyoruz", **Ulus Gazetesi**, 19 Şubat 1935.

[72] Alman Binbaşı Otto Wetsch'in, bu yolda bir Alman gazetesinde çıkan yazısının değerlendirmesi için bkz. Sadri Ertem, **Kurun Gazetesi**, 4 Şubat 1935; Sivas-Erzurum demiryolunun Kemah'a varması üzerine Ulus Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda da "Şarktaki vilayetlerimizin asırlarca devam etmiş olan ticaret hareketlerini ve bu hareketlerin merkezi sayılan Trabzon limanının eski şöhretini temin eden İran transitinin bu limandan Basra körfezine intikalindeki âmiller arasında demiryolu, şüphesiz, başlıcalarından biridir. Bahsettiğimiz vilayetlere doğru uzanmakta bulunan Sivas-Erzurum hattı bu büyük transit kaynağının mecrasını gene tarihi istikametine çeviremez mi? Bu çok muhtemel olduğu içindir ki bugün Kemah'a girmiş, yarın Erzincan'a ve Erzurum'a girecek olan yeni hatta, geniş bir mıntıkanın ekonomik ve sosyal kalkınmasına çok yardım edecek bir ana yol vasfından fazla bir mana görülüyor. Fakat Sivas – Erzurum demiryolu yurdun müdafaası bakımından bu derece ehemmiyetlidir" denilerek, demiryollarının ekonomik ve savunma yönünden yararlarına dikkat çekiliyordu. Bkz. Nasuhi Baydar, **a.g.m.**, **Ulus Gazetesi**, 27 Ağustos 1938.

Levent Sahverdi Arşivi

Daha yerel ölçekli işler ise Valilikler ve Belediyeler eliyle görülmeye çalışılıyordu. Örneğin Siirt içerisindeki yol inşaatı, program dahilinde yürütülerek 1934'te şehirde yedi yeni cadde açılmış ve 21.384 metre yeni kaldırım yapılmıştı.[73] Maraş[74] Belediyesi ise 1935 bütçesine kanalizasyon ve kaldırım tahsisatı koyuyor, kentin en önemli sıkıntısı olan Kanlıdere'nin kapatılmasını, mezarlık ve pazar yeri ile elektrik tesisatının yapımını programına alıyordu.[75] Doğu illerimizin önemli gereksinimlerinden olan yakacak konusunun halli için Vali ve Türkofisi işbirliğine gidiyor, Olti Balkaya kömür madenlerini işletmek için 200.000 TL. sermayeli bir anonim şirket kuruluyordu.[76]

Günlük yaşamı kolaylaştıracak ve sosyo-ekonomik faydaları beklenen küçüklü büyüklü yatırımlar olanaklar ölçüsünde sürdürülüyordu.[77] 1935 mayısında Urfa, Gazi Ayıntab ve Fevzipaşa arasındaki Birecik'te, Fırat üzerinde 12 metre uzunluk ve 5 metre genişliğinde tel üzerinde makara ile işleyen dubalar ısmarlanıyor, bununla mal taşımasının daha kolay ve ucuz olması amaçlanıyordu. Gene aynı yerde üç katlı bir İlçebaylık, yani Kaymakamlık evi de yaptırılmıştı.[78]

Yapılan çalışmalar yalnız bayındırlık alanında değil sağlık ve eğitim başta olmak üzere diğer konularda da sürmekteydi. Örnek olarak Erzurum'da[79], 1936 yılında kız sanat okulu açılmış[80]; 1938 yılında 900.000 TL.lık bir imar hareketine girişilerek ilçeler dahil 30 ilkokul, sinema şehir elektriği vs. yatırımlar gerçekleştirilmiştir.[81] Aynı yıl Ilıca nahiyesinde de posta ve telgraf

---

[73] Bkz. **Ayın Tarihi**, Aralık 1934, S.12, s.16.

[74] Maraş İlimize o tarihte henüz "Kahraman" unvanı verilmiş bulunmadığından o günkü adı kullanılmıştır.

[75] Bkz. **Ayın Tarihi**, Mart 1935, S.15, s.10.

[76] Bkz. **Ayın Tarihi**, Nisan 1936, S.28, s.4.

[77] İllerimizin sosyo-ekonomik yapılarına ilişkin veriler ile yapılan yatırımların ele alındığı genel bir kaynak 1967 il yıllıklarıdır. İçişleri Bakanının talimatıyla hazırlanan ve belli bir şablonun izlenmesiyle ortaya konulduğu anlaşılan bu kaynaklar, Doğu illerimiz için de önemli veriler içermektedir.

[78] Bkz. **Ayın Tarihi**, Haziran 1935, S.18, s.8

[79] Erzurum'un 1918'den 1938'e kadar olan dönemine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz.Enver KONUKÇU, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum**, Erzurum 1999.

[80] Bkz. **Ayın Tarihi**, Eylül 1936, S.34, s.6

[81] Bkz. **Ayın Tarihi**, Ağustos 1938, S.56, s.13.

Levent Sahverdi Arşivi

merkezleri açılmış, 14 derslikli ilkokul binası ihale edilmiş, gazino ve lokantası olan bir otel de planlamaya alınmıştı.[82] Gene kültür konusu, nasıl ki ülke genelinde en temel işlerden sayılmış ise Doğu Anadolu'da da aynı yaklaşımın paralelinde çalışmalara rastlamaktayız. Bu bağlamda örneğin 8 Ağustos 1938'de Doğu Kültür Kongresi Erzurum'da açılmıştı.[83]

Yöreye yalnızca yurdun bir parçası olarak değil; Kurtuluş Savaşı'na coğrafi başlangıç yeri olmasından dolayı, belki tarihi bir sorumluluk hissi, bir tür nostalji ile de yaklaşılıyordu. Çünkü "...en müşkül dakikada şarktan yeni ve umulmaz bir ümit yıldızı doğmuştu..."[84] Bu "romantik" sayılabilecek yaklaşım içerisinde yöreye yapılan harcamaların maliyet analizleri genellikle göz ardı edilmiş ve bu, çoğunlukla bilinçli bir tercih olarak ortaya konmuştur. Örneğin Nisan 1935'te Van Gölü İşletme İdaresinin bütçesi hakkında Meclis'te yapılan görüşmeler sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya şöyle diyordu: "...Cumhuriyet Şeyh Sait vakasından ve onu takip eden hadiselerden sonra icap eden inzibat tedbirlerini tamamıyla aldı. Onu müteakip de oranın ümranını gözetti. Bu muntazam bir program halinde devam edecektir ve etmesi de lazımdır. Van Gölü İşletmesi Vapurları Van Gölü sahillerinin ve havalisinin birebir irtibat vasıtalarıdır. İki köy arasında, iki şehir arasında Devlet şosesini yaparken nasıl onun gelirini değil memleketin inkişafını gözetirse, Van Gölü'nün işletilmesinde kullanılan vapur ve sair vesaiti nakliye müteharrik bir köprü, bir şose telakki edilmelidir. Bu bir amme hizmetidir. Bir irat membaı değildir. Ve uzun yıllar böyle devam edecektir"[85]

---

[82] Bkz. **Ayın Tarihi,** Temmuz 1938, S.55, s.4 vd.

[83] Vali Refik Koraltan burada kültürel kalkınma hareket ve gereklerini ele aldığı bir konuşma yapmış ve kongre başkanlığını kültür müşaviri Reşat Tarakçıoğlu yürütmüştür. Bkz. **Ayın Tarihi,** Ağustos 1938, S.57, s.3.

[84] Buna benzer yaklaşımlara örnek olmak üzere bkz. A. Emin Yalman, "18 Senelik Varlığımız", **Tan Gazetesi,** 23 Nisan 1938: Yazar burada "...Büyük bir harpten sonra dünyanın en büyük iradesine nasıl meydan okunur? Diye düşünen bütün zayıf yürekliler, bütün kozmopolitler, malubiyeti iptidadan kabul etmişlerdi. Bu en müşkil dakikada şarktan yeni ve umulmaz bir ümit yıldızı doğdu. Atatürk Samsun'da, Erzurum'da, Sivas'ta, Ankara'da Türk Milletine bir kurtarıcı olarak göründü..." demek suretiyle, yalnızca Atatürk'ün şahsına değil, hareketin fiilen başlangıç yeri olan Doğu Anadolu'ya da tarihi bir bakış atfetmektedir.

[85] Bkz. **Ayın Tarihi,** Mayıs 1935, S.17, s.20 vd

Levent Sahverdi Arşivi

Bu yaklaşımın başka örneklerine de sıkça rastlamak mümkündür. Nitekim, makine aksamı 18 Şubat 1938'de Almanlara ihale edilen Sivas çimento fabrikasının yapılış nedeni "şark vilayetlerimizle Orta Anadolu'da daha ucuza çimento satışını temin etmek" olarak kayıtlara geçecek[86]; aynı yılın başlarında bizzat Başbakanın ağzından "..tetkikatımız bizi rantabl olmasa dahi mühim bir zarara sokmayacak neticeye götürürse, şarkın müsait olan mıntıkalarında şeker fabrikaları kurmak karar ve azminde" olunduğu ifade edilecekti.[87]

Sonuç

Doğu Anadolu'daki yatırımları "bir irat membaı değil, bir amme hizmeti" olarak gören anlayış, ileriki yıllarda da devam edecek; Cumhuriyet Döneminde, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya yönelik olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan yatırımların hemen hemen tamamına yakını devlet eliyle gerçekleştirilecektir.

Doğu Anadolu'daki çetin coğrafya yatırımların maliyetini, hızını, nitelik ve niceliğini olumsuz biçimde etkilemiş, toplumsal yapıdan kaynaklanan sıkıntıların, dış odakların emperyalist girişimleri ile kaşınması da önemli bir sorun oluşturmuştur. Bütün olumsuz koşullara rağmen Türkiye Cumhuriyeti, yurdun her köşesine olduğu gibi Doğu Anadolu'ya da günün koşulları ve Devletin olanakları ölçüsünde el atmış, yöreyi kalkındırmak için ciddi gayretler göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Doğu Anadolu'da yaptığı yatırımlara karşılık buraların genel ekonomiye katkıları oldukça düşük düzeylerde kala-

---

[86] Bkz. **Ayın Tarihi**, Mart 1938, S.51, s.5.

[87] Başbakan Celal Bayar'ın bazı maddelerin gümrük resimleri hakkında hükümetçe alınan kararların tasdik edilmelerine ilişkin kanunun görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmasında "Şeker sanayiini kurarken daha çok şarkı ve şark havalisini nazarı itibara almak istiyoruz. Ve daha çok o sahayı tetkik ihtiyacı vardır. Çünkü memleketimizin garp kısımlarında esasen şeker sanayiinin muvaffakiyetle kurulabileceği ve idare edilebileceği, kendiliğinden anlaşılmış bugün için bir hakikat halindedir. Asıl mühim mesele şarkta kurulacak sanayiin rantabl olup olmayacağı keyfiyetidir. Eğer tetkikatımız bizi, rantabl olmasa dahi mühim bir zarara sokmayacak neticeye götürürse..." demekteydi. Bkz. **Ayın Tarihi**, Mayıs 1938, s.53, s.44 vd. Gerçekten de üç yeni şeker fabrikasından birinin Balıkesir-Bandırma arasında, diğer ikisinin ise doğu illerinde kurulması kararı Bayar hükümetinin üç numaralı ekonomik programında yer almıştır. Bu programın ayrıntıları için bkz.**Ayın Tarihi,** Eylül 1938, S.58, s.20-22.

Levent Sahverdi Arşivi

caktır.[88] Bu durum artık bilimsel çalışmalarla açıkça ortaya konulmuştur.[89] Şurası kesindir ki Büyük Önder Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti, yurdu daima bir bütün olarak kucaklamıştır. Onun için tarihinin her dönemi, Cumhuriyeti kuran iradenin yüceliğini gösteren örneklerle doludur.

---

[88] Türkiye'nin ekonomiyi yöneten kurumlarında da bürokrat olarak uzun süre görev yapan Turgut Özal, Cumhurbaşkanlığı sırasındaki bir konuşmasında "Bugün Güney Doğuda yapılan yatırım oradan elde edilen imkanın belki 20-30 mislidir...Efendim, petrol oradan çıkıyormuş da, o petrolden dolayı, evet, biz oraya çok şey yapmaya mecburmuşuz. Açık söyleyeyim, petrolü bugün oradan çıkarmasam daha kârlıyım. Oradaki petrolün astarı yüzünden pahalıya çıkıyor. Öyledir. Orada rafinerilerin dahi çalışması ekonomik değildir. Elektrik çekmişsiniz bütün mezralara köylere, eğer kw saatinin hakiki fiyatıyla satmaya kalksak bu günkü fiyatının 100 misli olur satamayız. Bütün bunları Türk Devleti yapmış, Türk Devleti ayrım yapmadan yapmış. Ama bunu anlatmamız lazım. Şimdi öbür tarafta, efendim işte petrol buradan çıkıyor, madenler buradan çıkıyor. Hiç bir maden falan çıktığı yok. Türkiye'de zaten çok ciddi madenler de yok. Ama bunları söylemediğimiz, konuşmadığımız takdirde düşmanın propagandası devam edecek..." şeklinde değerlendirecektir Bkz. T.Özal "Türkiye'de Gerçekleşen Büyük Değişim-İkinci Değişim Hedefi 15 İleri Batı Ülkesinin Arasına Katılmak", **Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İş Dünyası Vakfı Toplantısındaki Konuşmaları,** (İstanbul Conrad Otel - 2 Ekim 1992), Ankara 1992, s.44; . Özal, bir başka konuşmasında da bu bölgeye yatırım yapmanın, bölgenin dağlık karakterinden dolayı zor (ve pahalı) olduğundan, aradaki maliyet farkını daha iyi, daha fazla üretim yapılan bölgenin ve genel olarak Türk insanının ödediğini, bu bölgede yatırılan paranın Batıda ve sahil bölgelerinde yatırılması durumunda on mislinin alınabileceğini, ama Devlet'in bu farkı da üzerine alarak başka hiçbir ülkede yapılmayan işleri de yaptığını söylemektedir. Bkz. T. Özal, Güneydoğu Anadolu Sorunu Nedir, Ne Değildir?, **Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Dicle Üniversitesi'nin 1992-1993 Eğitim-Öğretim Yılının Açılış Töreninde Yaptıkları Konuşmaları, (Diyarbakır - 6 Ekim 1992)** Ankara 1992, s.8 vd.; Ayrıca bkz. H. Dinç, "Beş Yıllık Kalkınma Planında Öncelikli Yöreler" **Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Simpozyumu Tebliğleri,** (Tunceli 13-15 Mayıs 1985) Ankara 1985, s. 242 vd.; C. Kılıççöte, "Doğu Anadolu'da Sanayileşme Seferberliği" **Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Simpozyumu Tebliğleri,** (Tunceli 13-15 Mayıs 1985) Ankara 1985, s. 341;

[89] Bkz. S. Aşgın, **a.g.e.,** s.250-270.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

BATI TRAKYA TÜRK BASININDA ATATÜRKÇÜ BİR GAZETE İNKILÂP (1930-1931)*

Yrd. Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ**

Giriş

Batı Trakya Türkleri azınlık durumuna düştükten sonra basın yayın faaliyetlerine hız vermişlerdir. Lozan Antlaşması'nın hemen ardından başlatılan gazetecilik çalışmaları, Selanik'ten getirilen baskı makineleriyle İskeçe ve Gümülcine merkezli yürütülmüştür.

İki savaş arası dönemde Batı Trakya'da yirmiye yakın gazete çıkartılmıştır. Çeşitli nedenlere bağlı olarak çok uzun ömürlü olamayan bu gazeteler birbirlerine karşı da rakip durumdaydılar.

Gazetelerin yayın politikalarını kabaca iki kısımda değerlendirmek mümkündür:

a) Türkiye yanlısı, milliyetçi ve Türk inkılâplarını destekleyenler,

b) Türkiye karşıtı, anti-milliyetçi ve Cumhuriyet aleyhinde faaliyet gösterenler.

---

* 20-21 Nisan 2000 tarihlerinde Trakya Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası I. Balkan Sempozyumu"na sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon.

Levent Sahverdi Arşivi

İki Savaş Arası Dönemde Batı Trakya'da Çıkan Türkçe Gazeteler[1]:

Gazetenin Adı	Sahibi	Basıldığı Yer	Çıktığı Yıllar	Yayın Politikası
Zaman	Tahsin Ziya	İskeçe	Lozan Sonrası	Seçim Gazetesi
İmdat	Sedat Hakkı	İskeçe	1924	-
Yeni Ziya	Mehmed Hilmi	İskeçe	1925-1926	Milliyetçi
İtila	Çopur İsmail Hakkı	İskeçe	1925-1930	Anti-Milliyetçi
Adalet	Aziz Nuri	Gümülcine	1927	Anti-Milliyetçi
Yeni Yol	Mehmet Hilmi-Osman Nuri-Hıfzı Abdurrahman	İskeçe	1926	Milliyetçi
Yeni Adım	Mehmet Hilmi	İskeçe	1926-1936	Milliyetçi
Yarın	Mustafa Sabri	Gümülcine-İskeçe	1927-1930	Anti-Milliyetçi
Peyam-ı İslâm	Mustafa Sabri	İskeçe	1930	Anti-Milliyetçi
Zaman	Ayazzade Tahsin	Gümülcine	1928	Özel Propaganda
İnkılâp	Hıfzı Abdurrahman	İskeçe	1930-1931	Milliyetçi
Milliyet	H. Hüseyin Fehmi	İskeçe	1931-1968	Anti-Milliyetçi
Trakya	Osman Nuri	İskeçe	1932-1965	Milliyetçi
Ülkü	İsmail Şahap	Gümülcine	1933-1935	Milliyetçi
Cumhuriyet	İsmail Demir Serdaroğlu	İskeçe	1933	Özel Propaganda
Müdafaa-yı İslâm	İttihad-ı İslâm Cemiyeti[2]	Gümülcine	1935-1941	Anti-Milliyetçi
Ulus	—	—	—	—

Biz bu çalışmada tam koleksiyonu elimizde bulunan İnkılâp Gazetesi'nin Batı Trakya Türk toplumunu sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yönlerden nasıl geliştirmeye çalıştığını ve Türkiye'den kaçan firarîlerin rejim aleyhtarlığı faaliyetlerine karşı nasıl savaş açtığını irdelemeye çalışacağız.

1.Gazetenin Şekil ve İçeriği

İnkılâp Gazetesi yayın hayatına başlamadan önce "*herkesin bir seneden beri beklediği milli gazete İnkılâp çıkıyor*" başlığı altında tek sayfalık bir tanıtım sayısı basarak yayınına 21 Mart Cuma günü başlayacağını beyan etti.

---

[1] Adil Özgüç, **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul 1974, s. 116-125.; Feyyaz Sağlam, "Batı Trakya'da Türkçe Yayınlar", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Bildiriler**, Ankara 1999, s.357-361.; Aleksandre Popovic, **Balkanlarda İslâm**, İstanbul 1995, s.336-338.

[2] Gümülcine'de faaliyet gösteren İttihad-ı İslâm Cemiyetinin eski harflerle bastırdığı ve Türkiye aleyhinde irticaî yazılar ihtiva eden beyannamelerinin ülkemize girişi Bakanlar Kurulunun 15/7/1933 tarih ve 14699 sayılı kararıyla yasaklanmıştır. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030. 18.01 / 30.51.19

Levent Sahverdi Arşivi

Gazete tanıtım sayısında kendisini "*iktisadi varlığını, İçtimaî kıymetini, siyasî ehemmiyetini kaybetmiş öksüz bir kütlenin hıçkırığı*" olarak tanımlamaktaydı. İnkılâp, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda Batı Trakya Türklerini geliştirmeyi amaçlamanın yanında, Türk azınlık arasında yerleştirilmeye çalışılan nifak ve anlamsız geçimsizliklerin giderilmesi yönünde de mücadele edeceğini ortaya koyuyordu. Ayrıca, öğretmenlerle de ilgilenerek Türk çocuklarının iyi eğitilebilmesi için gerekli imkânların sağlanması yönünde gayret sarf edeceğini de belirtmekteydi.

İnkılâp, Batı Trakya'da sadece Türkler için yayın yapacağına özel vurgu yaparak gayesinin sahiplerine maddi menfaat temin etmek olmadığının altını çiziyordu. Bu amaçla dört sayfa olarak çıkartılacak gazetenin bir drahmiye satılacağını ilân ediyordu.

21 Mart 1930-7 Mayıs 1931 tarihleri arasında yayın hayatında kalan İnkılâp, bu süre zarfında 45 sayı çıkabilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi Hıfzı Abdurrahman, baş yazarı ve sorumlu müdürü Muallim Osman Nuri idi. Matbaa ve idarehanesi Ambar Sokağı No: 50, İskeçe olan gazete haftalıktı ve yıllık abone şartı 100 drahmiden ibaretti. Genel ilânların satırını ve günü geçmiş nüshaların fiyatını 5 drahmi olarak belirleyen gazete "*Türklere ait her yazı kabul olunur, neşredilmeyen evrak iade edilmez*" ilkesini de sütunlarına taşıyordu.

Gazetenin ismi olan "*İnkılâp*" kelimesi, aydınlık saçan çizgilerin içerisinde büyük puntolarla Latin harfleriyle yazılmakta ve ismin hemen altında "*Siyasî, İçtimaî, İktisadî, Milliyetperver Türk Gazetesidir*" ifadesi yer almaktaydı. Birinci sayısında Latin harfleriyle "*İnkılâp Niçin Çıkıyor?*" sorusuna verilen "*Bir memleket içinde yaşayan kütlenin medeni seviyesi mevcut gazetelerin adediyle ölçülür; bu asırda gazetesiz bir kütle çölde yolunu şaşırmış pusulasız bir seyyaha benzer*" cevabını manşete taşıyan gazete, sütunlarında eski ve yeni harfli Türkçeyi bir arada kullanmıştır. "*Yeni harfleri öğrenmek asri Türkün ilk işidir*" şiarını esas alan gazete Harf İnkılâbını Türk Azınlığa benimsetmeyi gaye edinmiştir[3].

[3] **İnkılâp**, Nr: 1, 21 Mart 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

Haftalık olarak çıkan İnkılâp Gazetesi çok geniş bir yazar kadrosuna sahip değildi. Yazılar çoğunlukla baş yazar ve sorumlu yazı işleri müdürü Osman Nuri imzasıyla neşredilir. Bunun yanında *"Kılıç"*, *"Cin"*, Müstear isimli *"H.A."* rumuzlu yazılar da sıkça göze çarpar.

Gazete genellikle iktisadî, sosyal ve siyasî konular ağırlıklı olmak üzere edebî ve kültürel yazılara da yer vermiştir. Bunlardan en göze çarpanı ve sürekli olanı Latin harfleriyle tam 32 sayı çıkan ve *"Türk çocuklarına hem hikâye hem ders"* üst yazısıyla verilen *"Vatansız Adam"* isimli bir Amerikan hikâyesidir.[4]

Bunlara ilaveten Balkanlar'dan ve dünyanın değişik yerlerinden haberler verilerek Batı Trakya Türklerinin bilgilendirilmesine çalışılmıştır. 1930'da Atina'da başlayan Balkan Konferansı,[5] Balkan Olimpiyatları, Türk Dünyasından haberler başlığı altında; Kırgız-Kazak Türklerinin arazi, nüfus, iktisadi ve kültürel hayatı,[6] dünyada 850 lisanın konuşulduğuna dair ansiklopedik bilgi, Almanya'da kömür ocaklarında meydana gelen iş kazaları, Hindistan'da Gandhi'nin İngiliz yönetimine karşı uygulamış olduğu pasif direniş bu çerçevede verilebilecek en çarpıcı örnekleridir.[7]

2.Cemiyet Hayatında Oynadığı Rol

İnkılâp Gazetesi toplumun dinamiklerini harekete geçirmek ve dayanışmayı artırmak için örgütlenmenin gereğine inanmıştı. Bu amaçla cemiyetlerin nasıl kurulabileceğini, hangi şartlar altında çalışabileceklerini ve cemiyet içindeki haklarının ve vazifelerinin kanun önünde nelerden ibaret olduğunu halka anlatmayı görev kabul etmiş; ikinci sayısından itibaren 21 Haziran 1914 tarih ve 281 numaralı Cemiyetler Kanunu'nu yayınlamaya başlamıştır.[8]

İnkılâp, Türk azınlık içerisinde bölünmelere meydan vermemek ve güç birliği kurabilmek için İskeçe ve Gümülcine'de oluşturulan gençlik teşkilatlarına ve halka millî bir kongrenin toplanması için çağrıda bulunmuştur. Bu

[4] **İnkılâp**, Nr: 2, 29 Mart 1930; Nr: 39, 15 Kanun-ı evvel 1930.
[5] **İnkılâp**, Nr: 33, 7 Teşrin-i evvel 1930; Nr: 24, 17 Teşrin-i evvel 1930.
[6] **İnkılâp**, Nr: 36, 14 Teşrin-i sani 1930.
[7] **İnkılâp**, Nr: 5, 11 Nisan 1930; Nr: 8, 22 Nisan 1930.
[8] **İnkılâp**, Nr: 2, 29 Mart 1930; Nr: 15, 27 Mayıs 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

çağrı *"Kuvvetlerini ve vakitlerini kendi aralarındaki manasız cidallere hasreden ekalliyetler er geç varlıklarını kaybeder. Biz bunu bilerek hareket edelim"* uyarısıyla etkili hale getirilmeye çalışıldı. Halka cesaret vermek ve yüksek katılım sağlayabilmek için yakın geçmişte Bulgaristan Türklerinin bir Milli Kongre topladıklarını[9] ve birkaç gün önce de Selânik'te Musevi Cemaatleri Kongresi yapıldığını örnek olarak vermeyi de ihmal etmemişti.[10] Aynı ülkü etrafında sosyal, ekonomik ve siyasal birlik meydana getirilmesi durumunda müftülüklerin, vakıfların, okulların ve diğer kuruluşların daha iyi yönetilebileceğine olan inanç Türk kamuoyu ile paylaşılmak istenmiştir.

Batı Trakya Türk Azınlığı tarım toplumu özelliğine sahiptir ve geçim daha çok tütüncülükle sağlanmaktaydı. Ancak, Yunan Hükümeti'nin tütüne yönelik uygulamış olduğu politikalar zaman zaman Batı Trakya Türklerini çok zor durumlara düşürüyordu. Bunlardan biri "Valta" meselesiydi.[11] İnkılâp, çok sulak arazide tütün ekimini yasaklamak manasına gelen Valtalar meselesine tepki göstermiştir. Çünkü, valta araziyi tayin etmek için kurulan komisyon Türklere karşı çok ağır haksızlıklar yapmaktaydı. Bir yandan tütün ekim alanlarının sınırlandırılması, diğer yandan fiyatlarda meydana gelen düşüş ve Türkiye'den gelen Rum mübadillerin önemli bir kısmının bu alanda istihdam edilmeye çalışılması çiftçilikle uğraşan Türkleri olumsuz yönde etkilemekteydi. Bunlara ilaveten muhacirlerin gelmesiyle birlikte tütün sektöründe üstünlüğü ele geçiren Rum esnafın çok fazla ıskarta çıkarması ve düşük fiyat uygulamaları Türk çiftçisini bezginlik noktasına getirmişti.

Bütün bu sorunlara çözüm bulabilmenin yolu Türk çiftçisinin kendi örgütlerini kurmasından geçiyordu. Bu konuda İnkılâp, bir ziraat şirketinin kurulması için gerekli olan şartları yayınlayarak Türk çiftçisine rehberlik etmeye çalışmıştır. Ayrıca ziraat odası seçimleri için aynı listeden seçime girilmesi yönünde de uyarılarda bulunmuştur.[12]

---

[9] **İnkılâp**, Nr: 4, 8 Nisan 1930.
[10] **İnkılâp**, Nr: 10, 29 Nisan 1930.
[11] **İnkılâp**, Nr: 3, 4 Nisan 1930.
[12] **İnkılâp**, Nr: 34, 17 Teşrin-i evvel 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılâp, Yunan Hükümeti'nin ekonomik krizden çıkmak için uygulamaya koyduğu ve halka anlatmakta zorlandığı *"ENDALMA"* isimli vergiye sistemsiz, belirsiz olması ve halkın büyük çoğunluğunu işinden, gücünden etmesi nedeniyle çok ciddi itirazlar getirmiştir.[13]

İnkılâp, vakıfların idaresi, müftülerin serbestçe seçilebilmesi, öğretmenlerin yetiştirilmesi ve atanmaları ile ilgili konularda da aktif tutum takınarak toplumun sesi olmaya gayret sarf etmiştir.

3.Türkiye'deki İnkılâplara Bakış

İnkılâp Gazetesi Türkiye'de yürütülmekte olan çağdaşlaşma hamlelerini yakından takip ederek Batı Trakya Türk toplumuna bunları duyurmayı ve benimsetmeyi görev saymıştır. Bu çerçevede, 1 Kasım 1928'de, Türkiye'de gerçekleştirilen "Harf İnkılabı"na son derece olumlu yaklaşmış ve hemen her sayısında *"Türkler, yeni harfleri bir an evvel öğrenmeye çalışınız, vakit zayi etmeyiniz"* uyarısını yapma ihtiyacını hissetmiştir.

Yeni harflerin öğrenileceği yer şüphesiz okullardı. Bu yüzden öncelikle öğretmenlerin örgütlenmesi ve yeni harfleri öğrenmesi gerekmekteydi. İnkılâp, 1930 yılının Mayıs ayında bu konuyu gündeme getirmiş ve *"Muallimlerimiz faaliyete geçmeli ve bir cemiyet teşkil etmelidir. Yeni harfleri iyi bilmeyen ve okutamayan muallimler bu üç ay zarfında onları mutlaka öğrenmelidirler.*[14] *Gelecek sene her ne olursa olsun, hükümete rağmen dahi olsa eski harfler temelinden lağv edilmelidirler. Köylüler, muallimlerinizi sıkıştırınız. Bu tatil devresinde herkesin yeni harfleri öğrenmesi kabildir. Geç kalmak zarar verir"* önerilerinde bulunmuştur.

İnkılâp, sadece kültürel alanda değil, siyasî haklar, kılık-kıyafet ve laik düzene geçiş yönündeki diğer Türk inkılâplarının da benimsenmesi gerektiğini savunarak Batı Trakya Türklerinin önünü açmaya çalışmıştır. Gazete, Türkiye'de 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkının tanınmasını takdirle karşılamış ve Batı Trakya Türklerine *"Türk kadını Türki-*

[13] **İnkılâp**, Nr: 17, 6 Haziran 1930.

[14] **İnkılâp**, Nr: 16, 30 Mayıs 1930. Bu sırada Batı Trakya'daki 500 öğretmenden ancak 100 kadarı yeni harfleri biliyordu. **İnkılâp**, Nr: 31, 19 Eylül 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

ye'de siyasî haklar talep ediyor, bizim kızlarımız ise hâlâ firarîler veya mülteciler elinde mahvoluyorlar. Türk ana ve babaları: Artık gözlerimizi açalım ve gelecek sene için ciddi bir irfan mücadelesine hazırlanalım[15]" çağrısında bulunmuştur.

Bütün uyarılar ve tavsiyeler yapılırken Batı Trakya Türklerinin tam manasıyla inkılâpçı bir ruha sahip olduğu,[16] her geçen saniyenin dini taassup ve irticanın hayatından bir nebze götürdüğü ümidiyle Türk inkılabının bütünüyle benimsenmekte olduğu ve çağdaşlaşmanın Batı Trakya Türklerinin birinci hedefi olduğu dile getirilmektedir.[17]

4.Yüzellilikler ve Firarîlerle Olan Mücadelesi

Milli Mücadele sırasında İstanbul'da ve Anadolu'da düşmanlarla işbirliği yapmış vatan hainleri ile bunlara destek olanların önemli bir kısmı zaferin kazanılmasıyla birlikte İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınarak yurt dışına kaçmış, diğer bir kısmı da yüzellilikler listesine alınarak yurt dışına çıkarılmışlardır.[18]

Yüzellilikler listesinde yer alanların bir kısmı Batı Trakya ve Kıbrıs[19] gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlere gidip Yunan ve İngiliz yöneticilerle temas kurarak Türkiye karşıtı uygulamalar içerisine girmişlerdi. 1922 yılından itibaren Batı Trakya'ya yerleşen firarî ve yüzellilikler Atatürk inkılâplarına karşı olan fikir ve politikalarını Batı Trakya Türkleri arasında yaymaya çalışmışlar ve Türk azınlık içerisinde ikilik yaratmışlardı.[20]

Batı Trakya'ya yerleşen firarî ve yüzellilikler bir yandan Cemaat-ı İslâmiye isimli teşkilatlarda faaliyet gösterirken, diğer yandan Yunanlı yetkililerin ilgisini çekip desteklerini alabilmek için *"Tahidromoz"* ve *"Taros"* isim-

---

[15] **İnkılâp**, Nr: 3, 4 Nisan 1930.

[16] **İnkılâp**, Nr: 38, 11 Kanun-ı evvel 1930.

[17] **İnkılâp**, Nr: 41, 15 Kanun-i sani 1931.

[18] Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1991, s.132.

[19] Ahmet C. Gazioğlu, **İngilizler Yönetiminde Kıbrıs-II**, İstanbul 1966, s. 276.

[20] Yusuf Sarınay, "Yüzelliliklerden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in Faaliyetleri (1908-1945)", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995, s.386; Yaşar Nabi, **Balkanlar ve Türklük**, Ankara 1936, s.225.

Levent Sahverdi Arşivi

li Rum gazetelerinin muhabirleriyle yapmış oldukları mülakatlarda İskeçe ve Gümülcine'deki Türk teşkilatlarının Batı Trakya'yı Türkiye'ye katmak için uğraştıklarını iddia ederek Yeni Adım ve İnkılâp gazetelerinin de bu uğurda çalıştıklarını söylemişlerdi.[21]

Yunan Hükümeti'nin gözüne girerek müftülük, vakıf ve okulların idaresini ele alabilmek için eski Osmanlı şeyhülislâmlarından ve yüzellilikler listesinden Mustafa Sabri, Batı Trakya Türkleri adına Venizelos'a bir muhtıra vermiştir. Rumcaya çevrilen ve 12 sayfalık bir kitapçık halinde bütün Rumca gazetelere bedava dağıtılan bu muhtıranın altında şu isimlerin imzası vardı:

Mustafa Sabri (Firarî)
Mehmet Nevzat
Hacı Veli (Firarî)
Ali Vasfi (Firarî)
Hacı Yakup (Meşhur Yobaz)
Hafız Şerif (Gümülcine)
Mehrikozlu Mustafa (Gümülcine)
Sabri Hoca (Şöhretli)
Aziz Efendi (Hemitli)
Çatalbaş A. Hamdi (İskeçe)
Mumcu Ahmet Hamdi (İskeçe)
Hafız Mehmet (İskeçe)
Salih (Gümülcine)
Hacı Mehmet (Gümülcine)
Molla Hasan (Çarıkçı)
Süleyman Çavuş (Çarıkçı)
Osman Efendi (Çarıkçı)
Hafız Hüseyin (Çarıkçı)

[21] **İnkılâp**, Nr: 4, 8 Nisan 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılâp, firarîlerin öncülük ettiği bu çalışmalara ve ortaya atmış oldukları iftiralara çok sert tepki göstermiş ve bunları Türk ve Rum vatandaşları arasında kundakçılık yapmakla suçlamıştır.[22]

Yayın hayatına girdiği günden itibaren İnkılâp, firarîlerin fesatçı propagandalarına karşı koymuş ve Mustafa Sabri'nin çıkarttığı Yarın Gazetesine[23] sert eleştiriler getirmiştir. Mustafa Sabri Yarın Gazetesi vasıtasıyla Türkiye'de yaşayan halkın ve Batı Trakya Türklerinin dinden çıktığını iddia etmekte ve Batı Trakya'da bir hilafet müessesesinin kurulması gerektiğini savunmaktaydı.[24] Mustafa Sabri gazetesinde bu fesatçı propagandaları yürütürken, diğer bir firarî Ali Vasfi, İskeçe Cemaat-i İslâmiye reisi sıfatıyla aynı yönde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Ali Vasfi ve Mustafa Sabri arasında yakın bir ilişki vardı. Ali Vasfi, cemaat reisliği, mektep müdürlüğü ve evkaf riyasetini şahsında toplamıştı. Yakın akrabalarını yönettiği kurumlara yerleştirmekle kalmamış, Mustafa Sabri'ye de yeni bir memuriyet tahsis etmiştir. Ayrıca Mustafa Sabri'nin oğlunu öğretmen olarak atamış ve Yarın Gazetesinin matbaasını da vakıf dükkanlarından birine yerleştirmiştir. Böylece vakıfların 200 bin drahmiyi geçmeyen gelirleri 150 bini Ali Vasfi ve akrabalarına, geri kalanı da diğer firarîlere dağıtılarak keyfi bir şekilde kullanılmış oluyordu.[25]

Batı Trakya'daki Türk kuruluşlarının Yunan Hükümeti tarafından firarîlere teslim edilmiş olması ve keyfi olarak kullandırılması Türk azınlık tarafından tepkiyle karşılanmakta ve hükümete olan güvenin azalmasına yol açmaktaydı.[26] Bu yüzden Batı Trakya Türkleri, firarîlerin kontrolünde olan okullara çocuklarını göndermeme kararı almışlar ve Lozan Antlaşması'na atıfta bulunarak hükümetten firarîlerin Batı Trakya'dan kovulmasını istemişlerdir.[27]

---

[22] **İnkılâp**, Nr: 7, 18 Nisan 1930.

[23] Yarın gazetesi Türkiye'de aynı isimle bir gazetenin çıkması üzerine 70. sayıdan itibaren Peyam-ı İslâm adını aldı. Özgüç, **a.g.e.**, s.123.

[24] **İnkılâp**, Nr: 1, 21 Mart 1930. Yüzelliliklerden Mustafa Sabri tarafından Gümülcine'de çıkarılıp daha sonra İskeçe'ye nakil olunmuş olan Yarın isimli gazete Türkiye aleyhinde gelişi güzel yayınlarda bulunduğu için Dahiliye Vekaleti'nin 25.08.1930 tarih ve 4053/172 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine Bakanlar Kurulu adı geçen gazetenin Türkiye'ye girişini 08.10.1930 tarih ve 9993 sayılı kararıyla yasaklamıştır. **B.C.A.** 0.30. 18. 01. / 14. 63. 17.

[25] **İnkılâp**, Nr: 9, 25 Nisan 1930.

[26] **İnkılâp**, Nr: 9, 25 Nisan 1930.

[27] **İnkılâp**, Nr: 12, 6 Mayıs 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılâp Gazetesi, yüzellilikler listesinde olan ve 1930 yılında memleketi Gümülcine'ye gelip burada Anadolu Rum-Muhacir cemiyetleriyle de temasa geçerek teşkilat kurmak[28] ve para toplayıp bir gazete çıkartmak isteyen Gümülcineli İsmail Hakkı'ya da tepki göstermiş ve destek olunmamasını istemiştir.[29]

Batı Trakya'ya sığınan firarîler, Gümülcine'den ziyade İskeçe'de tutunma imkanı bulabildikleri için İnkılâp Gazetesi bunlarla mücadeleye ağırlık vermiştir. İnkılâp, zaman zaman Türkiye'de gelişen olaylarla Batı Trakya'daki firarîlerin hedef ve anlayışları arasında bağlantı kurup toplumu uyanık tutmaya çalışıyordu. Bu tür yazılardan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve Menemen Olayı ile ilgili olanları en ilgi çekicileri idi.

Bunlardan birincisi, Fethi Bey tarafından kurulan partinin, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tesis ettiği düzeni ortadan kaldıracağını hayal eden yüzellilik firarîlerin meydana gelecek boşluğu doldurmak üzere bir kabine teşkil etmelerine dairdi. İnkılâp Gazetesi'nin alaya aldığı ve gülünç olarak niteldiği hayali kabinede şunlar bulunuyordu.[30]

Sadrazam : Gümülcineli İsmail Hakkı

Şeyhülislâm : Mustafa Sabri

Maarif Nazırı : M. Sabrizade Sabri

Adliye Nazırı : Ali Vasfi

Harbiye Nazırı : Çerkez Ethem

Umum Jandarma Kumandanı : Çopur A. Hakkı

İnkılâp'ta *"Hortlayan Taassub"* başlığı altında yazılan diğer yazıda ise "Menemen Hadisesi"ne yer verilerek Kubilay'ı şehit eden mürtecilerin Batı Trakya'daki firarîlerle aynı fikirde oldukları hatırlatılmıştır. Aynı yazıda *"Herkes bilmelidir ki firarîler Menemen asileri gibi kana susamış ve her türlü fenalığı irtikâbdan çekinmeyecek birer ruh taşımaktadırlar"* uyarısı yapılmaktaydı.[31]

---

[28] Sarınay, **a.g.m.**, s.386.

[29] **İnkılâp**, Nr: 25, 25 Temmuz 1930; Nr: 26, 1 Ağustos 1930.

[30] **İnkılâp**, Nr: 26, 1 Ağustos 1930.

[31] **İnkılâp**, Nr: 41, 15 Kanun-ı sani 1931

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılâp Gazetesi'nin firarîlerle girmiş olduğu mücadele Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi ve buna bağlı olarak 30 Ekim 1930'da yapılan *"İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi"* ile semeresini verdi. Bu sözleşmeye göre Batı Trakya'da bulunan 13 yüzellilik 16 Ocak 1931 tarihine kadar burayı terk edeceklerdi.[32] Ankara'da yapılan bu sözleşmeden sonra yüzelliliklerin her biri bir başka tarafa dağıldı. Sınır dışı edilen yüzelliliklerin önde gelenlerinden Gümülcineli İsmail Hakkı Fransa'ya,[33] eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri de Mısır'a yerleşti.[34]

5.Türk-Yunan Antlaşmalarına Bakışı

Lozan Antlaşması'ndan bu yana Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden "etabli" uyuşmazlığı 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan antlaşmayla sona erdirilmiş ve iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem açılmıştır.

İnkılâp Gazetesi, 11 Haziran 1930 Çarşamba günü yani imza tarihinden bir gün sonra antlaşmanın tam metnini Latin harfleriyle yayınladı.[35] 19 maddeden ibaret olan bu antlaşmanın mal ve parayla ilgili kısmında özetle şunlardan bahsedilmektedir:

1.Mübadele dışında bırakılmış Garbi Trakya mıntıkasını terk edip avdet hakkından mahrum bulunan Türklere ait Yunanistan'daki mallar.

2.Adı geçen bölgenin dışında bulunan ve etabli Türklere ya da avdet hakkından faydalanan şahıslara ait menkul ve gayr-i menkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükümetine geçecektir.

---

[32] Selânik'teki Rum gazeteleri ve Atina'da yayınlanan Akropolis Gazetesi yüzelliliklerin sınır dışı edilmesinden dolayı hükümete çatmış ve hükümeti Yunan namusunu satmakla itham etmişlerdir. İnkılâp bu gazetelere *"Filhakika firarîler buraya misafir gibi geldiler, fakat misafir olarak ikamet ettikleri haneyi temelinden yıkmağa kastettiler. Kovuldukları diyarda yaptıkları aynı fenalıkları burada da tatbike kalktılar. Atina ve Selanik gazeteleri bilmelidir ki, firarîler onlardan ziyade bizden sorulur. Biz de Atina ve Selanikliler kadar bu vatanla alakadarız; bahusus firarî işi kendi meselemizdir"* diyerek cevap vermiştir. **İnkılâp**, Nr: 40, 24 Kanun-ı evvel 1930.

[33] Sarınay, **a.g.m.**, s. 386.

[34] Özgüç, **a.g.e.**, s.123.

[35] **İnkılâp**, Nr: 18, 11 Haziran 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

Yunan Hükümeti, yukarıda adı geçen emlak sahipleri için 425 bin İngiliz lirası tahsis edecekti. Bu meblağın 150 bin lirası mübadele bölgesi dahilinde bulunan mülkleri için Batı Trakya Türklerine, 125 bin lirası mübadil Türklere dağıtılmak üzere Türk Hükümetine, 150 bin lirası da İstanbul dışındaki mülklerine karşılık avdet hakkından istifade edecek şahıslarla etabli Rumlara verilecekti. Ayrıca, Yunan Hükümeti, Batı Trakya'daki müslüman etablilere ait olup iadesi yasak malların ihtiyaç duyulduğunda tazminatı sahiplerine ödenmek şartıyla alınabilmesi için Karma Komisyonun emrine 15 bin İngiliz lirası tahsis edecekti. Batı Trakya'daki etabli Türklerle, İstanbul'daki etabli Rumlara tahsis edilen meblağlar Karma Mübadele Komisyonu tarafından dağıtılacaktı.[36]

İnkılâp Gazetesi'nin bu antlaşmaya yönelik ilk yorumu *"Sekiz senelik mütemadî bir faaliyetin bir mahsulü olan bu itilâfı; bizi kararsızlıktan kurtaracağı için selamlarız. Fakat, hiçbir taksiratı olmayan Garbi Trakya Türklüğünün yarı haklarını bile temin etmeyen bu mukaveleden memnun değiliz"* şeklindeydi.[37]

İnkılâp, Haziran-Temmuz-Ağustos ayları boyunca yapmış olduğu yayınlarda Ankara Antlaşması'nı hep gündemde tutmuş ve imzalanan antlaşmanın Lozan'da elde edilmiş olan hakları zedelediği, uygulanması durumunda Batı Trakya Türkü'nü olumsuz yönde etkileyeceği görüşlerine yer vermiştir.[38] İnkılâp, yalnız bırakıldıkları hissine kapılarak Batı Trakya Türklerine bir çağrı yapma ihtiyacını hissetmiştir: *"Bu güne kadar iki hükümet münasebâtına bağlı gördüğümüz akıbetimizin bundan böyle muayyen olacağı tabiidir. Şimdiden sonra gayret doğrudan doğruya kendimize düşüyor. Biz çalışır ve iyi bir sistem takip edersek hayat-ı içtimaîyetimiz çok daha güzel bir şekil alacaktır."*[39]

---

[36] **İnkılâp,** Nr: 18, 11 Haziran 1930; Nr: 19, 13 Haziran 1930.
[37] **İnkılâp**, Nr: 20, 20 Haziran 1930.
[38] **İnkılâp**, Nr: 21, 27 Haziran 1930.
[39] **İnkılâp**, Nr: 22, 4 Temmuz 1930.

Levent Sahverdi Arşivi

İnkılâp, 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Antlaşması'nın tatbikinden sorumlu olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun ilânlarına yer vererek[40] halkı bilgilendirmeye çalışmış ve 150 bin liradan hisse alacak olanlar için konulmuş olan iki aylık sürenin iki ay daha uzatılması için ilgili komisyona çağrı ve uygulamada çıkan aksaklıklardan dolayı da uyarılarda bulunmuştur.[41]

İnkılâp, 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara'da yapılan *"Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması"*, *"Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında Protokol"* ve *"İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi"* türünden bağıtlara da *"Belki Türk-Yunan milletleri için mesut bir istikbal açacak; fakat bu gürültülü antlaşma bizim hayatımıza bir damla saadet katabilecek mi?"* sorusunu yönelterek ihtiyatlı bir bakış açısı sergilemiştir.[42]

6. Gazetenin Kapanması

21 Mart 1930 tarihinde idealist bir çizgide yayın hayatına başlayan İnkılâp Gazetesi 9 Mart 1931 tarihine kadar 44 sayı çıkartmıştır. Bu tarihten itibaren gazete iki ay yayınına ara verdikten sonra son sayısını 7 Mayıs 1931 günü basmıştır. Bu sayıda gazetenin sahibi Hıfzı Abdurrahman, *"İnkılâp nasıl çıktı, ne yaptı, neden inhilâl etti, bundan sonra ne olacak?"* sorularına cevap vermek üzere *"Son Bir İzah"* başlıklı yazıyı kaleme aldı.[43] Bu yazıda Hıfzı Abdurrahman: *"Himayesiz ve perişan bir halde kalan Trakya Türklüğü üstünde korkunç ve karanlık bir şekilde döndürülen entrikalarla mücadele etmek, dövüşmek gayesiyle ortaya atılan İnkılâp bu gün yine böyle çirkin dalaverelere alet-i ittihaz edilmek istenerek sahadan çekilmek mecburiyetine sokuluyor"* diyerek gazetenin eski baş yazarı Osman Nuri'ye eleştiriler getirmiştir.

Gazetenin kapanmasının sebeplerini baş yazar Osman Nuri'nin diğer yazarları gazeteden kopartması ve dengesiz çıkışlarda bulunmasına bağlayan Hıfzı Abdurrahman aynı zamanda eski baş yazar Osman Nuri Beyin dayısı Hafız Galip Beyin emrine girerek menfaatini ön planda tutarak gazeteye ihanet ettiğini de iddia etmiştir.

---

[40] **İnkılâp**, Nr: 32, 30 Eylül 1930; Nr: 33, 7 Teşrin-i evvel 1930; Nr: 35, 31 Teşrin-i evvel 1930; Nr: 36, 14 Teşrin-i sani 1930; Nr: 37, 6 Kanun-ı evvel 1930.

[41] **İnkılâp**, Nr: 35, 31 Teşrin-i evvel 1930.

[42] **İnkılâp**, Nr: 36, 14 Teşrin-i sani 1930.

[43] **İnkılâp**, Nr: 45, 7 Mayıs 1931.

Levent Sahverdi Arşivi

Hıfzı Abdurrahman, *"Son Bir İzah"* isimli yazısında (H.A.) rumuzuyla çıkan yazıların Osman Nuri tarafından kaleme alındığını açıklamak lüzumunu hissetmiştir. Hıfzı Abdurrahman eski baş yazarının hatırasını ortadan kaldırmak için *"İnkılâp"* ismini terk ettiklerini söyleyerek bundan sonra *"Milliyet"*[44] ismi altında haftalık bir gazete çıkaracağını duyurmuştur.

Gazetenin sahibi kapanış gerekçelerini daha çok iç meselelere bağlarken Adil Özgüç gazete yöneticilerinin toplum değer ve alışkanlıklarına ilk anda ters düşen aşırı yazılarına ve buna bağlı olarak gelişen reaksiyona bağlamaktadır.[45]

Sonuç

Batı Trakya Türklerinin fikrî mücadele ve faaliyetleri içerisinde gazetecilik önemli bir yer tutmaktadır. Lozan Antlaşması sonrası dönemde Batı Trakya'da Türk azınlığın çıkartmış olduğu gazetelerin uzun soluklu olamayışları göze çarpan en temel özelliktir. Bunun sebepleri teknik ve mali yetersizliklerin ötesinde, cemaat içerisinde oluşan gruplaşmalar ve görüş ayrılıklarında aranmalıdır. 1930-1931 yılları arasında bir yılı aşkın bir süre yayın hayatında kalan *İnkılâp* da bu yazgıdan kendini kurtaramamıştır.

Türk-Yunan ilişkilerinin hal yoluna girmeye başladığı bir dönemde faaliyete geçen İnkılâp Gazetesi Türk inkılâplarının Batı Trakya Türkleri tarafından benimsenmesinde köprü görevi yapmaya çalıştı. Bu çerçevede firarîlerle ve onların arkasındaki güçlerle amansız bir mücadeleye girerek Türk kimliği kavramına özel vurgular yaptı. Müslüman azınlık yerine Türk Azınlığı şuurunu yaratmak ve kökleştirmek için örgütlenmenin gereğine inanan *İnkılâp*, bu yönüyle de ekonomik, sosyal, kültürel ve sportif kuruluşlara esin kaynağı olmuştur. Yazar kadrosunun darlığı, zamanla yazarlar arasında belirlenen görüş ayrılıkları ve baş yazarla gazete sahibinin arasının açılması gazetenin başlangıçtaki idealist çizgisini koruyamamasına yol açmış, bu durum gazetenin kapanmasına sebep olmuştur.

---

[44] Ancak incelediğimiz eserlerde Milliyet gazetesinin sahibi olarak Hamdi Hüseyin Fehmi ismi geçmektedir. Özgüç, **a.g.e.**, s.124; Popovic, **a.g.e.**, s.338; Mücahit Mümin, " Batı Trakya'da Türkçe Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Bildiriler**, Ankra 1999, s.368.

[45] Özgüç, **a.g.e.**, s. 124.

Levent Sahverdi Arşivi

ÖZET

Batı Trakya Türkleri azınlık durumuna düştükten sonra basın-yayın faaliyetlerine hız vermişlerdir. Lozan'ın hemen ardından başlatılan gazetecilik çalışmaları İskeçe ve Gümülcine merkezli yürütülmüştür.

İki savaş arası dönemde Batı Trakya'da yirmi civarında gazete çıkartılmıştır. Bu gazeteler, çeşitli nedenlere bağlı olarak çok uzun ömürlü olamadıkları gibi birbirlerine de rakip durumdaydılar. Gazetelerin yayın politikalarını kabaca iki kısımda değerlendirmek mümkündür:

a) Türkiye yanlısı, milliyetçi ve Türk inkılâplarını destekleyenler.

b) Türkiye karşıtı, anti-milliyetçi ve Cumhuriyet aleyhinde faaliyet gösterenler.

Biz bunlardan 21 Mart 1930-7 Mayıs 1931 tarihleri arasında faaliyet gösteren ve Türk inkılâplarını samimiyetle destekleyen "İnkılâp" gazetesini inceleyeceğiz. İskeçe'de azınlık önderlerinden Hıfzı Abdurrahman ve Osman Nuri tarafından çıkartılan "İnkılâp" kendisini *"Siyasî, İçtimaî, İktisadi, Milliyetperver Türk Gazetesidir"* şeklinde tanımlamaktaydı. İnkılâp, haftada bir gün ve dört sayfa olarak çıkartılmıştır. *"Yeni harfleri öğrenmek asri Türk'ün ilk işidir"* şiarını esas alan gazete harf inkılabını Türk azınlığa benimsetmeyi gaye edinmişti. Bu amaçla gazete sütunlarında eski harfli Türkçe'ye ve yeni harfli Türkçe'ye dengeli oranda yer vermiştir.

Biz bu çalışmada tam koleksiyonu elimizde bulunan İnkılâp gazetesinin Batı Trakya Türk toplumunu sosyo-ekonomik, sosyo kültürel yönlerden nasıl geliştirmeye çalıştığını ve Türkiye'den kaçan firarîlerin rejim aleyhtarlığı faaliyetlerine nasıl savaş açtığını irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

İnkılâp Gazetesi, Osman Nuri, Batı Trakya

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

When Western Thrace Turks became minority, they became more involved in press and publication. Journalism, which started soon after the Lausanne, was mainly based in Gümülcine and İskeçe.

During the inter-war period about twenty newspapers were issued in Western Thrace, and these newspapers did not last long in part due to various reasons as well as being opponent to each other. Their policy can be summarised as follows:

a) the supporters of Turkey and Turkish nationalism, revolutions.

b) the opponents against-Turkish nationalism, revolutions and the republic.

We deal with "İnkılâp" newspapers, which was issued between 21 March 1930 and 7 May 1931 and, which supported Turkish revolutions sincerely. This newspaper issued once a week with four pages by Hıfzı Abdurrahman and Osman Nuri, who were the leading people of the minority in İskeçe defined itself as a *"political, social, economy and patriotic Turkish newspaper"*. The newspaper adopting the idea of *"to learn the new alphabet is the first task of a civilized Turk"* wanted the new alphabet to be accepted by the Turkish minority. For this reason, both the new and old letters were proportionally placed together in the newspaper.

In this study we aim to discover how İnkılâp Newspaper, all issues of which were available to us, tried the develop Western Thrace Turkish society socially, economically and culturally. We also aim to analyse how this newspaper fought against the anti-regime activities of those who fled from Turkey.

Key Words

İnkılâp Newspaper, Osman Nuri, Western Thrace

Levent Sahverdi Arşivi

" INKILAB „
Διευθυντής:
X. AMΠΔΟΥΡΡΑΧΜΑΝ
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
Ο ΣΜΑΝ ΝΟΥΡΗ
ΓΡΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
50 ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ 50
ΞΑΝΘΗ
ΕΤΟΣ Α. ΑΡΙΘ. ΦΥΛΛΟΥ 1
ΤΙΜΗ ΦΥΛ. ΔΡ. 1

İNKILÂP

Siyasi İçtimai İktisadi Milliyetperver Türk Gazetesidir. | 21 Mart cuma 1930

İNKILÂP- NİÇİN ÇIKIYOR ?

BİR MEMLEKET İÇİNDE YAŞAYAN KÜTLENİN MEDENİ SEVİYYESİ MEVCUT GAZETELERİNİN, ADEDİLE ÖLÇÜLÜR . BU ASIRDA GAZETESİZ BİR KÜTLE ÇÖLDE YOLUNU ŞAŞIRMIŞ PUSULASIZ BİR SEYYAHA BENZER

فرق تراکیاده یوزیك تورسلی یرلرك
كندسی موجوددر . یوكنه آنلیت اولالی
شوله یوكسك اوسكوسه لدر یوزلرجه اولوپ
اون سكوسنه تمام یرلسل دوره سی دیكلدر .
آنكی یوركسه آنلیت دوره لرندن
اولكیلرك كیمانت اوزرندن یتیشون سیاسی
شخصیتلرینك یكنسی ، یك چوق تورك دیلر
یوشلك سیرلرینه یوكسلدیلر ، سیمیز
اوباش ، فراز انیشلرله فقط یوزلردن هیچ
پروانه سی آكسیك كیمسه یه حساب
ویرمش دكه آنلیت دوره لرینك یك كچی
فایدالی پرخدمتلرنده ، هیچ بر
سیاسیسی ، هیچ بر اجتماعی ، هیچ بر مسلم
سیاسی پرطرفده بولنمامسیدر .
قانش اولالی ملت افرادینی تنویر ایتمك
ایچون یه اوزدن آكسیون پروكرامی دكلدر
یولی طوتمامش .

همیاسی حركته اشتراك ایتمز ، هر
اجتماعی تبدلا تده یرینی دهده فردیلر
مكس اولدیغی ، فقط هیچ بر زمان كیمسه یه
یولرك كوسترمه جیندن ، كوردن باشلادیغی
یشمزی دوه یه قدر كوده جكمزی ، كیمین بیلور .
دیكمزی یاپمیجون بزی یاوه یه تورك آرقاسندن
یورومك مجبورینده اولدیغمزی بیله مشز .
بالكز بر كوتك عمرلری اولان مشاهیر
وایدامز بروپاگاندالر تاثیریله شوریه و یا
بوریه ، پاشا سین ویلهم اولدیغی دیه آوازه
چیقاندن صوكره بولاب دیكر بر چیقاندن
چیقاندیغی قدر یاغرمشز سركره . بو
چیقاندن صوكره بولاب دیكر بر چیقاندن
چیقاندیغی قدر یاغرمشز سركره . بو
حركتلرك قابلی قانش یوتون اسكار سیره
ویرمه مشی ؟ ایشلمشز دیدیكمز قطعه
ایدیكمز استفاده نك درجه سنه یردولو
واقف اولامیورز . .

شاشالز كورمشز فقط اوطری كچه مخه مه
مش ، ایی ایشلر بیلیدش اوطرده بیلاتیلامامش
سریعا فرصتی قراشه قیمیامش
قانش اولالی شو تورك كتله سنك اوزرندن
نه سیرلر كچه مش . .

هیچ رحمت سالم برجرا ات ایدوب
فیدالی برقاچه قراز قبلا مامش چونكه
حركتلری ، تشبثلری سالم بولدقدن صوكره
بك زیاده تهلكه لی بولونمامش ، زدن اول
كلمز بزه حركا تورك آیناسی اولاجق بر
دانه بك یك فرصتلری چیقی كورمشلر . .
اوچ كیشیك بر فعالیتی بمثلكه آكیچوق
سیاسی بر فرصتجیلك احداث ایدیلمكی آنچق
بویله اولابیلیر . بوصورتله ده بو
فعالیت نه قدر بر شی علاوه ایدیلدیكی ده
اشتراكی متعذر وردنه دن
بر بیلدی .

قیم سیاسی مقدراتك بر تورلو
اوزرینه یاپیلمیه جق اولان سیاسی مسلط
ایدكاری بر سیستم كی بر وبالی فائدا
آلتی صاه ازسكی آدملرك كوزه
یاراجق فرصتلرینی یوقدن
اولاندن نشه لری مع
دن هنچه كوروندیكندن
سلانیكده قرن زاكیا كی ، عثمانلی
تایم ، قوردنده آلقش ، بش بك كیشیك
آنلیت كندسی یوتولمق برصورتده بزه نسبا
چوق مقرر بالمقابل اقتصادی واجتماعی وبك
اهمیتلی بر نقطه یوكسك بروقع اشغال
ایدن سلانیك موسولینك فرانسز و
موسوی لسانلرنده انتشار ایدیندن
فضله یوی فرصتلری وار در
چونكه شایان تاسفدركه بز زاكیا تورلری عده
دا دها فضله و بك دها محتاج رسوخدهاو .
لقه براز یوكسك رتبه یه یوی فرصتلره
مالك بولونیورز .

فی الحقیقه بزم مذهدایكی ایچك آدمك مذهبه
در . ردیفه انتظاری مشكل یوی برچیر
یدنك یوشلقی دوكورماز .
فرصتلرك اجتماعی ذی منفعه آمیلمش دوین
بر رخنه در .

انقلاب بو یوشلقی دولدرمق قابلیتنه
اورتیه آتیلیور وآز برزمنده فرق زاكیا
نوكلكله یوی وفرصتلره اولان اماق پرورده
ایدیور .

انقلاب نه یورا نوكلری آرمنده موجود
كی كوردن تدهماكم ملت آراسنده یاشا
یان سیاسی بولنلردن هیچ بریسنه باغل
اولمایجقدر .

اقتصادی وارلشمزدهكی كتمكلك ازالهسنه
سی ایچون ، اجتماعی تشكلمزك كیچدیكی
بحرانك سالم بر بحرابه نقل ایدیلمه سی ایچون
سرف غیرت ایچون سیاست ایچنه توسیع
ایدیورز .

برتكه سیاست كبا بیكانه لایجه زی قصد
ایتمیورز بالعكس سیاست حیاتلرینك هوا
سنه تورب اوغلیق كی سز اوزرنده مضرفتاد
كاسی اولمامسی كون كتیه ، محفوظ تهلكه
لرك شكل بلریله آرتمی زایجز ، فقط
اولمامسی .

سیاستمز ، كوكس كرمیلی چیقیجه
آتیلمایجقدر .

(دوامی وارد)

TÜRKLERİ İNKILAB VE İNKILAB ÜLKÜLERİ İNKILAB OKUYUNUZ ÖĞRENİNİZ VE ÖĞRETİNİZ HAKKINIZDIR

YENİ HARFLERİ ÖĞRENMEK ASRÎ TÜRKÜN İLK İŞİDİR.

Levent Sahverdi Arşivi

"İNKILAP"

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

Χ. ΑΜΠΔΟΥΡΡΑΧΜΑΝ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ

10 ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ 10

ΞΑΝΘΗ

7 ΜΑΪΟΣ, ΠΕΜΠΤΗ 1931

Ἔτος 1ον — Ἀριθ. 45

N. 45. — Sayısı 1 Drahmidir.

Siyasî İçtimaî İktisadî Milliyetperver Türk Gazetesidir. Mayıs 7 Perşembe 1931

İnkılâp nasıl çıktı, ne yaptı, neden inhilâl etti, bundan sonra ne olacak?

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ DİZİNİ
(1-50 SAYILAR)

Hazırlayanlar
Berna TÜRKDOĞAN- Nilgün İNCE*

-A-

Acun, Dr. Fatma, Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 717-757.

Acun, Yrd.Doç.Dr. Ramazan, Atatürk Bibliyografyası Projesi veri Tabanı, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 161-178.

Akandere, Yrd.Doç.Dr. Osman, Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti ile İlgili Gözlemler, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 147-158.

Akbıyık, Yaşar, Maraş'ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk'ün Rolü, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 225- 231.

Akbıyık, Yaşar, Güney Vilayetlerimizin İşgalinin Türk Basınındaki Yankıları, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 783-792.

Akbıyık, Yaşar, Milli Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 591-601.

Akbulut, Prof.Dr. Dursun Ali, Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 771-781.

Akçakayalıoğlu , Cihat, Atatürk ve Atatürkçülük Üzerine Bir Deneme, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 175-192.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanları

Levent Sahverdi Arşivi

Akçakayalıoğlu, Cihat, Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 37-66.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Atatürk, Milli Egemenlik ve Türk Çocuğu, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 577-585.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Cumhuriyet Öncesine Genel Bir Bakış ve Atatürk İnkılâbında Yöntem, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 171-195.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Nutuk Nasıl İncelenmeli, Nasıl Tanıtılmalı ve Öğretilmelidir? Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 245.

Akçora, Yrd.Doç.Dr. Ergünöz, Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 379405.

Akçora, Yrd.Doç.Dr. Ergünöz, Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 55-89.

Akdağ, Dr. Ömer, Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 487-512.

Akdağ, Dr. Ömer, Millî Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK), Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 115-132.

Akgül, Suat, Nutuk'ta Azınlıklar Meselesi ve Atatürk'ün Azınlıklar Hakkındaki Görüşleri, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 443-458.

Akgül, Suat, Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 381-395.

Akgül, L. Hilal, Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından , Burhan Felek, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 203-237.

Akın, Yrd.Doç.Dr. Veysi, Selanik Atatürk Evi ve Müze Haline Getirilmesi, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 711-753.

Levent Sahverdi Arşivi

Akın, İlhan, Devrimlerin Temeli, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 175-179.

Akkoyun, Yrd.Doç.Dr. Turan, Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 101-125.

Akyüz, Yahya, Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 233-239.

Akyüz, Yahya, Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, Cilt IV, Sayı 10, Ankara,1987, Sayfa 71-90.

Akyüz, Yahya, Şehit Hamdi Bey'in Son Günlerine Ait Orjinal İki Mektup, Cilt X, Sayı 28, Ankara, 1994, Sayfa 1-17.

Albayrak, Mustafa, Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935) Cilt VI, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 471-483.

Albayrak, Dr. Mustafa, Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960), Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 249-277.

Alıca, Abdurrahman-Avcı, Cemal, Tarih Yapanın Anıları, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 163-177.

Alp, Doç.Dr. İlker, Atatürk ve Türk Gençliği, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 433-450.

Alp, Doç.Dr. İlker, Batı Trakya Türkleri, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 613-653.

Alşan, Reşat, Cumhuriyetin Kuruluşunda ve İlk Onbeş Yılında Ptt İşletmesi, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 391-419.

Altar, Cevad Memduh, Batı Dünyasının Ünlü Mimarlarından Hans Poelzig, Branaus De Groot ve Bruno Taut'un Vaktiyle Türkiye'ye Davet Edilmiş Olmalarının Oluşturduğu Anılar, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 71-76.

Levent Sahverdi Arşivi

Altınbaş, Zehra, Anayasalarımızda Kadın Hakları, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 455-466.

Altuğ, Yılmaz, Atatürk And Building of A Modern Nation State, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 107-125.

Altuğ, Yılmaz, Atatürk ve Lozan Barış Konferansı'nın İlk Devresi, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 417-436.

Altuğ, Yılmaz, Bir Yunan Diplomatına Göre Yunanistan'ın Batı Anadolu Macerası, Cilt, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 439-512.

Altuğ, Yılmaz, Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1887, Sayfa 519-535.

Altuğ, Yılmaz, Bir Yunanlı Yazara Göre Türk İstiklal Savaşı'ndan Önce Yunanistan'da "Genel Durum", Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 551-555.

Altuğ, Yılmaz, Foreign Policy Of Atatürk, Cilt VI,Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 39-46.

Altunok, Çetin, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 361-381.

Anayurt,Yrd.Doç.Dr. Ömer, 1924 Anayasası'nda Meclis yürütme İlişkileri, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 673-695.

Andican, Prof.Dr. Ahat, Yüksek Kurum ve Bağlı Kuruluşlarının 15. Kuruluş Yıldönümlerinde Yaptıkları Konuşma, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı,42, Sayfa 681-689.

Apaydın, Ekrem, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın'ın Albümünden, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 300-308.

Arı, Kemal, 1923 Türk- Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Emval-İ Metruke Mübadil Göçmenler, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 627-657.

Levent Sahverdi Arşivi

Arı, Kemal, Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 409-420.

Arı, Kemal, Samsun Demiryolu'nun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa'nın Samsun Gezisi, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 609-622.

Arı, Kemal,Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emval-i Metruke" ve "Fuzulî İşgal" Sorunu, Cilt V, Sayı 5, Ankara 1989, Sayfa 691-706.

Arıkan, Zeki, İşgal Dönemi İzmir Basını, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 145-165.

Arıkan, Zeki, Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete, Türk Sesi, Cilt, VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 75-95.

Arıkan, Zeki, Mustafa Necati'nin Mütarekedeki Yazıları, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Ankara 1992, Sayfa 605-642.

Arıkan, Zeki, Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 959-976.

Arıkan, Zeki, Atatürk'le İlgili Eski Bir Belge, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 607-612.

Armaoğlu, Prof.Dr. Fahir, Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 1-30.

Armaoğlu, Prof.Dr. Fahir, Hilafet'in Dış Cephesi, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 347-358.

Arslan, Doç.Dr. Ali, I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Millî Mücadele ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 521-546.

Levent Sahverdi Arşivi

Arslan, Yrd.Doç.Dr. Ali, Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı ile Siyasî Parti Üyeliğinin Birbirinden Ayrılması Süreci (1923-1961), Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 223-234.

Arslan, Dr. Esat, 1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 187-223.

Arslan, Mukaddes, Yeni Avrasya ve Stratejik Analiz Dergileri Hakkında, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 291-297.

Aşgın, Dr. Sait, Atatürkçü Düşüncenin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 281-291.

Aşgın, Dr.Sait, Atatürk Döneminde Doğu Anadolu, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 451-473

Avanas, Ahmet, Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 373-380.

Avcı, Cemal, Atatürk Araştırma Merkezi'nin "Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyalarının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması Projesi" Hakkında, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 151-160.

Avcı, Uzman Cemal, Tekâlif-i Harbiye ile Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanımı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 223-239.

Avcı, Cemal, Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Düşünceleri ve Hasan Ali Yücel'in Çalışmaları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1183-1191.

Avcı, Cemal, Atatürk, Din ve Laiklik, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 479-492.

Levent Sahverdi Arşivi

Avcı, Cemal, Kayıplar (Şevket Rado), Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 479-492.

Avcı, Cemal, 75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 673-683.

Avcı, Cemal, Çanakkale Savaşı'nın Sonuçları ve Millî Mücadele'ye Etkileri, Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 717-719.

Avcı, Cemal, İzmir Suikastı, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 89-103.

Avcı, E.Korg. Fuat, Bir Fotoğraf ve Anılar, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 137-140.

Avşar, Halil, Cumhuriyet Felsefesi, Çağdaşlaşma, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa733-745.

Aybars, Ergün, Millî Mücadele'de İngiliz Basını II, 1920-1923 Sevr'den Lozan'a; Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 45-73.

Aybars, Ergün, Millî Mücadele'de İngiliz Basını I, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 603-636.

Aydın, Ayşe, Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 907-923.

Aydın, Elif, Atatürk'ün Barışçı Politikası, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 751-757.

Aydın, Mesut, Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Anadolu Lehinde Faaliyette Bulunan Gizli Gruplardan Zabitan Grubuna Ait Bir vesika, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 591- 599.

Aydınel, Sıtkı, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 523-548.

Levent Sahverdi Arşivi

Aydınel, Sıtkı (Emek.Tümg.), Atatürkçülükte Ulusal Hedefler, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 375-404.

Aydoğduyev, Prof.Dr.M., Atatürk'ün İdealleri Gerçekleşiyor Bağımsızlık Yıllarında Türkiye ile Türkmenistan Arasındaki Kardeşlik İlişkilerinin Sağlanması ve Geliştirilmesi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1197-1201.

Ayın, Dr. Faruk, Atatürk ve Milliyetçilik, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 757-779.

Aysan, Mustafa, Atatürk'ün Ekonomik Görüşü , Devletçilik, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 617- 644.

-B-

Bahçeli, Dr. Devlet, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı'nda Devlet Bakanı ve Başbakan Yard. Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin Yaptığı Konuşma, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 789-791.

Balcıoğlu, Doç.Dr. Mustafa, Atatürk Biyografisine Katkı, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 539-542.

Balcıoğlu, Doç.Dr. Mustafa, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar Biyografisine Katkı, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 831-835.

Balcıoğlu, Doç.Dr. Mustafa, Mersin'li Cemal Paşa Biyografisi Üzerine Değerlendirme, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 813-817.

Balcıoğlu, Doç.Dr. Mustafa, Osmanlı Genç Derneklerinden İnkılap Gençleri Derneklerine, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 139-163.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Atatürk ve Latife Hanım, Cilt VII,Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 519-533.

Levent Sahverdi Arşivi

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Basından Günü Gününe Büyük Zaferin Hikayesi, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 37-90.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Atatürk'ün Sipariş Ettiği Bazı Kitaplar, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 425-426.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Millî Kongre ve Faaliyetleri, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 197-212.

Baran, Dr. Tülay Alim, İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 627-645.

Baran, Yrd.Doç.Dr. Tülay A., Cumhuriyet Dönemi Devlet Adamlarından, Vasıf Çınar, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa171-203.

Batır, Betül, Cumhuriyet'in Oluşumunda Atatürk ve Sonrası, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 333-361.

Baycan, Nusret, Ankara'nın Başkent Oluşu, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 119-130.

Baycan, Nusret, Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları, Cilt IX, Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 311-394.

Baycan, Nusret, Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir, Cilt IV, Sayı II, Ankara 1988, Sayfa 449-457.

Baycan, Nusret, Orgeneral Cevat Çobanlı, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 367-389.

Baycan, Nusret, Karadeniz Olayı ve I. Dünya Harbine Girişimiz, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 175-182.

Baycan, Nusret, Türk İstiklâL Harbi'nde Terfi veya Takdirname İle Taltif Edilen Subaylar, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 127-280.

Levent Sahverdi Arşivi

Baycan, Nusret, Türk İstiklal Harbi'nde Şehit Düşen Subaylar, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 677-740.

Baycan, Nusret, Ali Fuat Cebesoy, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 441-454.

Baycan, Nusret, İsmet İnönü, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 625-638.

Baycan, Nusret, Fevzi Çakmak, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 177-206.

Bayçu,Turhan, Yabancı Gözüyle Atatürk ve Türk İnkılâbı (Çeviri), Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 1987, Sayfa 393-399.

Baykal, Bekir Sıtkı, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı I, Ankara 1985,Sayfa 671-710.

Baykal, Bekir Sıtkı, Dört Hafta Sürmez Düşmanı Tepelemiş Olacağım (Çeviri) Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 757- 761.

Baykal, Bekir Sıtkı, Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-İ Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 413-434.

Baykal, Bekir Sıtkı, Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-İ Vatan Cemiyeti, Cilt I, Sayı I, Ankara 1984, Sayfa 108-126.

Baykal, Hülya, Millî Mücadele'de Basın, Cilt IV, Sayı II, Ankara 1988, Sayfa 471-479.

Baykal, Hülya, Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyeliği, Cilt IV,Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 741-762.

Baykal, Hülya, Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasında Yazışmalar,Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 379-439.

Levent Sahverdi Arşivi

Baykara, Tuncer, Atatürk ve Seçim, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 645-649.

Bayraktar, Bayram, Milli Mücadele'de Denizli Olayı, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 141-153.

Bayramoğlu, Fuat, Milli Mücadele Yıllarında Ankara, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993,Sayfa 485-492.

Berber, Engin, Kurtuluştan Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 443-460.

Beysanoğlu, Şevket,Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı, Cilt II, Sayı 5; Ankara 1986, Sayfa 487-503.

Bildirici, Dr. Yusuf Ziya, Çukurova'da Fransız–Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 755-765.

Bilgi, Yrd.Doç.Dr. Nejdet, Yeni Doğuş, Manisa Halkevi Dergisi, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 131-159.

Borak, Sadi, Atatürk'e Ait Sanılan Şiirler, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa479-491.

Borak, Sadi, Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu? Cilt VI,Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 381-389.

Borak, Sadi, Atatürk Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1985, Sayfa 277-285.

Borak, Sadi, 31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 357-371.

Borak, Sadi, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı, Cilt IX,Sayı 25, Ankara 1992,Sayfa 73-83.

Levent Sahverdi Arşivi

Borak, Sadi, İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington'un Ele Geçen Gizli Raporu, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 161-173.

Borak, Sadi, Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor, Cilt VII, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 173-176.

Boyacıoğlu, Doç.Dr.Ramazan, Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 429-451.

Boyacıoğlu, Doç.Dr. Ramazan, Bilim, Din ve Atatürk, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 487-501.

Boyacıoğlu, Yrd.Doç.Dr. Ramazan, Atatürk'ün Hilafetle İlgili Görüşleri, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 99-136.

Bozkurt, Prof.Dr. Gülnihal, Ankara'nın Başkent Olmasında Dair Bir Alman Belgesi, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 757-771.

Bozkurt, Gülnihal, Alman Belgelerinde Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 85-93.

Bozkurt,Gülnihal, Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 45-53.

Budak, Dr. Mustafa, Ankara İtilafnâmesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 397-426.

Bulut, Dr. Hüseyin, Saruhan Milletvekili Mehmed Reşad Bey (1919-1926), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1005-1021.

Bursalıoğlu, Ziya, Atatürk Barış ve Eğitim, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 421-423.

Bursalıoğlu, Ziya, Cumhuriyet-Lâiklik- Eğitim Üzerine, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 379-381.

Bursalıoğlu, Ziya, Atatürkçü Eğitim Üzerine, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 799-803.

Levent Sahverdi Arşivi

-C-

Cereci, Doç.Dr.Sedat, Mustafa Kemal'in İletişim Dehası, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 369-385.

Ceyhan, Emrah, Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 745-751.

Coşar, Dr. Nevin, Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 239-259.

Cöhce, Doç.Dr. Salim, Türk İstiklâl Savaşı ve Hindistan Müslümanları, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 77-88.

Criss, Nur Bilge, Atatürk's Movement At Its Start The Views Of Outsiders (1919- 1921) Cilt VI,Sayı, 17, Ankara 1990, Sayfa 345-376.

Cunbur, Müjgan, Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 259-272.

-Ç-

Çağatay, Neşet, Laiklik ve Din İlişkileri, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 557-565.

Çağlayan, Dr. K. Tuncer, Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 513-520.

Çağlayan, Yrd.Doç.Dr. K. Tuncer, Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 513-529.

Çağlayan, Yrd.Doç.Dr.Kaya Tuncer, Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 409-429.

Levent Sahverdi Arşivi

Çakır, Ömer, Türk Edebiyatında Mustafa Kemal (Atatürk) İsminin Yer Aldığı İlk "Manzum" ve "Mensur" Esere Dair, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 119-131.

Çalık, Dr. Ramazan, Armeniermorde im Jahre 1915?, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 1-15.

Çalık, Dr. Ramazan, Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 765-817.

Çapa, Doç.Dr. Mesut, Milli Mücadele Döneminde Milli Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1255-1261.

Çapa, Mesut, Anadolu'da Yunana İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 379-389.

Çapa, Mesut, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920) Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 553-566.

Çapuk, Erdal, Atatürk ve Gençlik, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 757-761.

Çaycı, Abdurrahman, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askerî Kariyerindeki Yeri, Cilt VIII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 29-44.

Çaycı, Abdurrahman, Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 47-62.

Çaycı, Abdurrahman, Atatürk, Bilim ve Üniversite, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 61-69.

Çelebi, Mevlüt, İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-ı Nasihası), 16 Nisan- 18 Mayıs 1919, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 561-589.

Levent Sahverdi Arşivi

Çelebi, Mevlüt, Millî Mücadele'de İtalyan İşgalleri, Cilt IX,Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 395-416.

Çelebi, Dr. Mevlüt, Oriente Moderno Dergisi'nde Türkiye (1921-1922), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 259-281.

Çelebi, Yrd.Doç.Dr. Mevlüt, Atatürk'ün Manisa'yı Ziyaretleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 133-146.

Çelebi, Yrd.Doç.Dr. Mevlüt, Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 791-801.

Çelik, Dr. Kemal, Millî Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörtyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 477-486.

Çeliker, Fahri, Atatürk'ün Yaşamından, Almanya Seyahati, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 651-663.

Çeliker, Fahri, Atatürk'ün Yaşamından, Falkenhayn- Mustafa Kemal Anlaşmazlığı, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 167-182.

Çeliker, Fahri, Çanakkale ve Mustafa Kemal, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987,Sayfa 635-655.

Çeliker, Fahri, Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 379-392.

Çeliker, Fahri, Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk,Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 685- 694.

Çetinoğlu, Neşe, Tarihi Bir Dönüm Noktası. Çanakkale Zaferi, Cilt X,Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 725-727.

Çetinoğlu, Neşe, Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 829-846.

Levent Sahverdi Arşivi

Çetinoğlu, Neşe, Türk Dostu Edward Taşçı'nın "Bir Amerikalının Türkiye Sevgisi" Sergisi, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 177-187.

Çetinoğlu, Neşe, Atatürk Hakkında Senatör Robert Byrd'in Konuşması, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 281-288.

Çetinoğlu, Neşe, Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 721-733.

Çetinsaya, Doç.Dr. Gökhan, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 769-797.

Çiçek, Doç.Dr. Rahmi, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1261-1266.

Çolak, İhsan, Moskova Antlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 23-49.

Çubukçu, İbrahim A., Atatürk, Din ve Lâiklik, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985,Sayfa 573-576.

Çufalı, Dr. Mustafa, Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 561-603.

Çulfalı, Dr. Mustafa, Selected Bibliography of English Articles on Atatürk Era, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 237-281.

Çulfalı, Dr.Mustafa, Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 801-821.

Çubukçu, İbrahim A., Törelerimizde Kadının Yeri, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 441- 447.

Çubukçu, İbrahim A., Atatürkçülükte Barış ve Sevgi, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 657-662.

Levent Sahverdi Arşivi

Çubukçu, İbrahim A., Halifelik, Din ve Lâiklik, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 301-305.

Çukurova, Bülent, CelâL Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 347-365.

Çukurova, Bülent, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 519-526.

Çukurova, Bülent, 15 Mayıs 1919 İzmir'de Yunan Mezalimi, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 461-471.

-D-

Dağıstan, Doç.Dr. Adil, Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Fransız Yakınlaşmasında Claud Farrere'nin Rolü-Le Role de Claude Farrere dans le Rapprochement Turco-Français dans les annèes de la Guerre d'Independence Turque, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 501-513.

Dağıstan, Yrd.Doç.Dr. Adil, Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 171-195.

Dal, Kemal, Milli Egemenlik ve Temsili, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 97-109.

Dalay, Fazıl, Atatürk, Orman Çiftliğini Nasıl ve Niçin Kurdu? Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 503-509.

Dalay, Fazıl , 1928 Senesinde Atatürk'ün Ankara Bahçeler Müdürlüğü Serasına Gelip Çiçek Alması, Cilt III, Sayı 9, Ankara 691- 694.

Davaz, Özcan, "Kemal Paşa1 adlı Destan-şiirin Yazarı Bangladeş Milli Şairi Gazi Nazrül İslam-Doğumunun 100.Yılında, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1149-1183.

Levent Sahverdi Arşivi

Daver, Bülent, Secularism In Turkey, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 297-309.

Demirhan, Dr. Nezahat, Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl Kutlamaları, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 141-150.

Demiroğlu, Cemi, Atatürk ve Gençlik, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 603-606.

Doğanay , Yrd.Doç.Dr. Rahmi, Saltanat'tan Cumhuriyet'e İmparatorluk'tan Milli Devlet'e, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 1-23.

Doğramacı, Emel, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 443-449.

Doğramacı, Emel, Atatürk Düşüncesi İle Türk Kadınının Çağdaşlaşması, Cilt IX, Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 303- 310.

Doğramacı, Emel, Atatürk ve Kadın , Cilt IV,Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 91-106.

Doğramacı, İhsan, Atatürk ve Eğitim, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 653-669.

Döğüş, Dr.Selahattin, Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıktığı Dönemde Türkiye'nin Görünümü, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 327-345.

Dönmez, Dr. Cengiz, Atatürk ve 75. Yılında Cumhuriyet, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1099-1121.

Dönmezer, Ord.Prof.Dr. Sulhi, Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumu, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 5-21.

Dönmezer, Ord.Prof.Dr. Sulhi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 381-396.

Levent Sahverdi Arşivi

Dönmezer, Sulhi, Atatürk İnkılapları ve Sosyal Değişme Teorileri, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 523-537.

Dönmezer, Sulhi, Atatürk Liderliğinin Sosyopsikolojik Analizi, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 15-31.

Dönmezer, Sulhi, Atatürk ve Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi, Cilt IX, Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 281-287.

Dönmezer, Sulhi, Toplumsal Değişme ve Atatürk İnkılâpları, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 21-28.

-E-

Ecer, Dr. Ahmet Vehbi, Atatürkçü Düşüncedeki Laiklik Türkiye Gerçeklerine Uygundur, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 699-711.

Ecer, Yrd.Doç.Dr. Ahmet Vehbi, İkinci İnönü Zaferinin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 651-673.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 551-624.

Enginsoy, Cemal, "Amasya Protokolü" Üzerine , Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 29-36.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar III, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 567-601.

Enginsoy, Cemal, Atatürk Biyografisinden Sayfalar, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 345-416.

Enginsoy, Cemal, Atatürk'te İnsan Sevgisi, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1986, Sayfa 85-96.

Levent Sahverdi Arşivi

Enginsoy, Cemal, Batı Yayın Dünyasında Atatürk, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 831-846.

Enginsoy, Cemal, Çok Yönlü Tarihi Kişiliği İle Atatürk, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 127-148.

Enginsoy, Cemal, Gerçekçi Atatürk, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 513-522.

Enginsoy, Cemal, İngiliz Kaynaklarına Göre Atatürk, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 75-92.

Enginsoy, Cemal, Milli Kurtuluş Önderi Olarak Atatürk, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 527-541.

Enginsoy,Cemal, Türk İstiklal Savaşı'nın (1919- 1922) Dünya Askerlik Tarihindeki Yeri, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 297- 308.

Enginün, İnci, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yazarlarımız, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 733-741.

Enginün, İnci, Edebi Eser Kahramanı Olarak Atatürk, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 343-351.

Eraslan, Doç.Dr. Cezmi, Understanding of Atatürk's Foreign Policy, Peace at Home, Peace in the World and Accession of Hatay to Turkey, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 91-107.

Eraslan, Doç.Dr.Cezmi, Abolishment of the Caliphate and Turkey's Transformation to Modern State, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 345-359.

Erdoğru, M.Akif, M.Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 219-229.

Erendil, Muzaffer, Atatürkçü Düşünce Işığında Milli Birlik, Cilt II;Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 121-161.

Levent Sahverdi Arşivi

Erendil,Muzaffer, Atatürk ve Demokrasi, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 683-731.

Erendil,Muzaffer, Atatürk ve Demokrasi, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 401- 440.

Erendil,Muzaffer, Atatürk ve Havacılık, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 215-244.

Erendil,Muzaffer, Atatürk'ün Güvendiği Gençlik ve Eğitim, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 401- 408.

Erendil,Muzaffer, Atatürkçü Uygulamada Milli Güç, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 353-368.

Ergil, Doğu, Atatürkçü Düşüncenin Temeli , Laiklik, Cilt VI, Sayı 17; Ankara 1990, Sayfa 245-300.

Ergin, Feridun , Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri , Cilt VII Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 165-173.

Ergin, Feridun, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler, Cilt III, Sayı 7, Ankara 59-84.

Ergin, Feridun, Mütareke Kabineleri, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 391-406.

Ergün, Mustafa, Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 435-457.

Erkun, Prof.Dr. Vecdet, Atatürk Döneminde Tarım Politikası, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1187-1197.

Erkün, Safa, Atatürk'ün Ülkü ve İlkeleri Arasındaki Bütünlük ve Uyum, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 435-457.

Levent Sahverdi Arşivi

Eroğlu, Hamza, Milli Birlik ve Beraberlik, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 85-99.

Eroğlu, Hamza, İsmet İnönü ve I.ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 65- 83.

Eroğlu, Hamza, Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 137-163.

Eroğlu, Hamza, Modern Eğitim İlkesi Olarak Eğitim Birliği ve Yanlış Uygulamalar, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 35-46.

Eroğlu, Hamza, Şerefli Bir Tarih, Lozan, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 805-811.

Eroğlu, Hamza, Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 7-26.

Eroğlu, Hamza, Yurtta Sulh, Cihanda Sulh, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 435-449.

Ertan, Temuçin Faik, Kadro Hareketi İle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 549- 558.

Ertan, Temuçin Faik, Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 615-626.

Ertuğrul, Gülden, Atatürk ve Kadın Hakları ,Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 55-65.

Eski, Mustafa, Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 653-662.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, Mustafa Necati, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 463-484.

Levent Sahverdi Arşivi

Eski, Dr. Mustafa, Kazım Karabekir Paşa'nın Kastamonu'dan Geçişi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 433-441.

Eski, Yrd. Doç.Dr. Mustafa, Kastamonu'da Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiliquelin, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 705-721.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Kastamonu'da Yapılan İki Mülâkat, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 89-98.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Kastamonu'da verdiği Konferans, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 501-520.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, İlk Kadın Milletvekillerinden Hacer Dicle, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 781-798.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, İsmail Habib Bey'in Kastamonu'da verdiği Bir Konferans, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 817-829.

Eski, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, Mütareke Sonrasında Kastamonu'ya Gelen Önemli Kişiler, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1039-1089.

Evsile, Doç.Dr. Mehmet, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihi Boyutu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1089-1101.

Evsile, Yrd.Doç.Dr. Mehmet, Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 69-96.

Evyapan, Prof.Dr. Rafet, Atatürk ve Sosyal Devlet, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 253-282.

Eyicil, Yrd.Doç.Dr. Ahmet, Maraş Mücadelesinde Atatürk, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 647-673.

Levent Sahverdi Arşivi

-F-

Feyzioğlu, Turhan, Atatürk ve Milliyetçilik, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 353-411

Feyzioğlu, Turhan, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 585- 601.

Feyzioğlu, Turhan, Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletlerarası Etkisi, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 13-48.

Feyzioğlu, Turhan, Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre et Influence, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 287-357.

Feyzioğlu, Turhan, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 741- 791.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Atatürk and Religion Of Islam, Cilt IX, Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 289- 301.

Fığlalı, Ethem Ruhi, Nutuk'da İslam Tarihi ile İlgili Motifler, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 39-93.

Fığlalı, Prof.Dr. Ethem Ruhi, İslâm ve Laîklik, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 653-687.

Fığlalı, Prof.Dr. Ethem, Do Secular States Have a Future in the Islamic World? (Turkish Case), Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 203-219.

-G-

Gedil, Aynur, Atatürk ve Kadın Eğitimi, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988,Sayfa 259-265.

Levent Sahverdi Arşivi

Gedik, Dr. İlhan, Yeniden Alevlendirilmek İstenen Ermeni "Jenoside-Soykırım" İddiaları ve Osmanlı Resmi Kayıtları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 701-717

Georgeon, François, Çev.Niyazi Öktem, Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919- 1938) Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 321-335.

Giritli, İsmet, Atatürkçülük İdeolojisi, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 102-107.

Giritli, İsmet, Atatürk Cumhuriyeti'nin Laiklik İlkesi, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 55-64.

Giritli, İsmet, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İle Institute de France Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 27-28.

Giritli, İsmet, Atatürk ve Barış, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 607-615.

Giritli, İsmet, Atatürk ve Halkçılık, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 181-188.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Çağdaşlaşmada Bilim ve Teknoloji. Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987,Sayfa 359-370.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 335-340.

Giritli, İsmet, Atatürkçü Laiklik Anlayışı, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 473-478.

Giritli, İsmet, Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 27-38.

Giritli, İsmet, Fransız İhtilali ve Etkileri, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 539-549.

Levent Sahverdi Arşivi

Giritli, İsmet, Harf İnkılabı ve Atatürk, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 31- 35.

Giritli, İsmet, Japonya'nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 361- 377.

Giritli, İsmet, Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü Ardından, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 473-478.

Giritli, İsmet, Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük, Cilt IV,Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 289- 296.

Giritli, İsmet, Mondros'tan Mudanya'ya, Sevres'ten Lausanne'a, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 277-284.

Giritli, İsmet, Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922),

Giritli, İsmet, Yeni Türk Devletleri ve "Türk Modeli", Cilt VIII,Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 421-428.

Göde, Kemal, Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri, Cilt X, Sayı 28, Ankara1994, Sayfa 49-62.

Gök, Yrd.Doç.Dr. Dursun, Mersinli Cemal Paşa, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 125-149.

Gökçen, Sabiha, Atatürk ve Gençlik, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 311-321.

Gökdemir, Ahmet Ender, Milli Mücadele'de Elviye-i Selase, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 151-160.

Göksel, Burhan, Atatürk ve Kadın Hakları, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 213-235.

Levent Sahverdi Arsivi

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Misak-ı Maarif, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 921- 958.

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı Niçin Atatürkçülük Eğitimi, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 467 -485.

Göksel, Burhan, Atatürk'ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikâyesi, Atatürk'ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen ve Sabiha Gökçen'in Biyografisi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 343-379.

Göksel, Burhan, Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 405-416.

Gönencan, Zahit, Atatürk ve Sosyal Güvenlik (23.4.1920- 10.11.1938), Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 131-140.

Gönlübol, Mehmet, "Yurtta Barış, Cihanda Barış", Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 9-25.

Gönlübol, Mehmet, Atatürk ve Dış Politika, Cilt VIII, Sayfa 24, Ankara 1992, Sayfa 439-442.

Gönülal, İsmet, Türk Kadını ve Kadın Hakları Kaynakçası, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1986, Sayfa 615-621.

Görgülü, İsmet, Atatürk'ün "Arıburnu Muharebeleri Raporu" ve Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe" Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet,Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 93-118.

Görgülü, İsmet, Atatürk'ün Biyografisine Yeni Sayfalar, (Org. İzzetin Çalışlar'ın Günlüğünden) Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 241-258.

Görgülü, İsmet, Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları; Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 105-135.

Levent Sahverdi Arşivi

Görgülü, İsmet, Sesli Belgelerden Kemal Atatürk, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 459-470.

Güçlü, Dr. Yücel, The Life and Career of a Turkish Statesman, Cevat Açıkalın, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 205-225.

Güçlü, Dr. Yücel, Portrait of Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, Numan Menemencioğlu, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 837-857.

Gül, Yrd.Doç.Dr. Muammer, Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 193-205.

Gül, Doç.Dr. Mustafa, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1279-1284.

Gül, Doç.Dr. Mustafa, Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütâreke Döneminde İstanbul-Anadolu Haberleşmesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 427-432.

Gül, Doç.Dr. Mustafa, Bolşevik İhtilali Sırasında Kırgız–Kazak Öğrencilerinin Osmanlı Hükümeti'ne Sundukları Bir Beyanname, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 49-55.

Gül,Mustafa- Koca Salim,Türkiye Cumhuriyeti'nin Temelini Teşkil Eden Değerler, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 391-400.

Güler, Yrd.Doç.Dr. Ali, Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 969-1011.

Gümüşçü, Dr.Osman, Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak,"Türkiye'nin Sıhh-ı İçtimai Coğrafyası", Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 939-969.

Günal, Görkem, Atatürk'ün Özlemleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 717-725.

Levent Sahverdi Arşivi

Gündüz, N. Birgül, Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün 62. ve KKTC'nin Kuruluşunun 17. Yıldönümlerinde Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyeleri'nin Kıbrıs'taki Etkinlikleri, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 297-303.

Güner, Zekâİ, İzmir Olayının Trakya'daki Tepkileri, Cilt IV, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 559-568.

Güneş, İhsan, Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988,Sayfa 763-781.

Güneş, İhsan, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Konuşması, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 463-465.

Güneş, İhsan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 427-42.

Güney, Salih, Fiedler'in Durumsal Önderlik Modeli Açısından Atatürk'ün Önderliğinin Değerlendirilmesi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 309-315.

Gürses, Hilmi, Atatürk'ün Türk Toplumuna Bakış Açısı ve Gençliğin Bu Bakış İçerisindeki Yeri, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 149-150.

-H-

Hafızoğulları, Zeki, Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 671-676.

Hafızoğulları, Prof.Dr. Zeki, İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 289-313.

Hafızoğulları, Prof.Dr. Zeki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Temel İlkeleri, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1155-1163.

Levent Sahverdi Arşivi

Halaçoğlu, Yrd.Doç.Dr. Ahmet, Amasya Protokolü ve Osmanlı Hükümetleri, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 229-235.

Haqqı, S. A.H, Üçüncü Dünya Milletleri Açısından Mustafa Kemal ve Kemalizm (Türkçe-İngilizce), Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 341-347.

Hatipoğlu, Dr. Murat, Eine Humnitäre Gaste Der Kemalistischen Regierung Gegenüber Der Christlichen Bövelkerung Wöhrend Des Türkischen Befreiungskriegs in Anatolien, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 733-739.

Hatipoğlu, Yrd.Doç.Dr. Süleyman, Doğu Meselesi ve Milli Mücadele'de Osmaniye, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 235-253.

Hatipoğlu, Yrd.Doç.Dr. Süleyman, I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1163-1177.

Hayta, Doç.Dr. Necdet, Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 225-249.

Hayta, Yrd.Doç.Dr. Necdet, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 817-850.

Haytaoğlu, Yrd.Doç.Dr. Ercan, Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1135-1155.

Hizmetli, Prof.Dr. Sabri, Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Anlayışı, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 457-487.

Hülagü, Yrd.Doç.Dr. Orhan, Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 449-476.

Hülagü, Yrd.Doç.Dr.Metin, Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 901-939.

Levent Sahverdi Arşivi

Hülagü, Yrd.Doç.Dr. Orhan, Anzavur İsyanı, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 49-68.

Hülagü, Yrd.Doç.Dr. Orhan, Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922), Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 759-787.

-I-

Irmak, Sadi, Milli Mücadele'de Yurt ve Dünya, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 517-520.

Irmak, Sadi, İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları, Cilt VI,Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 377-389.

Irmak, Sadi, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 487-495.

Irmak, Sadi, Atatürkçülüğün İlkeleri-İnkılapların Fikir Temelleri, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 489- 522.

Irmak, Sadi, Atatürk'ü Anarken, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1884, Sayfa 164-166.

Irmak, Sadi, Atatürk'ün Dünyadaki Yankıları, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 27-54.

Irmak, Sadi, Atatürk ve Meclis,Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 247-286.

-İ-

İbraimov, Prof.Dr. Osmanokun, Yeniden Doğan Türkiye'nin Sembolü Atatürk, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 1-3.

İçli, Tülin Günşen, Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991,Sayfa 309-322.

Levent Sahverdi Arşivi

İçli, Tülin Günşen, Atatürk ve Türk Kadını, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 67-72.

İçli, Tülin Günşen,Atatürk ve Aile, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 97-103.

İlgazi, Yrd.Doç.Dr. Abdullah, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Mektubu, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 81-91.

İlhan, Suat,Türk Kurtuluş Hareketinin Safhaları ve Çağdaşlaşmaya Etkileri, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 319-326.

İlhan, Suat, Atatürk'ün Yetiştiği Ortam, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 279-288.

İlhan, Suat, Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 267-276.

İlhan, Suat,Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 459-471.

İlhan, Suat,The Universal Of Atatürk, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 5-11.

İlhan, Suat, Atatürk ve Atatürkçülük Karşıtları, Cilt X, Sayı 29 Ankara 1994, Sayfa 323-332.

İlhan, Suat,Atatürkçülüğün Everenselliği, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 13-19.

İlhan, Suat, Türk Çağdaşlaşması , Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 7-19.

İlhan, Suat, Çanakkale Muharebeleri, Cilt X,Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 673-684.

Levent Sahverdi Arşivi

İnan, Afet, Çağdaşlaşmada Kadın Hakları, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 331-334.

İnan, Afet,Atatürk'ün Bazı Özellikleri, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 96-101.

İnce, Nilgün, Anzak Gözüyle Türk Askeri ve Atatürk, Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 721-723.

İnce, Nilgün, Atatürk Araştırma Merkezi Dizini (1-30. Sayılar) Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 729-760.

İnce, Nilgün, Cumhuriyet'in 75. Yılında Çağdaşlaşma, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1191-1201.

İncedayı,Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 639-690.

İncedayı,Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 183-231.

İncedayı,Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 643-681.

İshakoğlu, Ayşe Nihal, Işığa Doğru, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 711-717.

İslam, Yrd.Doç.Dr. İbrahim, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1284-1288.

İzgi,Özkan, Atatürk ve Millî Birlik, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 671-676.

İzgi, Özkan, Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 267-276.

Levent Sahverdi Arşivi

İzgi, Özkan, Atatürk'ün "Tarih İlmi" Hakkındaki Düşünceleri, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 133-137.

-K-

Kalafat, Dr.Yaşar, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi ve Türkistan Gezi Notları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1207-1219.

Kalafat, Dr. Yaşar, Iğdır Ermeni Sempozyumu-Toplu Mezar Kazısı-Nahcivan Gezisi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1255-1265.

Kalıpçı, İlknur, Bursa'nın Kurtuluşuna İmza Atmış Bir Mücahit Kadınımız Kara Fatma (Fatma Seher), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1201-1212.

Kalıpçı, İlknur, Çevre ve Atatürk, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 283-295.

Kaplan, Dr. Leyla, Türk Bedai'yini Koruma Derneği ve Cumhuriyet Döneminde Türk Güzelliğini Geliştirme Çabaları, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 139-171.

Karaduman, Necmettin, Milli Egemenlik, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 315-318.

Karagözoğlu, Galip, Atatürk'ün Eğitim Savaşı, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 193-213.

Karahasan, Mustafa, Kitap Tanıtma , Harp Yönetimi ve Atatürk, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 223-232.

Karahasan, Mustafa, Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Yugoslavya Basınının, Eseri ve Kişiliği Üzerine Değerlendirmeleri (1938-1988), Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa147-150.

Karakoyunlu, E.Gen.Sadri, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yankıları (Melhâme-i Kübrâ Büyük Kan Seli veya büyük Savaş Alanı), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 89-107.

Levent Sahverdi Arşivi

Kasalak, Yrd.Doç.Dr. Kadir, Birinci Dünya Harbinde Hille İsyanları, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 15-37.

Kasalak, Dr.Öğr.Bnb.Kadir, Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açıdan Etüdü, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 979-1005.

Kasalak, Kadir, Erzurum Kongresi'nin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Tartışmalar, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 397-407.

Kavlak, S.Sedat, 75 Yılda Neler Yapıldı, Neler Yapılmalı?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 295-333.

Kayadibi, Doç.Dr. Fahri, Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitimine Bakışı, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 675-699.

Kayam, Cevahir, Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi; Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 581-608.

Kayıran, Mehmet, Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 639-664.
Kayıran, Yrd.Doç.Dr. Mehmet, Atatürkçü Düşünce Işığında, Çağdaş Eğitim, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 779-831.

Kaynar, Reşat, Atatürk ve Milli Birlik, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 1-3.

Kaynar, Reşat, Atatürkçülükte Millileşme, Lâikleşme, Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik) , Cilt IV,Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 521-526.

Kaynar, Reşat, Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986,Sayfa 579-583.

Kaynar, Reşat, Atatürkçülük, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 289-309.

Levent Sahverdi Arşivi

Keleş, Yrd.Doç.Dr. Zülal, Cafer Tayyar Paşa, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 529-547.

Keleşyılmaz, Dr. Vahdet, Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 277-289.

Keleşyılmaz, Dr. Vahdet, Kafkas Harekatının Perde Arkası, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 367-395.

Keleşyılmaz, Dr. Vahdet, Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 75-81.

Keleşyılmaz, Dr. Vahdet, Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 861-901.

Keleşyılmaz, Dr. Vahdet, Türk Ordusundan Bir vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsusa Belgeleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 645-651.

Keskin, Prof.Dr. Mustafa, Atatürk'e Göre Millet ve Türk Milliyetçiliği, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 359-374.

Kılıç, Anıl, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 417-427.

Kılıç, Kenan, Türkiye Cumhuriyeti'nde 75 Yılda Neler Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 381-401.

Kırzıoğlu, Fahrettin, Mustafa Kemal Paşa - Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920) , Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 223-283.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 3-95.

Kocatürk, Utkan, Türk Toplumunda Çağdaşlaşma Gereği, Cilt I, Sayı 2,Ankara 1985, Sayfa 327-330.

Levent Sahverdi Arşivi

Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Hastalığı, Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları, Cilt II, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 543-553.

Kocatürk, Utkan, Celâl Bayar'la Bir Konuşma, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 323-359.

Kocatürk, Utkan, Büyük Nutkun Basılışı Esnasında Atatürk Tarafından Yapılan İki Düzeltme, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 609-614.

Kocatürk, Utkan, Atatürk'te "Gençlik" Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 21-25.

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Concept Of "Youth" and the Characteristics of The Atatürkist Youth, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986,Sayfa 101-105.

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Thesis Concerning Centaral Asia a Cradle of Civilization- Atatürk'ün Tarih Tezi, Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 497-507.

Kocatürk, Utkan, Atatürk's Revolutions And Modernization, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 107-125.

Kocatürk, Utkan, İsmet İnönü İle Bir Konuşma, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1884, Sayfa 199-212.

Kodal, Tahir, Milli Mücadele'de Denizli ve Önemi, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1021-1045.

Kollu, Dr. Atilla, Mustafa Kemal ve Cumhuriyet, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1121-1135.

Kollu, Atilla, Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle), Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992,Sayfa 481-560.

Levent Sahverdi Arşivi

Konukçu, Enver, Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919- Nisan 1920) Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 223-235.

Konukçu, Prof.Dr. Enver, Adapazarı Kaymakamı Tahir (1919-1920), Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 521-538.

Konukçu, Enver, Sine-i Millete İltica Eden Meclis-i Mebusan-ı Osman-i Reisi Celaleddin Ari'nin Ankara Yolculuğu, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 77-87.

Kopaçlı, Zekiye, Atatürk'ün Almanya'ya Yaptığı Ziyaretin 80. Yıldönümü Münasebetiyle Almanya'da Parkhotel'de Açılan Atatürk Köşesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 549-556.

Korkmaz, Zeynep, Milli Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuuru, Cilt V, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 47-60.

Korkud, Selçuk, Roma'da Cononica Müzesi'nde Atatürk, Cilt IX,Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 443-447.

Koyuncu, Emel, Atatürk'ün Ekonomi Mucizesi, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 771-777.

Köni, Hasan, Yazı Devriminin Önemi Üzerine, Cilt 21, Ankara 1991, Sayfa 443-497.

Köni, Hasan, Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 497-484.

Köstüklü, Nuri, Isparta Müdafaa-İ Hukuk Cemiyeti, Cilt VI,Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 601-613.

Köstüklü, Nuri, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancaklarında "Kuva-yı Milliye" Fikri Üzerinde İlk Çalışmalar, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Safa 479-485.

Levent Sahverdi Arşivi

Köstüklü, Nuri, Milli Mücadele'de Denizli, Isparta,Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 665-690.

Köstüklü, Nuri, Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 603- 607.

Köstüklü, Prof.Dr. Nuri, Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak ve Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 889-915.

Köstüklü, Prof.Dr. Nuri, Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Milli Sorumluluklarımız, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 1-18.

Köymen, M. Altay, Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri,Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 311-322.

Kuran, Prof.Dr. Ercüment, Hacim Muhittin Çarıklı'nın "Kuvay-ı Milliye Hatıraları'na" Göre Kurtuluş Savaşı'nda Gönen ve Çevresi (1919-1920), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 43-49.

Kurnaz, Dr. Şefika, Türk Kadın Hakları - Bir Bibliyografya Denemesi, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 81-139.

-L-

Lezcano, Victor Morales, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye, Bir İspanyol Yaklaşımı (Çeviri, M.Necati Kutlu) Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 417-422.

Lezcano, Victor Morales, Turquia, Del Imperio A La Republica, Una Percepcion Espanda, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 429-441.

-M-

Megalommatis, Mohamed Chams Ab- Dın, La Grece Entre L'europe Et Le Tiers -Monde Cilt X, Ankara 1994, Sayı 29, Sayfa 347.

Levent Sahverdi Arşivi

Mert, Özcan, Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi, Cilt VII,Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 331-346.

Mumcu, Ahmet, Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 513-526.

Mumcu, Ahmet, Misak-ı Milli ve Anayasamız, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 813-830.

Mumcu, Ahmet, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Milli Birliğin Yeri, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 371-377.

Mumcu, Ahmet, Türkiye'nin Akıl Çağına Geçişi, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 669-682.

Mumcu, Ahmet, 1924 Anayasası, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 383-399.

Mungan, İhsan, Atatürk Türkiye'sini Mekanistik Yaklaşımla Yorumlama Denemesi, An Attempt to Interpret Atatürk's Turkey in Terms of The Mechanistic Approach, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 539-559.

Müderrisoğlu, Alptekin, Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet, İonya, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 569-579.

-N-

Nesim, Ali, Kıbrıs Türklerinde Atatürk ve İlke ve İnkılâpları, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 309-341.

-O,Ö-

Orbay, Kâzım , Atatürk'e Ait İki Hatıra, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 127-136.

Levent Sahverdi Arşivi

Öktem, Niyazi.(Çev.), Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1986, Sayfa 321-335.

Öksüz, Yrd.Doç.Dr. Hikmet, Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 753-769.

Öksüz, Yrd.Doç.Dr.Hikmet, Batı Trakya Türk Basınında Atatürkçü Bir Gazete, İNKILÂP, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 473-491.

Önder, Mehmet, Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi Cilt II, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 625-634.

Önder, Mehmet, Atatürk'e Mektuplar, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 91-132.

Önder, Mehmet, Müzeler ve Atatürk, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 63-73.

Önder, Mehmet, Atatürk - Yahya Kemal Dostluğu, Cilt IV,Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 637-644.

Önder, Mehmet, Atatürk'ün Almanya Gezisi, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 561-600.

Önder, Mehmet, Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı ? Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 285- 302.

Özbudun, Ergun, Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazeteci'nin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi (Çeviri), Cilt I, Sayı I, Ankara 1984, Sayfa 167- 191.

Özbudun, Ergun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hukukî Niteliği, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 475- 503.

Özbudun, Ergun, Siyasi Lider Olarak Atatürk, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 645- 647.

Levent Sahverdi Arşivi

Özbudun, Ergun, Atatürk ve Laiklik, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 429-438.

Özbudun, Ergun, Atatürk ve Demokrasi, Cilt, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 285-589.

Özçelik, Ayfer, Gediz Taarruzu, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1992, Sayfa 581-589.

Özdemir, Dr. Mehmet, İstanbul'un İşgalini Takip Eden Dönemde Türk Milletinin Egemenlik Haklarını Ele Almasına Yönelik Çalışmalar, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 89-117.

Özden, Dr. Neşe, British Policy on the Fate of Constantinople and the Allied Occupation of the City on March 16, 1920, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 835-871.

Özden, Dr. Neşe, Impact of the San Remo Terms on the Turkey and British Policy, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 97-114.

Özer, Sevcihan, Atatürk ve Türk Tarihi, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 761-771.

Özerkan, Şengül, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Devletçilik, Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 609-625.

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasî İlişkileri (1920-1938), Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 687-699.

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, İzmir'den Uşak'a Yunan Harekâtı (1919-1922), Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 37-48.

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 149-159.

Levent Sahverdi Arşivi

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, Sedâ-yı Hak ve Nurettin Paşa, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 969-979.

Özgiray, Doç.Dr. Ahmet, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938), Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 53-75.

Özgül, Cemil, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 137-156.

Özgüneş, Mehmet, Devlet Adamı Olarak Atatürk; Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 192-198.

Özkaya,Yücel, Milli Mücadele'de Anadolu Ajansının Kuruluşu ve Faaliyetlerine Ait Bazı Belgeler, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 871- 911.

Özkaya; Yücel, Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 139-186.

Özkaya, Yücel, İzmir Suikastı, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 67-73.

Özkaya, Yücel, Kuva-yı Milliye, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 451-480.

Özkaya, Yücel, İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 127-143.

Özkaya, Yücel, Atatürk Biyografisinden Sayfalar I, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 93- 153.

Özkaya, Yücel, Atatürk Biyografisinden Sayfalar II, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 507- 538.

Özkaya,Yücel, Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 499-505.

Özselçuk, Nusret, 30 Ağustos Zaferi, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 663-670.

Levent Sahverdi Arşivi

Öztoprak, İzzet, Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri, Cilt I, Sayı 1, Ankara 1984, Sayfa 288-299.

Öztoprak, İzzet, Milli Mücadele'ye Tepki , Şeyh Recep Olayı, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 237-244.

Öztoprak, İzzet, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi, Cilt IX,Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 95- 107.

Öztoprak, Doç.Dr. İzzet, İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 153-193.

Öztoprak, Doç.Dr. İzzet, II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1081-1099.

Öztoprak, Doç.Dr. İzzet, Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 565-613.

Öztorun, Necdet, Atatürkçülük'te Devletin Dinamik İdeali, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 625-652.

Öztorun,Necdet, Atatürkçülüğü Hareketle Birlikte Yürütecek Bir Programın Esasları, Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 557-577.

Öztorun, Necdet, Türk Milleti'nin En Medeni, Refah Seviyesi Yüksek Bir Millet Olarak Varlığını Yükseltmede Atatürkçülük, (Bir Sistem Yaklaşımı) , Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 527-549.

Özüçetin, Yaşar, Türkiye Millet Meclisi Birinci Döneminde Maarifçiler, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 871-889.

Özyurt, Hasan, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1239-1241.

Levent Sahverdi Arşivi

-P-

Pehlivanlı, Dr. Hamit, Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918), Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 421-441.

Pehlivanlı, Dr. Hamit, Atatürk Dönemi Millî Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 159-206.

Pehlivanlı, Dr. Hamit, Mudanya Mütakeresi ile Lozan Antlaşması Arasında Ankara Hükûmeti'nin İngiliz İşgal Birliklerini Kontrolü ve Geçit Teşkilatı Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 441-477.

Pehlivanlı, Hamit, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 535-552.

Pehlivanlı, Hamit, Askeri Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Batı Cephesi'nde Yunan Askeri Harekâtı ve Zulmü, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 155-160.

Pehlivanlı, Hamit, Tarih Perspektifi İçinde Pontus Olayı ,Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 357-377.

-Q, R-

Qureshi, M. Naeem, Muslims of British India and the Kemalist Reform in Turkey, Iqbal, Jinnah and Atatürk, 1924-1938, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 379-387.

Rustow, Dankwart A, Atatürk, Populism And Democracy, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 141-145.

-S-

Sakal, Dr. Fahri, Ağaoğlu Ahmed'in Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Harbleri Esnasında Kaleme Aldığı "Birlik ve Beraberlik" Yazıları, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 699-709.

Levent Sahverdi Arşivi

Sakal, Dr. Fahri, Ağaoğlu Ahmet Bey'in Demokrasi Anlayışı, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 195-223.

Sarıkoyuncu, Ali, Zonguldak ve Havalisinde Milli Mücadeleye Zarar verici Faaliyetler, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 331-356.

Sarıkoyuncu, Prof.Dr. Ali, Cumhuriyetin 75. Yılında Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadının Dünü ve Bugünü, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 19-41.

Sarıkoyuncu, Ali, Bilecik ve Çevresinde Yunan Mezalimi, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 19-47.

Sarıkoyuncu, Doç.Dr. Ali, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Millî Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 787-813.

Sarınay, Yrd.Doç.Dr. Yusuf, Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 857-889.

Sarınay, Dr. Yusuf, Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 107-163.

Sarınay, Yrd.Doç.Dr. Yusuf, Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938), Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 3-67.

Sarınay, Dr. Yusuf, Atatürk'ün Hatay Politikası II, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 407-455.

Sarınay, Yrd.Doç.Dr. Yusuf, Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 207-246.

Sarısaman, Yrd.Doç.Dr. Sadık, Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 695-725.

Levent Sahverdi Arşivi

Sarısaman, Yrd.Doç.Dr. Sadık, I. Dünya Savaşı'nda Türkler ve İnsan Hakları, Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 547-558.

Sarısaman, Yrd.Doç.Dr.Sadık, Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve bu İnkılapların Özümsenmesi Meselesi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1101-1121.

Savaş, Vural, Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler, Cilt IV, Sayı II, Ankara 1988, Sayfa 311-343.

Saydam, Abdullah, Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 421-434.

Selvi, Dr. Haluk, İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 547-567.

Selvi, Yrd.Doç.Dr.Haluk, Mondros Mütarakesi'nden Sonra Vilâyât-ı Şarkıyye'de Nüfus, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 307-327.

Seyfeli, Yrd.Doç.Dr. Erol, Milli Mücadele'nin "İlk Kurşun"unun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 397-407.

Sezer, Dr. Ayten, Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 889-907.

Sezer, Çeviren Ayten, Richard Hattmer'den, Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 385-409.

Siler, Yrd.Doç.Dr. Abdurrahman, Darülfünûn'un Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 177-187.

Sofuoğlu, Adnan, Akbaş Baskını (Olayı) ve Yankıları, Cilt IX, Sayı 26, Ankara 1993, Sayfa 417-442.

Levent Sahverdi Arşivi

Sofuoğlu, Adnan, Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 211-256.

Sönmez, Yrd.Doç.Dr. Naim, I. Mecliste Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra vekillerinin Seçimine Dair Kanun Görüşmeleri, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 441-491.

Söylemez, Dr. Faruk, Millî Mücadele Döneminde Kastamonu'da Kurulan Cemiyetler, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 159-171.

Sürmeli, Yrd.Doç.Dr. Serpil, Bekirağa Bölüğü'nden Malta Adası'na Ubeydullah Efendi'nin Anıları, Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 107-119.

Süslü, Prof.Dr.Azmi, Türk-Bulgar Dostluğu adına Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi'ni Açış Konuşması, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1219-1221.

Süslü, Prof.Dr. Azmi, Güneydoğu'daki Terör Sorunu, Tarihi İnceleme, Tedbirler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 133-145.

Süslü, Prof.Dr. Azmi, Atatürk, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu ve Milli Mücadele Paneli, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1267-1279.

Süslü, Prof.Dr. Azmi, Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları, Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 21-43.

Süslü, Prof.Dr. Azmi, Milli Egemenli ve Atatürk, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1248-1255.

Süslü, Azmi, Çanakkale Savaşları ve Önemi, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 303-307.

Süslü, Prof.Dr. Azmi, 1998 Ödül Töreni Takdim Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 689-693

Levent Sahverdi Arşivi

-Ş-

Şahingöz, Yrd.Doç.Dr. Mehmet – Keleşyılmaz, Vahdet, Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 357 – 379.

Şahingöz, Yrd.Doç.Dr. Mehmet, Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 417-433.

Şahingöz, Doç.Dr. Mehmet, Lozan Türk Yurdu, Cilt XIII, Mart 1997, Sayı 37, Sayfa 31-76.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Elhac Hurşit Efendi, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 55-62.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kadı Hasbi Efendi, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 209-210.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 317-324.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı, Cilt VIII, Sayı 24, Ankara 1992, Sayfa 601-604.

Şehirli, Dr. Yücel Atilla, Atatürk, Milli Birlik ve Beraberlik, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 117-133.

Şehirli, Dr. Yücel Atilla, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nin Tahlili, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 637-647.

Şen, Dr. İsmail, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 537-561.

Levent Sahverdi Arşivi

Şenalp, Leman, Atatürk'de Okuma Tutkusu, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 369-377.

Şenalp, Leman, Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 507-518.

Şıvgın, Hale, Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri, Cilt IV, Sayı II, Ankara 1988, Sayfa 481-494.

Şıvgın, Hale, Mustafa Kemal'in İlk Savaşı, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 187-195.

Şimşir, Bilal N., Ankara'nın Başkent Oluşu, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayfa 189-222.

-T-

Tacar, Pulat, Atatürk'ümüz Panelinde Yaptığı Konuşma, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1213-1231.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürkçülükte Sistem ve Strateji, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 603-615.

Tanfer, M. Vehbi, Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 709-721.

Tanfer, M. Vehbi, Türk İnkılâbının Evrenselliği, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 493-501.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1177-1187.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 41-53.

Levent Sahverdi Arşivi

Tanfer, Vehbi, Kâzım Özalp (1882-1968), Cilt XI, Mart 1995, Sayı 31, Sayfa 163-177.

Tanfer, M.Vehbi, Atatürk ve Türk Milletinin Sağduyusu, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 359-369.

Tanfer, Vehbi, İrtica Olayları Karşısında Atatürk, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 307-319.

Tanfer, Vehbi, Atatürk ve Atatürkçülük, Cilt I; Sayı I, Ankara 1984, Sayfa 195-198.

Tanfer, M. Vehbi, 9 Eylül 1922-24 Temmuz 1923 Tarihleri Arasında Türkiye'nin Uluslar Arası Alanda Hukuksal Yönden Kabulü ve İzlenen Dış Politikanın Genel Özellikleri, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayla 105-116.

Tanfer, Vehbi, Türk Kurtuluş Savaşı, Kapsamı ve Yöntemi Sorunu, Cilt VII, Sayı 20, Ankara 1991, Sayla 323-330.

Tansuğ, Sabiha, Ankara Etnografya Müzesi, Cilt VI, Sayı 18, Ankara 1990, Sayfa 659-663.

Taş, Yrd.Doç.Dr. Fahri, Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 87-101.

Taş, Yrd.Doç.Dr. Fahri, Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü, Cilt XIII, Kasım 1997, Sayı 39, Sayfa 725-759.

Taş, Yrd.Doç.Dr. Fahri, Vilâyet-i Şarkıyye Islâhatı ve Genel Müffettiş Nicolas Hoff, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 923-969.

Taş, Yrd.Doç.Dr. N. Fahri, Rus İşgalinden Önce Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 455-463.

Levent Sahverdi Arşivi

Taşdemirci, Doç.Dr. Ersoy, Atatürkçü Düşünce Sisteminde Laikliğin Yeri ve Önemi, Cilt XIV, Mart 1998, Sayı 40, Sayfa 5-36.

Tatarlı, Prof.Dr. İbrahim, İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bulgar Basınında Atatürk ve Reformları, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 451-470.

Tevetoğlu, Fethi, Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı, Prof.Dr.Hulûsi Y.Hüseyin (Pektaş), Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 197-207.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürkle Okyar'ın Çıkardıkları Gazete, Minber, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 183-193.

Tevetoğlu, Fethi, Milli Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 207-221.

Tevetoğlu, Fethi, Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi, Dr.Rasim Ferit Talay, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 623-638.

Tevetoğlu, Fethi, Kızılaycı Hamit Bey, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 681-690.

Tezcan, Mahmut, Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 557-594.

Toker, Metin, Atatürk ve Barış, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 537-549.

Toksoy, Yrd.Doç.Dr. Nurcan, Rusya'nın Trans-Kafkas Politikası ve Komiserlikle Münasebetleri, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 491-537.

Torumtay, Necip, Atatürk The Great Liberator and Founder of the Modern Turkish Republic, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988, Sayfa 233-257.

Tosun, Hüseyin, İtilaf Devletleri Son Birliklerinin İstanbul'dan Ayrılışları (2 Ekim 1923), Cilt IX, Sayı 27, Ankara 1993, Sayfa 627-652.

Levent Sahverdi Arşivi

Tosun, Yrd.Doç.Dr. Ramazan, Millî Mücadele'de Sivas'ın Yeri ve Önemi, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, Sayfa 67-87.

Tuna, Ali, Atatürk Araştırma Merkezi'nin Yurtdışında Kurduğu ve İşbirliği İçinde Olduğu Atatürk Araştırma ve Araştırma Merkezleri ile Türk-Fransız Atatürk Kültür Derneği Örneği, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1265-1269.

Tuna, Ali Romanya'da Yaşayan Türk Topluluklarının Yayınladığı Genç Nesil, Hakses ve Karadeniz Gazeteleri Hakkında, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 329-333.

Tuna, Ali, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu 1999 Yılı İkinci Olağan Toplantısı, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1201-1203.

Tuncer, Hüner, Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 163-172.

Tural, Prof.Dr. Sadık, Atatürk'ün Yapılandırmayı İstediği Hukukun Gereği, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1231-1239.

Tural, Doç.Dr. M.Akif, Bir Fotoğraf ve 1928 Yılı Kadın Kıyafetlerine Ait Bilgiler, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 145-153.

Tural, M.Akif, Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına) Cilt X, Sayı 30, Ankara 1994, Sayfa 695-716.

Turan, Prof.Dr. Refik, Milli Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 693-701.

Turan, Refik, Atatürkçü Düşünce İçinde Milli Egemenlik Kavramı Konulu Panel Konuşması, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1241-1248.

Turan, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, İzmir'in İşgali Üzerine, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 739-755.

Levent Sahverdi Arşivi

Turan, Yrd.Doç.Dr. Ömer, Milli Mücadele Lehine Kamuoyu Oluşumda Din Adamları, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 821-835.

Turan, Mustafa, İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 151-153.

Turan, Dr. Ömer, 1926 Hukuk İnkılâbının Fikri Temelleri, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 477-493.

Turgut, Osman, 76. Yıla Doğru, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 725-733.

Tüfekçi, Gürbüz D. , Atatürk Milliyetçiliği, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 913-919.

Tümerdem, Yıldız, Atatürk ve Çağdaş Türk Kadını, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 151-153.

Tünay, Bekir, Mustafa Kemal ve "İttihat ve Terakki" Cilt I, Sayı I, Ankara 1984, Sayfa 236-276.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Sorumluluk, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 209-224.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Cumhuriyet, Cilt III, Sayı 7, Ankara 1986, Sayfa 155-170.

Tünay, Bekir, Atatürk'ün Üstün Kişiliği, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1985, Sayfa 847-862.

Tünay, Bekir, Atatürk'ün Sevgi Felsefesi, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 163-173.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Milli Birlik, Cilt III, Sayı 8, Ankara 1987, Sayfa 409-419.

Levent Sahverdi Arşivi

Tünay, Bekir, Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 671-679.

Tünay, Bekir, Jeopolitik Tehditler Karşısında, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", Cilt II, Sayı 6, Ankara 1986, Sayfa 743-756.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Hatay, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 449-461.

Tünay, Bekir, Atatürk ve Liderlik, Cilt I, Sayı 2, Ankara 1985, Sayfa 555-571.

Tünay, Muharrem, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Cilt II, Sayı 4, Ankara 1985, Sayfa 245-256.

Tünay, Muharrem, Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Çalışma Hayatı, Cilt II, Sayı 5, Ankara 1986, Sayfa 245-256.

Türkdoğan, Berna, Atatürk ve Türkiye Kitap Sergisi-Türk-Bulgar Dostluğu Adına, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1221-1225.

Türkdoğan, Berna, "Hukukun Üstünlüğü, Siyasal Gerçekler ve Değişim İhtiyacı" Semineri, KKTC,2-4 Haziran 1999, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1225-1243.

Türkdoğan, Berna, Türk-Ermeni İlişkileri Uluslar arası Sempozyumu ve "Iğdır Soykırım Anıt ve Müzesi'nin" Açılış Töreni, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1243-1255.

Türkdoğan, Berna (Uzman Yrd.), Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri – Atatürkçü Düşünce Işığında - , Cilt XIV, Temmuz 1998, Sayı 41, Sayfa 417-448.

Türkdoğan, Berna, Atatürk'ü Anekdotlarla Anlamak, Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 697-701.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkdoğan, Berna - İnce Nilgün, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Dizini, Cilt XVII, Temmuz 2001, Sayı 50, Sayfa 492-556.

Türkdoğan, Berna, Atatürk'ün Türk Gençliği Hakkındaki Düşünceleri, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 683-693.

Türkdoğan, Berna, Mustafa Kemal Atatürk'ten Bir Amerikalı Çocuğa-Curtis La France, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 187-203.

Türkdoğan, Berna-Aktaş, Abdullah, Atatürk Araştırma Merkezi'nin 2000 Yılı Fuar Faaliyetleri, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 915-918.

Türkmen, Dr. Zekeriya, Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 37-89.

Türkmen, Dr. Zekeriya, Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı, Cilt XVI, Temmuz 2000, Sayı 47, Sayfa 395-421.

Türkmen, Dr. Zekeriya, İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1011-1039.

Türkmen, Yrd.Doç.Dr. Bekir, Atatürk'ün Eğitime verdiği Önem ve İnebolu'-da Eğitim Durumu, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 701-711.

Türkmen, Zekeriya, Mustafa Kemal (Atatürk)'in Yemen'e Tayini ve Bununla İlgili Belgeler, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 501- 526.

Türkmen, Dr. Zekeriya, Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923), Cilt XVII, Mart 2001, Sayı 49, Sayfa 49-81.

Tüzün, Necat, Atatürk İnkılâplarında Lâiklik, Cilt IV, Sayı 10, Ankara 1987, Sayfa 27-34.

-U,Ü-

Uludağ, Dr. Zekeriyya, Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi, Cilt XIII, Temmuz 1997, Sayı 38, Sayfa 471-500.

Levent Sahverdi Arşivi

Umunç, Himmet, The Universal Values Of Atatürk's Educational Policy, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 33-37.

Ülken, Yüksel, Atatürk ve İnsan Sevgisi, Cilt III, Sayı 9, Ankara 1987, Sayfa 509-517.

Ülken, Yüksel, Atatürk'te Eğitim, İlim ve Teknik, Cilt IV, Sayı 12, Ankara 1988, Sayfa 551-556.

Ünsal, Hüsamettin, Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası, Cilt V, Sayı 15, Ankara 1989, Sayfa 595-605.

-Y-

Yalçın, Durmuş, Milli Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği, Cilt VII, Sayı 21, Ankara 1991, Sayfa 407-470.

Yalçın, Semih, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 401-416.

Yalçın, Doç.Dr. Semih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 835-861.

Yalçın, Semih, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 333-346.

Yalçın, Doç.Dr. Semih, Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 567-603.

Yalçın, Doç.Dr. Semih, Dahiliye vekili Nazım Bey'in İstifası Meselesi, Cilt XI, Temmuz 1995, Sayı 32, Sayfa 405-417.

Yavuz, Bige, 1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 273-308.

Levent Sahverdi Arşivi

Yavuz, Ünsal, Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 195-221.

Yavuz, Ünsal, Atatürk'te Ulusal ve Evrensel Boyutlarıyla Barış Kavramı, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 153-161.

Yeşilbursa, B.Kemal, A General Review of Turkey's Internal Affairs During the Democrat Party Period According to British Documents, 1950-60, Cilt XVI, Kasım 2000, Sayı 48, Sayfa 797-837.

Yeşilbursa, Dr. Behçet Kemal, Britain's Post-war Defence policy in the Middle East and Its Impact on Turkey 1945-50, Cilt XV, Kasım 1999, Sayı 45, Sayfa 1121-1149.

Yeşilçayır, Neşe, Atatürk'ün Yazdırdığı Bazı Notlar, Cilt IV, Sayı 11, Ankara 1988,Sayfa 495-501.

Yıldırım, Hüseyin, Atatürk İnkılâpları ve Sivas, Cilt X, Sayı 29, Ankara 1994, Sayfa 459-470.

Yıldırım, Yrd.Doç.Dr. İsmail, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, Sayfa 387-397.

Yıldırım, Dr. Hüseyin, Atatürk'ün Sivas'ı Ziyaretleri, Cilt XII, Kasım 1996, Sayı 36, Sayfa 621-705.

Yıldırım, Hüseyin, İrade-i Milliye Gazetesi, Cilt VIII, Sayı 23, Ankara 1992, Sayfa 325-330.

Yıldırım, Yrd.Doç.Dr. İsmail, Cumhuriyet Dönemi Demiryolu İnşaatlarının Mali Kaynakları ve İlk İç borçlanmalar (1923-1950), Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 603-627.

Yılmaz, Doç.Dr. Mustafa, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersleri ve Bu Konuda Yapılan Araştırmalar, Cilt XVI, Mart 2000, Sayı 46, Sayfa 313-329.

Levent Sahverdi Arşivi

Yılmaz, Yrd.Doç.Dr. Mustafa, Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of a Dictator" (Bozkurt Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine, Cilt XI, Kasım 1995, Sayı 33, Sayfa 721-757.

Yılmaz, Mustafa, 1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi, Cilt X, Sayı 28, Ankara 1994, Sayfa 157-207.

Yolalıcı, Yrd.Doç.Dr. M.Emin, 1922-1923 Yıllarında Samsun'da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri'ne Göre), Cilt XIV, Kasım 1998, Sayı 42, Sayfa 1045-1081.

Yüksel, Yurdagül, Atatürk ve Roosevelt, Cilt XV, Temmuz 1999, Sayı 44, Sayfa 777-784.

-Z-

Zeyrek, Şerafettin, Amasya Mülâkatı, Cilt V, Sayı 14, Ankara 1989, Sayfa 467-477.

Zor, Ferruh, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Cilt XV, Mart 1999, Sayı 43, Sayfa 401-417.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi, Dergimiz Çıkarken, Sayı I, Sayfa 1-2.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Bir Hatıra Defterine Yazdıkları, Cilt I, Sayı I, Sayfa 286-287.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Notu, Cilt I, Sayı 2, Sayfa 349-352.

Merkez Araştırma Ekibi, Onuncu Yıl Nutku'nun Son Şekli, Cilt I, Sayı 2, Sayfa 505-511.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a Gelişi, Cilt I, Sayı 3, Sayfa 793-798.

Merkez Araştırma Ekibi, İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması, Cilt I, Sayı 3, Sayfa 977-982.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Prof.Dr.Afet İnan 1908-1985) Cilt I, Sayı 3, Sayfa 983-986.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Gothard Jaeschke), Cilt II, Sayı 4, Sayfa 257-275.

Merkez Araştırma Ekibi, Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabı, Cilt II, Sayı 5, Sayfa 319-322.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Muslih Fer 1909-1985), Cilt II, Sayı 5, Sayfa 527.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Prof. Dr.Bekir Sıtkı Baykal 1908-1987), Cilt III, Sayı 9, Sayfa 695-700.

Merkez Araştırma Ekibi, Kayıplar (Ord. Prof. Dr.Sadi Irmak 1904-11.XI.1990), Cilt VII, Sayı 19, Sayfa 161-164.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi, Kaybımız (Cemalettin Enginsoy , Cilt X, Sayı 27, Sayfa 472)

Haberler

Haberler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 763-765.

Haberler, Cilt III, Sayı 7, Sayfa 213-214.

Haberler, Cilt III, Sayı 8, Sayfa 473-474.

Haberler, Cilt IV, Sayı 11, Sayfa 515-514.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Gönderdikleri Mesaj, Cilt I, Sayı I

Cumhurbaşkanımız Kenan Evren Diyor Ki; Cilt II, Sayı 4, Sayfa I.

Atatürk Uluslararası Barış Ödülü Töreni, Cumhurbaşkanımız Kenan Evren'in Konuşması, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 535-536.

Suat İlhan'ın Konuşması, Cilt II, Sayı &, Sayfa 536-540.
Joseph Luns'un Konuşması, Cilt II, Sayı 6, Sayfa 540-555.

Panel- Sempozyum

Konu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik, Cilt III, Sayı 8, Sayfa 219-245. Yöneten, Prof.Dr.Utkan Kocatürk, Konuşmacılar, Prof.Dr.Turhan Feyzioğlu,Prof.Dr.İsmet Giritli, Prof.Dr.Bülent Daver, Prof.Dr.Hamza Eroğlu, Ord.Prof.Dr.Reşat Kaynar, Prof.Dr.Ahmet Mumcu, Prof.Dr.Ergun Özbudun.

Atatürk Sempozyumu Açılış Töreni, Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren'in Konuşması, Cilt IV, Sayı 10, Sayfa 1-4.

Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 5-11.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 11-18.

Levent Sahverdi Arşivi

Ölümünün 50. Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'in Konuşması, Cilt V, Sayı 13, Ankara 1988, Sayfa 1-7.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Sayın Yıldırım Akbulut'un Konuşması, Sayfa 7-10.

Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Sayfa 10-14.

Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 15-21.

Prof.Dr.Hamza Eroğlu'nun Konuşması, Sayfa 21-28.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 28-30.

Ölümünün 51.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt VI, Sayı 16, Ankara 1989, Sayfa 1-6.

Yüksek Kurum Başkanı Suat İlhan'ın Konuşması, Cilt VI, Sayı 17, Ankara 1990, Sayfa 233-239.

Prof.Dr.Yüksel Ülken'in Konuşması, Sayfa 239-244.

Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 242-244.

Ölümünün 52.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Başbakan Yıldırım Akbulut'un Konuşması, Cilt VII, Sayı 19, Ankara 1990, Sayfa 1-6.

Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu Açılış Töreni, Cumhurbaşkanımız Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt VIII, Sayı 22, Ankara 1991, Sayfa 1-4.

Başbakanımız Sayın Mesut Yılmaz'ın Konuşması, Sayfa 4-6.

Suat İlhan'ın Konuşması, Sayfa 7-11.
Prof.Dr.Utkan Kocatürk'ün Konuşması, Sayfa 11-13.

Levent Sahverdi Arşivi

Ölümünün 54.Yılında Atatürk'ü Anma Toplantısı, Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Konuşması, Cilt IX, Sayı 25, Ankara 1992, Sayfa 1-5.

Devlet Bakanı Sayın Şerif Ercan'ın Konuşması, Sayfa 6-8.

Çanakkale Deniz Zaferinin 80.Yıl Kutlamaları,

Başbakanımız Sayın Prof.Dr.Tansu Çiller'in Konuşması, Cilt X, Sayı 30, Sayfa 531-534.

Prof.Dr.Abdurrahman Güzel, Onsekiz Mart 1995 Çanakkale Zaferi'nin 80.Yılında Millî Birlik ve Beraberlik, Sayfa 535-540.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı İle Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İşbirliğiyle Düzenlenen "Çanakkale Zaferinin 80.Yıldönümü Sempozyumu",

Çanakkale Valisi Sayın Hüsnü Tuğlu'nun Açış Konuşması, Cilt X, Sayı 30, Sayfa 543-546.
Prof.Dr.Bayram Kodaman, Harp, Büyük Devletler, Çanakkale Muharebeleri, Sayfa 547-551.

Prof.Dr.Süleyman Hayri Bolay, Çanakkale Savaşlarının Kazanılmasında Manevî Gücün Rolü, Sayfa 553-557.

Doç.Dr.Refik Turan, Tarihî Seyir ve Çanakkale'de Değişen Tarih, Sayfa 559-565.

Doç.Dr.M.Ali Ünal, Çanakkale Savaşları ve Sömürgeciliğin Sonu, Sayfa 567-571.

Doç.Dr.Mustafa Safran, Bir Kahramanın Doğuşu, Çanakkale Savaşları ve Sonuçları, Sayfa 573-577.

Yrd.Doç.Dr.Hüsamettin Öztürk, Çanakkale Savaşlarının Millî Mücadelemize Etkisi, Sayfa 579-587.

Levent Sahverdi Arşivi

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin Ağca, Tarihte Liderlik ve Çanakkale Zaferinde Liderler, Sayfa 589-597.

Yrd.Doç.Dr.Ali Yakıcı, Çanakkale Savaşları Etrafında Oluşan Menkıbelerin Türk Folkloru İçindeki Yeri, Sayfa 599-608.

E.Tümg.Turhan Olcaytu, 18 Mart Çanakkale Zaferinin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri, 609-661.

Vehbi Tanfer, Çanakkale Savaşlarının Tarihimizdeki Yeri ve Önemi, Sayfa 663-669.

Konferanslar

Ord.Prof.Dr.Sulhi Dönmezer, Atatürk Hukuk İnkılâbı, Cilt VI, Sayı 18, Sayfa 665-676.

Kâmuran Ardıç, Atatürk İle Çağdaşlaşmak, Sayfa 677-696.

Vehbi Tanfer, Atatürk İle Türk Gençliği, Sayfa 697-705.

Prof.Dr.Gündüz Gökçe, Sanat Kurumlarının Oluşmasında Atatürk'ün Rolü, Sayfa 707-713.

Mehmet Özgüneş, Neden ve Nasıl Bir Lâiklik, Cilt X, Sayı 28, Sayfa 259-268.

Prof.Dr.Azmi Süslü, Tehcir Olayı ve Düşündürdükleri, Sayfa 269-277.

Prof.Dr.İsmet Giritli, Lâiklik ve Köktenciliğe Dair, Sayfa 279-297.

Prof.Dr.Reşat Genç, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti, Sayfa 299-309.

Cihat Akçakayalıoğlu, Atatürk ve Atatürkçülük Konusunda Bazı Görüş ve Düşünceler, Cilt X, Sayı 29, Sayfa 487-496.

Levent Sahverdi Arşivi

Prof.Dr.Sadık Tural, Kültürel Kimlik Kavramı, Sayfa 497-501.

Prof.Dr.Reşat Genç, Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Lâiklik, Sayfa 503-510.

Prof.Dr.Azmi Süslü, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gelişi ve Ankara'nın Milli Mücadele'deki Yeri, Sayfa 511-525.

Levent Sahverdi Arşivi